

Ik is niks

over vitale coalities rond wonen,
zorg en leefbaarheid

Ton Baetens

Ik is niks

over vitale coalities rond wonen,

zorg en leefbaarheid

Ton Baetens (EMMA Communicatie)

Den Haag, november 2013

©2013 Uitgeverij SEP

Uitgeverij SEP is een onderdeel van EMMA Communicatie B.V.

Prinses Mariestraat 36, 2514 KG Den Haag

Dr. drs. Ton Baetens

In opdracht van het **Aedes-Actiz Kenniscentrum Wonen-Zorg (KCWZ)** <http://www.kcwz.nl> en
Stichting Else, <http://stichting-else.nl>.

(Eind)redactie: Frank van der Vorst en Marguerite de Ruijter (EMMA Communicatie)

Omslag en druk: Delta III, Den Haag

1^e druk, november 2013

ISBN/EAN: 978-90-821571-0-9

NUR 740

Inhoudsopgave

1	We moesten maar eens van start gaan...	8
1.1	De samenleving anno nu	11
Deel 1 Het dorp en zijn inwoners		14
2	Kennismaken met een dorp en zijn inwoners	15
3	Elsendorp: geboortegrond	21
3.1	Grond veroveren op de Peel	23
3.2	Elsendorp is “anders”, eigenzinnig	26
3.3	De jaren zestig, zeventig en tachtig: er wordt volop gebouwd	27
3.4	Op zoek naar een succesformule	29
4	21 verenigingen op duizend mensen	30
4.1	Tennis en voetbal: traditionele verenigingen met adaptief vermogen	31
4.2	Bijna het hele dorp is vrijwilliger	33
5	Jong zijn in Elsendorp	34
5.1	De wereld is groter dan Elsendorp: prikkels en verleidingen van buiten	34
5.2	Blijven wonen, of toch niet?	35
5.3	De functie van de KPJ	35
5.4	Hoe hou je zo iets vol?	36
5.5	De smalle marges	37
5.6	Oud gedaan, is jong geleerd	38
Intermezzo De verenigingsavond (deel 1)		40
A	Tegen de keer: de verenigingsavond	41
A.1	Een vergadering als voorbeeld van sociale cohesie	41
A.2	Geduld en respect	44
Deel 2 Zorg, onderwijs, wonen, werk: de vier “sleutels” in leefbaarheid		46
6	Het wonder van de zorg in eigen beheer	47
6.1	Een huisarts begint in het dorp	48

6.2	De commissie Zorg	51
6.3	De zorg straks: wat staat Elsendorp nog te wachten?	55
7	De Brede School: de spil waarom veel draait	56
7.1	Het resultaat: De Dompelaar anno nu	58
7.2	Een nieuw beleidsidoom: opkomst van de Brede School	59
7.3	De langere termijn	60
7.4	Ondernemend naar de toekomst durven kijken	61
8	Werken: ondernemingszin in “het drinkwater”?	63
8.1	Ondernemen zit “in de genen”: jongeren ook ondernemend	64
8.2	Focus op resultaat behalen: winnaar van de Dorpsvernieuwingsprijs 2007	65
8.3	Is er dan nooit ergens onenigheid over?	66
9	Wonen in Elsendorp (het woningprogramma)	69
9.1	Rolverdeling	70
9.2	Slimme constructies	71
9.3	Resultaat van deze inspanning	73
9.4	Het verhaal van de crossbaan	73
	Deel 3 Op zoek naar nieuwe verhoudingen, naar nieuw evenwicht	76
10	De verhouding tussen burger en politiek	77
10.1	Van voorschrijven naar luisteren; van implementeren naar samenwerken	79
10.2	De veranderende rol van de overheid	81
10.3	Over de nieuwe slagkracht van de lokale overheid	82
10.4	Op zoek naar een nieuwe lokale overheid	83
11	De vergadering: nieuw evenwicht tussen publiek en privaat	84
11.1	Sociale samenhang	86
11.2	De Brede School	87
11.3	Een volgend thema: jeugd en jongeren	87
11.4	Een nieuwe loot aan de stam	89
11.5	Het einde van de vergadering	90

Intermezzo De verenigingsavond (deel 2)	92
B De subsidiekraan deels dicht: verenigingsavond deel 2	93
B.1 Hoe om te gaan met gemeentelijk beleid?	95
B.2 De Dompelaar is te duur. Of toch niet?	96
B.3 Tot slot	98
 Deel 4 Op jacht naar verklaringen	 100
12 Sleutelspelers en verbinders	101
12.1 Een actieve kern met veel dubbelfuncties	101
12.2 Netwerken onderhouden: binnen het dorp, maar vooral ook daarbuiten	104
12.3 Sociale interactie, solidariteit tussen generaties	105
12.4 Vrijwilligerswerk kent vele gezichten	107
12.5 Een hechte gemeenschap, maar hoe zit het met de sociale controle?	108
12.6 Karaktereigenschappen: respect voor elkaar, niet scherp slijpen	109
12.7 Verschil maken	109
13 De mix: stap voor stap, denken, doen en lange lijnen	111
13.1 Maar hoe gaat dat dan, “denken” combineren met “doen”?	112
13.2 Lange lijnen ook zichtbaar in de mensen zelf	114
 Tot slot Een kleine blik in de toekomst	 116
14 Op weg naar coöperatief handelen?	117
14.1 Heeft het dorp kans te overleven?	117
14.2 Elsendorp als één grote coöperatie	118
14.3 En hoe staat het dan in Elsendorp ervoor?	120
14.4 Verhoudingen tussen terugtrekkende overheid, haperende markt en vitale burger	121
14.5 Niet alleen budgetten nemen af...	123
14.6 Tot slot	123

Bijlagen

Over de methodologie, de gebruikte literatuur: een kleine, lichte verantwoording	126
A Korte methodologische verantwoording	127
De begrenzing van dit onderzoek: welk verhaal vertel ik eigenlijk niet?	128
B Literatuurlijst	130
Rapporten en nota's	133
Media	134

1

We moesten maar eens van start gaan...

Waar begint een boek? Op de eerste pagina, of veel eerder? Als het over Elsendorp gaat in ieder geval veel eerder. Dit boek begint bij de kennismaking met Hannie en Willy, twee inwoners van Elsendorp. Ik leerde hen kennen tijdens een interview over de manier waarop Elsendorp de zorg voor zijn inwoners weer “in eigen beheer” nam. De werkelijkheid is dat ik tijdens het interview werd gegrepen door het enthousiasme, de daadkracht en de slimigheid van mijn gesprekspartners. En door hun verzekering dat er in Elsendorp veel meer speelde dan “zorg alleen”. Meer dan de moeite waard om de situatie daar eens nader te bekijken. Je kan wel stellen dat dit boek in zekere zin een bijzonder uit de hand gelopen interview is.

Elsendorp is aan de ene kant het verhaal van een ambitieus en zelfbewust dorp. Een lokaal verhaal. Tegelijkertijd is het een verhaal van een dorp “in de grote wereld”; een dorp dat “snapt” dat het in een netwerksamenleving “acteert”. Een samenleving, waarin netwerken die met elkaar zijn verbonden, belangrijker en beslissender aan het worden zijn dan instituties of overheden. We gaan zien dat het dorp drommels goed in de gaten heeft dat de bestaande verhoudingen tussen overheid, maatschappelijk middenveld en burger drastisch aan het veranderen zijn. Dit dorpsverhaal gaat dan ook voor een deel over die veranderende maatschappij. Over de opkomst van de participatieve samenleving of participatiesamenleving en de veranderende rol van overheid, burger en samenleving. Over de veranderingen die dit alles met zich meebrengt op het brede terrein van wonen, zorg en leefbaarheid. En dan vooral hoe deze veranderingen lokaal uitwerken.

In die zin maakt Elsendorp deel uit van dat prachtige verhaal van de langzame modernisering van Nederland. Modernisering als een proces van “geleidelijke veranderingen”, die vaak geleidelijk zijn “dat ze door betrokkenen vaak niet eens bewust worden ervaren”, zoals Van den Brink (2007, 23) zo treffend formuleert. De *‘contrasten vallen pas op wanneer we situaties over een tijdsafstand van twee of drie generaties met elkaar vergelijken.’*¹ Rond begrippen als moderniteit, modernisme en postmodernisme hangt vaak een odeur van sterk uitvergroot individualisme,

¹ G. van den Brink, *Moderniteit als opgave. Een antwoord aan relativisme en conservatisme* (Amsterdam, 2007), p. 23.

hedonisme zelfs (zie: Van den Brink, 2007; Boomkens, 2006).² En een beeld waarin de sociale gemeenschap, die elkaar de helpende hand reikt, langzamerhand naar de achtergrond verdwijnt. Ieder voor zich. Maar zoals onder andere Van den Brink terecht betoogt: de burger in de samenleving staat daarin niet machteloos langs de kant. *'Afremmen, bijsturen of kanaliseren [...] blijkt niet onmogelijk, maar is wel een zaak van de langere termijn'* (Van den Brink, 2007, 23). In die zin is de Elsendorpse microkosmos exemplarisch: inwoners van het dorp hebben het heft in handen genomen en kanaliseren, verleggen de stroom van de rivier. Dat doen ze bijvoorbeeld op het brede gebied van zorg en mantelzorg, maar ook op gebied van wonen en bouwen. Door actief te werken aan het leefbaar houden van een kleine gemeenschap. Bijzonder.

Elsendorp is in meerdere opzichten bijzonder. Het dorp is feitelijk pas in de jaren twintig van de vorige eeuw als Peelontginningsdorp ontstaan. En biedt daarmee een prachtige staalkaart van de snelle veranderingen die onze maatschappij in drie, hooguit vier generaties heeft ondergaan. Dat is de tijdsspanne die Van den Brink als illustratief kenschetst om veranderingen op het spoor te komen. Daarmee is niets teveel gezegd. Ga maar na: de eerste inwoners waren geheel verstoken van stromend water, gas en elektriciteit. Telefoon was er niet of nauwelijks. Onze verzuilde samenleving functioneerde nog in optima forma. Landbouw en veeteelt waren de belangrijkste bronnen van arbeid en inkomsten. Daarna volgden de vele veranderingen elkaar stormachtig op. Van aansluiting op het elektriciteitsnet en de opkomst van radio en televisie, naar de aanleg van snelle internetverbindingen. Van de verzuilde burger via de mondige burger, naar de postmoderne burger. Van een overheid, die - zoals in Elsendorp - van de feitelijke stichting van het dorp een particulier initiatief maakte, naar een overheid die door de schepping van de verzorgingsstaat alomtegenwoordig was op het brede gebied van welvaart en welzijn en nu aan het veranderen is in een overheid die zich bezint op haar kerntaken. En, anno vandaag: de terugtrekkende overheid die meer en meer initiatief overlaat aan betrokken inwoners in dit land (RMO, 2013; Van Noije, 2012, SCP; WRR, 2012; ROB, 2012).

Van een land waar de bevolking toenam, en er grond moest worden bevochten op de natuur om landbouw en veeteelt mogelijk te maken om monden te voeden en handen te laten arbeiden, naar een land dat kampt met krimp. Op verschillende plekken, zoals ook in dit deel van Brabant. Een land dat in de eerste helft van de vorige eeuw vooral

² Boomkens, De nieuwe wanorde. Globalisering en het einde van de maakbare samenleving (2006) en G. van den Brink, Moderniteit als opgave. Een antwoord aan relativisme en conservatisme (Amsterdam, 2007).

ruraal was georiënteerd en nu steeds meer gericht is op grootstedelijke agglomeraties. In Brabant gaat die mix van landbouw en grootstedelijk karakter nog steeds op: *‘De provincie Noord-Brabant kenmerkt zich door zijn agrarische karakter. Circa 63 procent van de provincie bestaat uit landbouwgrond. En door de industrie in de steden. De industriële sector is de grootste werkgever van de provincie. Brabant beschikt ook over een stevige kennisinfrastructuur. Twee universiteiten (Tilburg en Eindhoven), een aantal hogescholen en diverse andere private en publieke onderwijsinstellingen. Een ander kenmerk van Brabant is de vergrijzing, met name in de dorpen’* (Hazeu, Jager-Vreugdenhil et al. 2006, 127). Dat alles is in drie generaties gepiept. In het kleine Elsendorp komen veel van deze thema’s bij elkaar.

De verzuilde samenleving, de samenleving waarin Elsendorp als het ware werd geboren, functioneerde in Nederland min of meer tot en met de late jaren zestig. Binnen de zuilen besloten de “voormannen” wat er te doen viel en alleen de top had contact over de zuilen heen (Lijphart 2008, Stuurman 1993). Lijphart (2008, 133) geeft helder weer hoe op hun beurt de leiders van het maatschappelijk middenveld hun achterban “in toom” hielden. *‘De elites van de zuilen wisten ook de politieke en sociale zuilenorganisaties goed in bedwang te houden. Sedert de “ijzeren wet van de oligarchie” van R. Michels wordt de overheersing van grote maatschappelijke organisaties door hun leiders in de sociale wetenschappen algemeen aangenomen, en de Nederlandse partijen, vakbonden, werkgeversverenigingen, [...] vertoonden deze oligarchische tendenties heel duidelijk.’*³ Met het eroderen van het verzuilde maatschappelijk middenveld is ook de overlegstructuur van de overheid onder druk komen te staan. Dit proces is in de laatste decennia van de vorige eeuw nog verscherpt door de opkomst van *New Public Management* (Hood, 1991 en Pettigrew 1992), de nieuwe manier van werken van de overheid met een grote nadruk op efficiency en effectiviteit.⁴

In Nederland zijn de kabinetten Lubbers de belichaming van deze nieuwe blik op de werking van de overheid. Vanaf de jaren tachtig zet de overheid sterk in op processen van verzakelijking: efficiency en effectiviteit, daarop wordt gestuurd. De burger als klant is geboren. En even met succes. Een onbedoeld neveneffect van deze rationaliseringstendens, het denken in “klant-leverancier relaties” en “afrekencultuur” is echter dat deze ook bijdraagt aan de verzakelijking van vrijwel alle relaties tussen overheid en burger.

³ A. Lijphart (2008), Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek p. 133.

⁴ Hood, C. (1991), “A new public management for all seasons?”, *Public Administration*, Vol. 69 No.1, pp.3-19.

Door de opkomst van de informatiesamenleving, en vooral door de opkomst van internet, wordt de kennismonopolie van de overheid doorbroken. Goed geïnformeerde burgers weten vaak sneller, meer en beter dan overheidsdienaren. Deze emancipatie van de Nederlandse burger, alsook de opkomst van andere dan de traditionele organisaties met achterban, versnipperd en fragmenteert niet alleen het politieke landschap, maar stelt tegelijkertijd veel zwaardere eisen aan overlegvormen van de overheid. Georganiseerde burgers zijn beter op de hoogte, dragen hun standpunten pregnant uit en eisen uitleg en verantwoording. En, bij tijd en wijle, breken ze in het beleidsproces in. Het concept van individualisering versterkt beide effecten (Schnabel, 1999, Felling 2004). Schnabel (1999) stelt dat de overheid dan ook niet neutraal staat tegenover individualisering. *‘Er is sprake van een zekere ambivalentie op politiek niveau, uit het oogpunt van kosten en met het oog op de handhaving van waarden als directe onderlinge solidariteit en zorgzaamheid. Niettemin overheerst de individualiserende tendens.’*⁵

Een van de negatieve gevolgen van de modernisering van de Nederlandse maatschappij met het New Public Management-denken is de toenemende verzakelijking van de relatie overheid-burger. De burger die zich louter als klant opstelt is niet meer te handhaven. Zeker in tijden van economische crisis. Het roer moet om.

Burgerschap is in veel opzichten een antwoord op die noden van vandaag. Althans, in de ogen van de overheid. *‘Daarin wordt het concept van de “activerende verzorgingsstaat” ontwikkeld als reactie op de apathiserende werking van de verzorgingsstaat. Burgerschap is gekoppeld aan maatschappelijke participatie en integratie van burgers. Die moet vergroot worden. De rechten van burgers zijn niet onvoorwaardelijk. Tegenover het recht op onderwijs of uitkering moet een adequate inspanning staan van de kant van de burgers’* (Engbersen, 2002, 28).⁶

1.1 De samenleving anno nu

Terug naar die samenleving anno nu, die op verschillende manieren wordt beschreven: bijvoorbeeld als netwerksamenleving (Castells (1996) en Van Dijk (1991). Castells (1998): *‘Er is sprake van een nieuwe maatschappij. Een nieuwe (netwerk)maatschappij is ontstaan als en wanneer een structurele verandering kan*

⁵ P. Schnabel, Individualisering in wisselend perspectief, (USBO, 1999) p. 19.

⁶ G. Engbersen, ‘Burgerschap’, p. 28 in: Loes Verplanke, Radboud Engbersen, Jan Willem Duyvendak, Evelien Tonkens, Katja van Vliet, Open Deuren, Sleutelwoorden van lokaal sociaal beleid (2002)

worden waargenomen in de productieverhoudingen, de machtsverhoudingen en in de gepercipieerde verhouding tot de werkelijkheid.'

Van Dijk (1991) introduceerde de term al eerder in Nederland. Een van de kenmerkende elementen van de netwerksamenleving (Wellman & Berkowitz, 1988) is het verwateren van verticale organisatiepatronen, ten gunste van horizontale (Frissen, 2002; Boutellier, 2007). In die zin past de opkomst van de netwerksamenleving in het langer lopend patroon van ontzuiling en veranderende gezagsverhoudingen (Righart 2006). Ook de onthechting van traditionele organisatievormen als kerk en maatschappelijk middenveld is een kenmerk van de netwerksamenleving.

Als we onze huidige samenleving willen ontleden, dan is die feitelijk het resultaat van het op elkaar inwerken van vier grote processen die stuk voor stuk de logische en onaantastbare positie van de overheid aantasten en hebben aangetast. Zoals al eerder betoogd, gaat het dan om een aantal processen. Dit zijn achtereenvolgens:

- *Ontzuiling*
Waar we de teruggang van geloofsovertuiging, kerkbezoek en erkenning van het kerkelijk gezag onder verstaan.
- *Individualisering*
Nederlanders zijn meer op zichzelf en eigen welbevinden gericht en minder op "samen" en met elkaar delen, kernachtig samengevat met de term "ieder voor zich".
- *Emancipatie*
Burgers komen voor o[voor eigen rechten en hebben daarbij steeds minder vaak een overheid nodig.
- *Rationalisering*
Processen zoals ICT, opkomst van internet zorgen ervoor dat ook op kennis- en informatiegebied de in zekere mate monopoliepositie van de overheid verdwijnt.

Deze processen hebben tot gevolg dat de overheid eigenlijk aan zichzelf gaat twijfelen: doen "we" het nog wel goed? En terwijl die twijfel ontstaat, groeien de problemen in het land. Als dan ook het maatschappelijk middenveld aan het krimpen slaat, trekt de overheid zich steeds meer terug: "bezinnen op kerntaken" heet dat dan. Er wordt bezuinigd. Burgers in Nederland moeten meer zelf gaan doen. Denk bijvoorbeeld aan mantelzorg.

De burger is aan zet. de overheid treedt terug. Als we langs die lijnen naar de huidige samenleving kijken, vallen al snel termen als “Doe-democratie” (Van de Wijdeven, 2012) en “participatiesamenleving” (Rutte, 2013). Nieuwe termen om de veranderende samenleving te duiden.

Terwijl de overheid aan het terugtreden is, wil diezelfde overheid wel graag beter in contact staan met de samenleving. Beter inspelen op “wat er leeft” en dan valt de term “responsieve overheid”. De overheid hoopt ook dat daarbij toch nog regie nodig is: die regierol wil de overheid graag op zich nemen. Bijvoorbeeld door wet- en regelgeving, verbindingen te leggen, et cetera. Maar met minder kennis van zaken en minder geld. Tegelijkertijd heeft Joep de Hart (2007) onderzocht dat er breed in Nederland wordt gevoeld dat er toch wel erg weinig “samen” is. De overheid constateert met hem een “gebrek aan sociale cohesie”. En als we denken aan de inhuldiging van koning Willem-Alexander, herinneren we ons wellicht dat hij ook *‘mensen wil verbinden’*. Sociale cohesie die in Elsendorp zo gewoon lijkt te zijn, is in de rest van Nederland “zoek”.

Dat komt, zo zeggen politici, bestuurders en ook onderzoekers, door de opkomst van de mondige, postmoderne burger. Die weet het zó goed, dat hij zijn eigen oplossingen formuleert en niet meer automatisch naar de overheid luistert. Als de overheid niet snel genoeg reageert, zorgt die burger zelf wel voor oplossingen. Zoals in Elsendorp in de praktijk wordt bewezen.

De veranderende verhoudingen tussen burger en overheid, de twijfel van de overheid over haar nieuwe rol en vooral de lokale kracht van betrokken inwoners van Nederland) was voor mij aanleiding om Elsendorp te bezoeken. In dit dorp lijkt het alsof beide componenten nog in huis zijn. Het dorp beschikt zowel over mondige mensen als over sociale samenhang. En dat is bijzonder. Vandaar mijn bezoek om het “geheim van Elsendorp” te ontrafelen.

Dit boek is gebaseerd op de vele gesprekken met verschillende inwoners van het dorp. Een aantal van hen heb ik intensief en langdurig gesproken, anderen slechts kort. Dit verhaal is kortom gebaseerd op verhalen van Elsendorpers zelf, maar is uiteraard geschreven aan de hand van mijn eigen indrukken en interpretaties. Maar genoeg gesproken en verklaard: op naar het dorp.

Deel 1

Het dorp en zijn inwoners

Waarin we kennismaken met Elsendorp en de belangrijkste hoofdrolspelers. En laten zien hoe het sociale leven in het dorp eruitziet. We zien 21 verenigingen de revue passeren. En ontdekken hoe oud, middelbaar en jong in Elsendorp naar het huidige dorp en zijn mogelijke toekomst kijken.

2

Kennismaken met een dorp en zijn inwoners

Elsendorp ligt min of meer verscholen onder de rook van Gemert-Bakel. Als je van “boven de rivieren” naar het dorp rijdt, is de Kanaaldijk (de N279) richting Helmond een veelgebruikte route. De snelheidslimiet op die eenbaansweg richting het dorp bedraagt 80 kilometer. Die wordt in de ochtend en avond echter maar mondjesmaat gehaald, daar het verkeer er stelselmatig vast staat. Er is veel vrachtverkeer. Niet gek, aangezien dit deel van Brabant bij Veghel veel industrie kent. Snoepfabrikant Mars bijvoorbeeld begon hier zijn eerste Nederlandse vestiging. En supermarktketen Jumbo komt ook uit deze buurt. Daarna via Boekel, de Statenweg naar de Grote Baan, de N277. Daarvandaan is het niet ver meer naar Zeelandsedijk 45. Ik ben namelijk op weg naar hotel De Keizersberg, waar ik een week ga logeren om Elsendorp en zijn inwoners beter te leren kennen. Het waarom van mijn bezoek? Ik wil feitelijk “het geheim” van dit dorp ontrafelen.

Elsendorp is een klein dorp in de wetenschap dat krimp, vergrijzing en ontgroening ook in dit deel van Brabant op de loer liggen. Andere dorpen in Nederland, vaak veel groter dan Elsendorp, zijn vrijwel alle voorzieningen kwijt en bereiden zich voor op een bestaan als slaapdorp, zonder onderlinge binding. Elsendorp piekert daar niet over. “Small village, great people”, luidt de openingszin van Elsendorp-online.nl, de site waarop het dorp reclame voor zichzelf maakt. Er is geen woord van gelogen. Het dorp “jeukt” van de ondernemingszin. Een eigen zorgvoorziening, een prachtige multifunctionele accommodatie, een geweldig actief vrijwilligersleven. Een wijkonderneming *at large* lijkt geboren. Iets meer dan duizend inwoners, die samen de lokale overheid zo goed als overbodig lijken te maken.

Op het eerste gezicht onderscheidt Elsendorp zich niet erg van Nieuwstadt, het Limburgse dorp waar ik ben geboren. Het is hooguit een derde kleiner. Aan de rand van het dorp staat, net als in Nieuwstadt, een aantal boerderijen. Sommige daarvan zijn nog volop in gebruik, elders is voor een andere bestemming gekozen. En daar waar in Nieuwstadt langs de Rijksweg café-restaurant Op de Vos ligt, heet een soortgelijk restaurant in Elsendorp “D’n Brabander”.

In Elsendorp is de voor een gemiddeld dorp kenmerkende mix van bouwstijlen te zien: een aantal woningen uit de jaren dertig, vooral boerderijen, en veel vrijstaande woningen uit de jaren vijftig en zestig. Aan ruimte (en goedkope bouwgrond) geen gebrek. Hier en daar zijn ook die kenmerkende doorzonwoningen uit de jaren zestig en zeventig te zien met grote ramen voor en achter, zodat de woningen lichter ogen. In het centrum van het dorp staat aan het St. Christoffelplein de in de jaren vijftig gebouwde katholieke kerk. “Op de groei gebouwd”, want ook toen al vonden de bewoners dat een dorp met duizend inwoners moest streven naar “meer”. De praktijk van de nieuwe huisarts Joep Gondrie (waar overigens ook de afgezwaaide huisarts Jan Hoevenaars praktijk hield) ligt schuin tegenover deze kerk.

Als je dan rechtsaf slaat, is het niet ver meer naar D’n Elsenhof, het woonzorgcomplex dat de bewoners samen met de corporatie Goed Wonen hebben opgezet en ingericht. Op diezelfde plek linksaf slaan, is ook een optie. Dan duurt het niet lang voordat De Dompelaar zichtbaar wordt: een prachtige multifunctionele accommodatie, waarin het buurthuis, het basisonderwijs, de peuterspeelzaal, het jeugdhonk en de bibliotheek zijn gevestigd. Gloednieuw en imposant. En ook al verrezen dankzij de vooruitziende blik van de inwoners van Elsendorp zelf. Achter De Dompelaar liggen de voetbal- en tennisvelden. VV Elsendorp en TV Elsendorp zijn hier gehuisvest. Beide verenigingen hebben, ook al dankzij voornamelijk eigen inspanningen, een prachtig clubhuis uit de grond gestampt. Het dorp kent overigens meer dan twintig verschillende verenigingen. Variërend van een fanfare en blaaskapel, een schildersclub, een hobbyclub, een jeugdsoos, een biljartvereniging en een Carnavals- en Oranjevereniging tot bijvoorbeeld de Katholieke Bond Ouderen (KBO) en de Katholieke Plattelands Jongeren (KPJ). En hoe klein Elsendorp wellicht oogt, er zijn in deze plaats meer dan tien buurtverenigingen actief!

Iets verder in het dorp staat een dependance van de Troefmarkt. Een kleine supermarkt die door vrijwilligers wordt gedreven. En die zo een ontmoetingspunt voor de met name wat oudere Elsendorpers vormt.

Zeggen dat Elsendorp een plaats is waar veel gebeurt, is dus een kolos van een understatement. In dit dorp is een groep bevlogen inwoners al jaren bezig om hun woonplaats levensvatbaar te houden. De meesten zijn al jaren, zo niet decennia, actief. Anderen zijn recentelijk bij de activiteiten van het dorp betrokken. Die inwoners zijn niet alleen de ruggengraat van het dorp, het zijn ook de *leading characters* gedurende de komende ruim honderd bladzijden. Aan de hand van hun verhalen is dit boek geschreven. We maken de komende bladzijden geleidelijk kennis met een groot aantal Elsendorpers. Zoals met Tiny Janssen (in de vijftig). Scherpe blik,

snelle prater. Geboren en getogen in Elsendorp. Ondernemer en eigenaar van Janssen Hatchery Service. Kennis over kippen zit in de familie. Grootvader Janssen vestigde zich in de jaren twintig als kippenboer in Elsendorp. Tot in de jaren zestig combineerde de familie het houden van kippen met het adviseren over de broedlijnen van deze dieren: *'Having more than 40 years of experience with serving almost all of the big breeder players in the world, we may say that we possess knowhow of hatching.'* Actief als voorzitter in de commissie 1500 en voorzitter van de fanfare. Verder actief in de werkgroep Energie en de PR-commissie. De moeder van Janssen woont ook nog in Elsendorp.

Willy Donkers (ook een vijftiger) is eveneens geboren in Elsendorp. Bedachtzaam, rustig en eigenaar van een architectenbureau en ondernemer. *'Donkers Bouwkundig Tekemburo, door Willy Donkers als eenmanszaak in 1987 opgericht, is inmiddels uitgegroeid tot een middelgroot bureau. Jarenlang is er gewerkt aan een grote diversiteit aan bouwprojecten en stedenbouwkundige plannen. Ons werkgebied is boven regionaal en zelfs landelijk.'* Donkers was raadslid voor het CDA in de raad van Gemert-Bakel en bekleedt diverse functies in Elsendorp. De meest in het oog springende is die van voorzitter van het Dorpsoverleg. In die hoedanigheid spendeert hij tientallen uren per week aan het welzijn van het dorp. Ook zijn moeder woont hier.

En Hannie Penninx (veertiger). Naast de zorg voor haar gezin is ze acht uur per week bezoldigd dorpsondersteuner. Een functie waaraan ze per week zeker het dubbele of driedubbele aantal uren besteedt. Sterk betrokken bij het "Zorg op Maatproject" in het dorp en *linking pin* tussen zorgbehoevende inwoners en mantelzorgers die wel hun steentje willen bijdragen. Daarnaast zien we een trits aan werkzaamheden. Zo was ze tussen 1986 en 1996 actief als respectievelijk bestuurslid en voorzitter van de jeugdvereniging KPJ Elsendorp. Van 1987 tot 1998 was Penninx lid van de sportcommissie KPJ (Katholieke Plattelandsjongeren) kring Helmond. En van 1998 tot op de dag van vandaag is zij secretaris en penningmeester van de stichting Dorpsoverleg Elsendorp.

Piet Willems (zestiger), hoofd van de basisschool in het dorp, is de volgende hoofdpersoon in dit boek. Associatief, brede verteller. Een bevlogen onderwijsman, die zijn taakopvatting ruim ziet. Onderwijs betekent in zijn ogen ook het onderwijzen in gemeenschapszin. Als schoolhoofd is hij hoofdgebruiker van de multifunctionele accommodatie De Dompelaar, de kern van het dorp waarover we later nog veel meer lezen.

We gaan verder met Jan van Maasakkers, oud-burgemeester van Gemert-Bakel (zestiger). De langstzittende burgemeester van Nederland. Rechten gestudeerd aan de Katholieke Universiteit Nijmegen en vrijwel meteen verknocht aan het openbaar bestuur. Eerst als medewerker van het wetenschappelijk bureau van de Katholieke Volkspartij (KVP, later opgegaan in het CDA) en daarna van de Tweede Kamerfractie. Maar al snel als bestuurder. Zo werd Van Maasakkers in 1974 burgemeester van de Brabantse gemeente Terheijden, was hij vanaf 1989 burgemeester in Gemert en na de gemeentelijke herindeling in 1997 burgervader van Gemert-Bakel. In 2010 ging Van Maasakkers met pensioen en werd hij in Elsendorp met een groot feest uitgezwaaid. Hij is nog steeds zeer begaan met het dorp.

Jan Hoevenaars (zestiger). Net met pensioen, maar nu zeker niet minder actief. Daarvoor de huisarts van het dorp. Netwerker, misschien wat meer ideologisch gedreven dan anderen. Geeft gastcolleges aan de universiteiten van Nijmegen en Maastricht. Vertelt met wijde gebaren. Begaan met alle aspecten van de dorpsgezondheid: de kwaliteit van de geleverde zorg, de zorgorganisatie en de toekomst van het met elkaar verlenen van zorg staan hoog op zijn agenda. Hij is een van de kartrekkers achter het Zorg op Maatproject, dat we later nog tegenkomen. Nu als raadslid voor een nieuwe lokale partij actief in de gemeenteraad van Gemert-Bakel. En hij weet dat hij zich met zijn opvattingen over de grote gezondheidsrisico's van de intensieve veehouderij niet bij iedereen geliefd heeft gemaakt.

Frans Meulemeesters (vijftiger), varkensboer en collega-raadslid, maar dan voor het CDA. En net als Jan Hoevenaars kartrekker en betrokken bij de start van het Zorg op Maatproject. In veel opzichten een tegenpool van Hoevenaars, bijvoorbeeld in zijn risicoanalyse van de intensieve veehouderij. Trots op Elsendorp en trots op het feit dat ouderen door het Zorg op Maatproject in het dorp kunnen blijven wonen.

We schakelen vervolgens naar Frank van den Munckhof (begin veertig). Jarenlang zelf gevoetbald en al eerder benaderd om toch maar eens voorzitter van de voetbalclub VV Elsendorp te worden. Eerst beleefd doch dringend geweigerd: *'Ik denk niet dat ik dat kan.'* Daarna "op zijn Elsendorps" een paar jaar met rust gelaten, om vervolgens toch weer de vraag te horen: *'Frank, wil jij voorzitter worden? We weten zeker dat je het kan!'* In 2008 dus toch voor de bijl gegaan en inmiddels al weer jaren met plezier voorzitter. Daarnaast actief in het bestuur van de Carnavalsvereniging. Want wederom op zijn Elsendorps: *'Eén bestuursactiviteit is geen activiteit, twee is een halve...'* Et cetera.

Louis de Bruijn (generatiegenoot van Frank van de Munckhof) is ook voorzitter, maar dan van de plaatselijke tennisvereniging. De velden van de tennisvereniging grenzen aan die van de voetbalclub. En, gezien het net geschetste motto, ook lid van het bestuur van die voetbalvereniging en al veertig jaar -nauwelijks spelend- lid. Hij reikte me in ons gesprek de titel van dit boek aan: *'Ik is niks. Alleen krijg ik in dit dorp niets voor elkaar. Dat moet je samen met anderen willen doen. Dan lukt eigenlijk bijna alles.'* Elsendorp zit in zijn genen. Vader Martien de Bruijn is een van de actieve Elsendorpers uit de generatie die in de jaren zeventig, tachtig en negentig gezichtsbepalend was in het dorp. Martien verzorgt overigens nog steeds de uitgave van de eigen krant van Elsendorp: D'n Elsendörper.

Luuk Christiaans (twintiger) , bestuurder van de Katholieke Plattelands Jongeren (KPJ). Realiseerde zich, samen met zijn medebestuurders, dat de KPJ als organisatie *pur sang* wellicht niet automatisch de toekomst zeker kon stellen. Jongeren zijn er in Elsendorp wel, maar katholicisme en platteland zijn niet ogenblikkelijk organisatieschragende principes. Bouwde met onder andere Dirk van de Wetering het jaarlijkse Beach Volleybal Toernooi uit tot een regiobepalend evenement.

Dirk van de Wetering (halverwege de twintig) is voorzitter van de KPJ. Zoon van Toon van de Wetering, die onder meer actief is in het bestuur van het Dorpsoverleg. Ook al Elsendorper in hart en nieren. Weet dat "maatschappelijk actief zijn" en een steentje aan Elsendorp bijdragen er met de paplepel zijn ingegoten. Denkt, samen met Christiaans, in marketing- en rekruterings termen over de KPJ. Maar daarover later meer.

Mientje School (tachtiger) is voorzitter van de KBO (de Katholieke Bond voor Ouderen). Ze had samen met haar man een aannemersbedrijf in Elsendorp dat menig woning, maar ook het oude buurthuis in Elsendorp, heeft gerealiseerd. Mientje gaf, evenals Louis de Bruijn, een karakteristieke zin mee: *'Voor mij maakt het niet uit, maar het maakt wel verschil.'* Waarmee ze doelde op het feit dat voor een individueel persoon het wel of niet doen van een activiteit voor de gemeenschap Elsendorp een kleine moeite is, maar voor de inwoners van groot belang kan zijn: *'Kleine moeite, groot plezier.'*

Thea Huyben (eind dertig, begin veertig) is actief als bestuurder voor de activiteiten van de beginnende tieners in Elsendorp die nog niet naar het Jeugdhonk (vanaf vijftien jaar) gaan. Doet ze al jaren. Zelf beschouwt ze zich niet als erg actief. Ze doet hier en daar *'eens wat'* voor Elsendorp. Tijdens het vertellen, sijpelt echter door dat ze in de jaren hiervoor ook al verschillende rollen op school had. Onder meer als voorzitter van

het bestuur van peuterspeelzaal, en in latere jaren als bestuurder van de Dompelaar tijdens de realisatie van dit gebouw. Het is maar wat je als “niet zo actief” bestempelt.

Toon Haegens is een van de vele ondernemers in het dorp en een generatiegenoot van Tiny Janssen en Willy Donkers. Hij startte zijn bedrijf met één hijskraan en heeft nu een grote onderneming. Sterk bewust van het feit dat hij als ondernemer van groot belang kan zijn in Elsendorp. Door hier en daar als sponsor op te treden, maar vooral door op gezette tijden “in natura” bij te springen: door een hijskraan uit te lenen, als die nodig is. Of door zijn bedrijfshallen om niet ter beschikking te stellen als het halve dorp feest wil vieren.

Ietje Zeguers (zestiger) is opgegroeid in Zuid-Limburg, later werkzaam in de Randstad. Een “buitenstaander” dus, al wordt dat in Elsendorp niet zo gevoeld. Voor haar komst naar Elsendorp, zestien jaar geleden, was ze manager Communicatie in het Universitair Medisch Centrum Utrecht. Ze draagt in Elsendorp als vrijwilliger haar steentje bij, bijvoorbeeld door de Troefmarkt (de plaatselijke buurtsuper) te runnen. Eerder deed ze dat al door zitting te nemen in de stichting die De Dompelaar beheert. Of door actief mee te werken aan een uitwisseling met een Italiaans dorp.

Ans Emonds (67) is geboren en getogen in Elsendorp. Ze bracht alleen haar middelbare schooljaren in een andere plaats door, Nijmegen. Haar grootvader verhuisde in 1916 naar Elsendorp om als smid te gaan werken. Zelf was ze voor vele dorpsverenigingen actief, zoals bij de Fanfare, het Genoveva-Gilde en de Stichting Zonnebloem. Onlangs is ze gestrikt om deel uit te maken van het Dorpsoverleg, het bestuur van Elsendorp.

We hebben nu kennis gemaakt met een aantal gezichtsbepalende inwoners van het dorp. Maar realiseren ons dat we daarmee velen onrecht aandoen, omdat er in Elsendorp heel veel vrijwilligers actief zijn. Nu zoomen we in op het dorp zelf.

3

Elsendorp: geboortegrond

Als je de gemiddelde Nederlander vraagt of hij wel eens van “Elsendorp” heeft gehoord, luidt het antwoord waarschijnlijk “nee”. Dat is op zichzelf ook niet zo gek. Elsendorp is een dorpskern van de Brabantse gemeente Gemert-Bakel. Een gemeente met iets meer dan negenentwintigduizend inwoners. Elsendorp heeft er iets meer dan duizend. Toch begint in kringen van bestuurders, zorgexperts en leefbaarheidsgoeroes het al rond te zingen. ‘*Daar is wat bijzonders aan de hand.*’

De lof voor het dorp klinkt al langer door. Niet voor niets is het dorp in 2007 winnaar van de Dorpsvernieuwingprijs. Maar feitelijk is die prijs slechts een stip aan de horizon van een lange reis. Want anno 2013 is er in Elsendorp al weer het nodige, vaak ten goede, veranderd. En ligt er een ambitieuze visie voor 2025. Maar voor we de toekomst induiken, gaan we eerst ongeveer negentig jaar terug in de tijd. We schrijven de jaren twintig van de vorige eeuw. De Nederlandse bevolking is dan ongeveer de helft kleiner dan nu: er wonen zo’n 7,3 miljoen mensen.⁷

Wat *couleur locale* van die tijd. Het is het jaar waarin de Nederlandse radio wordt geboren. Op 1 maart 1926 start de Stichting Hilversumsche Draadloze Omroep haar activiteiten.⁸ In bestuurlijk opzicht treedt het eerste kabinet De Geer aan. Een bijzonder extraparlamenteair kabinet, daar de bewindspersonen van dit kabinet zijn gerekruteerd uit ambtelijke kringen en er geen directe band is met de in de Kamer zetelende politieke partijen. Het feit dat De Geer met enig schimmig spel minister-president Colijn heeft gepasseerd, maakt dit kabinet er niet populairder op.⁹ Ook speelt Nederland zijn eerste hockeywedstrijd tegen België. Volgens de overlevering

⁷ Zie cijfers van het CBS: <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?DM=SLNL&PA=37556&D1=0-3,9-42&D2=1,26,51,76,101,109-113&VW=T>

⁸ Een naam overigens, die niet lang stand houdt; een jaar later is de nieuwe naam Stichting Algemeene Nederlandsche Radio Omroep een feit, om nog in datzelfde jaar wederom een nieuwe naam aan te nemen. Die naam is vandaag de dag nog steeds bekend: op 28 december 1927 ontstaat de Algemeene Vereeniging “Radio Omroep”, de AVRO. Zie voor een beschrijving van deze eerste radioactiviteiten bijvoorbeeld: <http://nl.wikipedia.org/wiki/AVRO>.

⁹ Het leidt tot een langjarige rivaliteit tussen Colijn en De Geer. ‘This stealthy attempt was necessary, said De Geer afterwards, because Colijn and his catholic counterpart Nolens did everything to prevent the forming of a new cabinet. They had high hopes to reinstall the old Colijn-cabinet’, constateert Kaaij (2012, 497). Zie bijvoorbeeld: http://www.parlement.com/id/vh8lnhrp8wrx/kabinet_de_geer_i_1926_1929. Zie voor een recente beschrijving van De Geer bijvoorbeeld Kaaij, Meindert van der, Een eenzaam staatsman: Dirk de Geer (1870-1960), (Leiden, 2012).

wordt er met 2-1 gewonnen. 1926 is tevens het jaar waarin de langste Tour de France ooit gereden wordt. De renners rijden 5.745 kilometers door Frankrijk. Tot slot van deze *faits divers*: Ernest Hemingway publiceert dit jaar zijn prachtige roman *The Sun also Rises* over de lotgevallen van drie bevriende Amerikaanse jonge mannen (*"The Lost Generation"*) in het Parijs van net na de Eerste Wereldoorlog en ook Winnie The Pooh ziet in 1926 het levenslicht.

Nederland is in deze jaren twintig een land in "transitie", zoals dat heet. Ongeveer een kwart van de Nederlandse beroepsbevolking is nog werkzaam in de landbouw. Hoewel Nederland relatief laat - pas aan het einde van de negentiende eeuw - startte met het industrialisatieproces, is er in een aantal sectoren, zoals de machine- en motorenbouw en de scheepsbouw, serieuze vooruitgang tot stand gebracht. Aan de andere kant kunnen we constateren dat de mechanisatie en modernisering in andere takken van de industriële productie in Nederland nog steeds in de kinderschoenen staan. Bij wijze van voorbeeld: in het begin van de jaren dertig is er in Nederland nog maar mondjesmaat sprake van het werken aan een *lopende band* (Vermij, 2001).

Nederland loopt niet voorop, zo is wel duidelijk: *'Een eerste aanwijzing voor de verbreiding van de lopende band in Nederland wordt gevormd door een inventarisatie van rationaliseringsmaatregelen in de industrie, die de Arbeidsinspectie in 1932 ondernam.[...] De hoofdinspecteurs kregen het verzoek opgave te doen van de belangrijke ontwikkelingen in hun district – het al of niet in gebruik zijn van een loopenden band, het vervangen van handenarbeid door machines, het vergroten van de capaciteit der werktuigen en den invloed van een en ander op de productie per hoofd.'*¹⁰

Sterker nog, de inspecteurs van de Arbeidsinspectie zijn zelf nog nauwelijks bekend met dit verschijnsel, zo schetst Vermij: *'Duidelijk is dat zij op dat moment met het verschijnsel van lopende-bandarbeid nog niet zeer vertrouwd waren. [...].'*¹¹ De conclusie is dan ook dat deze modernisering nog niet massaal wordt toegepast: *'Werkelijke tempobanden lijken maar in een paar fabrieken te zijn voorgekomen. Alleen in de radiofabricage blijkt de lopende band de gewone manier van werken. Philips in Eindhoven, N.S.F. in Hilversum ("al een paar jaar"), en Van der Heem & Bloemsma in Den Haag ("geruimen tijd geleden" ingevoerd), maakten op dat moment allemaal van een band gebruik.'*¹²

¹⁰ Vermij, R., "Gedwongen tempo. De lopende band in Nederland tot de Tweede Wereldoorlog" in: NEHA Jaarboek 2001, hoofdstuk XI, p. 5.

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem.

Behalve de laat doorzettende modernisatie van de Nederlandse industrie zit ook het economisch tij niet mee: *‘Aan het einde van de jaren twintig van de vorige eeuw verslechterde in Nederland de economische situatie. De Nederlandse scheepvaart leed onder de internationale concurrentie en de landbouwsector, waarin op dat moment nog zeker twintig procent van de beroepsbevolking werkzaam was, kreeg te maken met een daling van de wereldvoedselprijzen* (Wijkhuis en Jennissen, 2010, 17).¹³ In dit tijdsgewricht ontstaat het Brabantse dorp Elsendorp.

3.1 Grond veroveren op de Peel

Zwart-wit gesteld is Elsendorp ontstaan dankzij particulier initiatief. Aan het eind van de negentiende eeuw verkocht de gemeente Gemert een groot deel van de heide aan een groep protestante kapitaalbezitters, verenigd in de Maatschappij tot Ontginning van de Peel. Een van de oprichters is Samuel van Musschenbroek, een Nederlands koloniaal ondernemer die op Java fortuin maakte.¹⁴ Hij start zijn activiteiten rond Elsendorp. Een andere oprichter van de Maatschappij is Jan van de Griendt (1804 - 1882), een koopman uit Den Bosch. Hij sticht Griendtsveen en Helenaveen.

Het huidige Elsendorp is nog onontgonnen gebied: heidevlakten en hier een daar een bosje wisselen elkaar af. In de grond zit vooral turf. Van Musschenbroek ziet potentie in dit gebied. In 1891 start zijn Maatschappij haar activiteiten en richt op de plek van het huidige Elsendorp twee modelboerderijen in. De meest gezichtsbepalende boerderij is De Dompt en dit is dan ook de oorspronkelijke werknaam voor het ontginningsdorp dat moet ontstaan. Op enige afstand van De Dompt is de kruising van de weg tussen Gemert en Oploo en de weg naar De Rips te vinden. Een logische weg voor een aantal middenstanders om zich te vestigen, zo in het begin van de twintigste eeuw. Een van die middenstanders is smid Van de Laar. Ik spreek zijn kleindochter, de 67-jarige Ans Emonds, die van kinds af in het dorp woont. Het is het allereerste interview dat ik tijdens mijn verblijf in Elsendorp afneem: *‘every beautiful story has a start.’*

¹³ L.J.J. Wijkhuijs en R.P.W. Jennissen, Arbeidsmigratie naar Nederland. De invloed van gender en gezin, (WODC, Den Haag, 2010), p. 5. Beide auteurs verwijzen naar Groot, G., de (2001). Fabricage van verschillen: Mannenwerk, vrouwenwerk in de Nederlandse industrie (1850-1940). Amsterdam: Aksant en Koopman, E.R. (2002), Wezenlijk Nederlands belang en economische migratie: Nationaal toelatingsbeleid ten aanzien van buitenlandse werknemers en zelfstandigen. Amsterdam: UvA.

¹⁴ Samuel Cornelis van Musschenbroek (Olst, 30 december 1857 - Amsterdam, 9 december 1914) was een Nederlands koloniaal ondernemer die voorzitter was van het Syndicaat van Suikerfabrieken op Java en daar fortuin maakte. Hij is medeoprichter van de Maatschappij tot Ontginning van de Peel. In opdracht van deze maatschappij werd in 1891 een peelontginningsdorp opgericht dat later tot Elsendorp zou uitgroeien. Er werden daar toen twee modelboerderijen gebouwd. Eén daarvan heette De Dompt, wat ook de oorspronkelijke naam was voor het dorp. Citaat afkomstig uit: http://nl.wikipedia.org/wiki/Samuel_Cornelis_van_Musschenbroek

‘Elsendorp is een ontginningsdorp.’ Zo luidt de openingszin van dit eerste interview hier. Het is een zin die ik tijdens mijn verblijf nog vele malen zal horen. Elsendorp is de jongste kern van Gemert-Bakel. Alle andere dorpen zijn veel eerder ontstaan. *‘Mijn grootouders zijn in 1916 naar Elsendorp gekomen’, vervolgt Emonds. ‘Opa was smid van beroep. Toen ze de Peel begonnen te ontginnen, startte hij hier een smederij.’* Smid Van de Laar vestigt zich op het kruispunt richting Gemert en Bakel. Tegenover de smederij staat café Haverkort, een van die andere middenstanders. En ook dan al zijn de lijnen in het prille Elsendorp kort: behalve caféhouder is Haverkort ook beheerder van modelboerderij De Dompt. Niet veel later vestigt ook bakker Janssen zich rond dit kruispunt: *‘Dat was eigenlijk de kern van het dorp. Het was ook eigenlijk altijd de bedoeling dat het dorp zich rond dit kruispunt zou ontwikkelen.’* Hetgeen overigens anders uitpakte: het kruispunt ligt nog steeds aan de rand van het dorp.

Emonds stelt dat iedereen die er kwam wonen, anderen nodig had: *‘We zijn begonnen met niks’.* Ook dat zal ik nog vaker horen: de mensen hebben elkaar eigenlijk altijd nodig gehad. Vanaf het begin moest je het met elkaar zien te rooien. *‘Het was vroeger simpelweg overleven’,* herinnert Tiny Janssen, *‘en eigenlijk zit die spirit er nog steeds in. Het dorp moet overeind blijven, ook nu is het weer een vorm van overleven. En dat kan je niet alleen, dus moet je met elkaar samenwerken.’* Ook directeur van de basisschool Piet Willems stelt dat de dorpelingen elkaar vanaf de stichting zo hard nodig hadden, dat er wel een hechte gemeenschap moest ontstaan. Willems is van mening dat de grondbeginselen zoals verantwoordelijkheid, zelfstandigheid en samenwerken die in het vroegste Elsendorp nodig waren om het hoofd boven water te houden, feitelijk opnieuw in de wording van de multifunctionele accommodatie De Dompelaar gestalte hebben gekregen.

Willems legt nadrukkelijk een link naar de opbouwfase van het dorp: *‘Die mensen die van buiten af naar Elsendorp kwamen, hadden elkaar keihard nodig en vormden zo een gemeenschap.’*

Als we wat dieper inzoomen op het hoe en waarom van die Peelontginningen, blijkt hoe zwaar die eerste bewoners het met het winnen van die nieuwe landbouwgrond moeten hebben gehad. Het ontginnen van heide was in meerdere opzichten lastig: *‘[...] het begrip “heideontginningen” [kan] misverstaan oproepen. De heide vormde eertijds namelijk een belangrijk onderdeel van het landbouwbedrijf. Door verbetering van de ontsluiting en de ontwatering was het mogelijk om van deze gronden intensiever gebruik te maken, maar zonder problemen ging dat niet. Vaak waren de heidevelden zwaar uitgemergeld door de eeuwenlange strooiselroof en beweiding met*

schapen' (Borger, 1995, 604). Met andere woorden: de opbrengsten van dergelijke nieuwe landbouwgronden zijn in de regel laag tijdens de beginjaren.

Sterker nog, het duurt vele jaren voor de grond werkelijk geschikt is voor het verbouwen van nieuwe landbouwproducten: *'voordat dergelijke heidepodsolen geschikt waren voor landbouwkundig gebruik, moest men ze decennia lang onder bos laten liggen. De plaatselijke boerenbevolking beschikte als regel niet over de kennis noch over het kapitaal dat nodig was om de bodemgesteldheid van de heidevelden te verbeteren en die gronden geschikt te maken voor de landbouw'* (Borger, 1995, 604).¹⁵

Tel daarbij op dat de eerste bewoners van het dorp na de eerste moeizame ontginningen gedurende de hele jaren dertig te maken kregen met wellicht de heftigste en diepste economische crisis die ons land ooit heeft gekend en een aardig portret van het doorzettingsvermogen van die eerste generatie Elsendorpers is wel getekend. Piet Willems geeft aan dat een aantal van die pioniers het hebben gered, maar velen ook niet. *'Dat zorgt er wel voor dat je een bepaalde gemeenschap creëert. Mensen zijn dan ook trots dat ze vanuit die geweldige armoede toch een bepaalde standaard hebben bereikt. En de kinderen zien dat en borduren daarop verder.'* Dat blijkt ook wel. Jeu Haegens vertelt over die eerste jaren: *'Ons moeder had toen wel naar huis willen kruipen. [...] Als ons vader de boerderij had kunnen verkopen, had hij dat absoluut gedaan.'*¹⁶ Eenzelfde beeld schetst Marinus Janssen: *'We zijn hier in 1924 gekomen. Wat we toen meegebracht hebben, weet ik eigenlijk niet meer precies. Ik denk een stuk of zes, zeven melkkoeien. Een paard en een kruitwagen.'*¹⁷ In de meeste boerderijen was er geen *'water, telefoon of elektriciteit'*, herinnert veearts Paul van Gulick zich.¹⁸ Elsendorp had uiteraard nog nauwelijks voorzieningen. In Handel was de dichtstbijzijnde school, terwijl in dit dorp ook naar de kerk werd gegaan. In 1926 verandert dat als er een houten noodkerk uit een nabijgelegen plaats wordt overgebracht en de parochie Elsendorp wordt gesticht. De grootvader van Ans Emonds zit in het parochiebestuur. De Elsendorpers zien dit feit als de "echte" start van het dorp. Al snel is er ook een eigen school met in eerste instantie drie, en later

¹⁵ Citaat afkomstig uit een recensie van het boek van P. H. M. Thissen, *Heideontginning en modernisering*, in het bijzonder in drie Brabantse Peelgemeenten 1850-1940 (Dissertatie Nijmegen 1993; Utrecht: Uitgeverij Matrijs, 1993) door G.J. Borger in *BMGN-Low Countries Historical Review*, 1995 te vinden op: <http://www.religionandgender.org/index.php/bmgn/article/viewFile/4155/4209>

¹⁶ Citaat afkomstig uit een video-interview van Paul van Gulick met Jeu Haegens, gehouden in augustus 2000. Te vinden op: http://www.elsendorp-online.nl/images/film/Jeu_Haegens.wmv.

¹⁷ Citaat afkomstig uit een video-interview van Paul van Gulick met Marinus Janssen (overleden op 9 mei 2002), gehouden in augustus 2000. Te vinden op: <http://www.elsendorp-online.nl/images/film/Marinus.wmv>.

¹⁸ Paul van Gulick, *Veearts in de Peel*, uitgegeven in eigen beheer, p. 7.

vier lokalen. Meester Iven is de eerste hoofdonderwijzer en naamgever van de huidige basisschool in het dorp.

3.2 Elsendorp is “anders”, eigenzinnig

Terug naar Ans Emonds, de kleindochter van de smid. Elsendorp is anders dan de dorpen in de omgeving, zo betoogt ze. *‘In die oude dorpskernen zaten families die er al jarenlang woonden. En dan is het als buitenstaander lastig daartussen te komen. In Elsendorp was dat niet zo.’* Elsendorp is een bonte mix van Brabanders, Limburgers en Zuid Hollanders. Dat die gemeenschapszin er niet automatisch was, blijkt wel uit een kleine anekdote van Ans Emonds: *‘Die Hollandse boeren kwamen natuurlijk bij ons thuis vroeger. Wij hielden wel van schaatsen, maar konden dat niet zo goed. Van die Hollandse boeren, daar leerden we dat van.’* Ook van de “andere” kant was die gemeenschapszin er niet automatisch. De vader van een van die Hollandse boerenjongens gaf zijn zoon het volgende mee: *‘Leren schaatsen, jongen, dat is prima. Maar daar moet het wel bij blijven.’*

In het dorp groeit nu de vierde en zelfs vijfde generatie Elsendorpers op. Door de jaren heen is het een kleine, maar hechte gemeenschap gebleven. Misschien wel door het feit dat Elsendorp de kleinste kern van de gemeente Gemert-Bakel is. En dat wordt ook wel zo gevoeld. Zoals Tiny Janssen het zo treffend verwoordt: *‘We hebben altijd aan de laatste mem gehangen. Zo hebben we altijd tegen Gemert aangekeken en Gemert ook tegen ons. En dat zorgt ervoor dat we hier denken van: “wacht, maar!”’* Elsendorpers ogen zelfverzekerd, maar niet op een vervelende manier.

Die houding valt ook “relatieve” buitenstaanders op. Ietje Zéguers woonde en werkte jaren in de Randstad. Sinds een jaar of vijftien woont ze in Elsendorp. De vitale zestiger heeft haar hart verloren aan het dorp: *‘Dat eigenzinnige karakter van de Elsendorpers, dat raakt je gewoon. Dat zit waarschijnlijk in de historie, in het karakter van dit Peelontginningsdorp. Je was op elkaar aangewezen, je had elkaar nodig. Dat komt in alles terug.’* Daar komt nog bij, zo vult ze aan: *‘Dat Elsendorpers voor je openstaan. Als je mee wil spelen, graag! Als je verantwoordelijkheid wil nemen, graag. Zet je beste capaciteiten maar in. En wil je niet meedoen, ook goed.’* Een kwestie van leven en laten leven. *‘Maar...’*, zo waarschuwt Ietje, *‘meedoen is een besmettelijk virus. [...] zo ben ik er ook in gerold. In 2003 stonden twee mannen op de stoep. Ze vonden dat ik als neutrale voorzitter maar zitting moest nemen in de commissie die de bouw van de multifunctionele accommodatie ging begeleiden en later het gebouw zou beheren.’* Zo gaat dat in Elsendorp.

3.3 De jaren zestig, zeventig en tachtig: er wordt volop gebouwd

Terug nu naar de jaren zestig. In de loop der jaren groeit Elsendorp langzaam maar gestaag. Het dorp is dan qua inwonerstal net zo groot als nu: er wonen een goede duizend. In zo'n dorp misstaat een noodkerk, zo vindt de gemeenschap. En na een aantal aanloopjes wordt begin jaren zestig Pastoor Scholten benoemd tot "bouwpastor" van de kerk. Hij zorgt er uiteindelijk voor dat Elsendorp zijn eigen kerk krijgt.

Ook om een andere reden is pastoor Scholten het vermelden meer dan waard. Een van de kiemen van het huidige succes van het dorp vindt zijn oorsprong tijdens het feest ter ere van zijn vijftienvigjarig jubileum als priester. Tijdens dit feest steekt een aantal Elsendorpers de koppen bij elkaar. Zij zaaien de kiem voor de oprichting van de Stichting Samenlevingsopbouw. Veearts Paul van Gulick is een van de drijvende krachten achter deze stichting, opgericht samen met de nabijgelegen dorpen Handel en De Mortel.

De Stichting Samenlevingsopbouw gaat in eerste instantie op cultureel-maatschappelijk gebied aan de slag: tot die tijd was er alleen een boerenbond en een boerinnenbond *'en dat was het eigenlijk'*. De stichting verandert dat: een Oranjecomité ontstaat, de hobbyclub begint met activiteiten en het Genoveva-Gilde, een *'meisjesvereniging net als de Welpen'* ziet het levenslicht.¹⁹ Dat gilde is de start van het vrijwilligersleven van Ans Emonds: *'Toen ik na het afronden van de MMS weer thuis kwam, was daar al beslist dat ik leidster zou worden van het Genoveva-Gilde. Daar kon ik zelf weinig tegenin brengen. Zo ging dat!'*

De stichting pakt haar zaken serieus op. Elke maand vergadert in ieder dorp een stuurgroep. Hierin is elke vereniging uit het betreffende dorp vertegenwoordigd. De vergaderingen vinden plaats in café Haverkort, want Elsendorp heeft geen gemeenschapshuis of buurthuis. Het oude parochiehuus, de tot dit doel omgebouwde noodkerk, is na een fikse kortsluiting afgebrand: *'Het brandde als een fakkel.'* Dus is café Haverkort de verzamelplek, omdat het café een grote zaal heeft. Dat is ook wel nodig. De vergaderingen worden druk bezocht. Iedere vereniging mag twee afgevaardigden sturen, maar vaak zijn meer mensen aanwezig om als het ware de publieke tribune te bevolken. *'Iedereen was zeer betrokken bij het wel en wee van het*

¹⁹ In 1949 richtte Kapelaan Speckens het Genoveva Gilde op. Het was een gilde dat alleen bestemd was voor meisjes. Er werd onder meer een speciaal Genoveva Gilde-lied gemaakt, dat vóór elke bijeenkomst werd gezongen. Zie bijvoorbeeld: <http://www.jongnederland-somerenheide.nl/index.php/over-ons/historie/1949-1962>

dorp. Dat moest ook wel, want er werden belangrijke beslissingen genomen', herinnert Ans zich: *'Het ging over het onderwijs, over de parochie, over de oprichting van een wijkgebouw.'*

Na een tijdje meldt Willem Haverkort dat hij de maandelijkse vergadering van de stuurgroep in zijn zaal liever anders ziet: is het mogelijk om wellicht elders te vergaderen? *'Misschien bracht het toch te weinig op',* vermoedt Emonds. Goede raad is duur. In de stuurgroep gaan stemmen op om eens na te denken over de bouw van een buurthuis. Op naar de gemeente: is zij soms bereid een buurthuis mogelijk te maken? Op het gemeentehuis is weinig enthousiasme: *'veel te duur, dat is niet haalbaar.'* De afwijzing prikkelt de creativiteit en de eigenzinnigheid van de Elsendorpers: *'Dat zullen we nog wel eens zien!'*

Paul van Gulick neemt ook nu weer het voortouw. Hij benadert de zusters Delissen om tegen een zeer schappelijke prijs grond te kopen. De tweede zet is dat ieder gezin in het dorp wordt gevraagd om geld in te leggen voor de bouw van een eigen buurthuis. Vrijwel ieder Elsendorps gezin is daartoe bereid: gemiddeld wordt ongeveer honderd gulden geschonken. Een aanzienlijk startkapitaal is vergaard. Het dagelijks bestuur van de Stichting, onder wie Van Gulick, reist af naar het ministerie van CRM in Den Haag om een steunaanvraag te doen voor de bouw van het buurthuis. De aanvraag wordt gehonoreerd: *'De gemeente stond perplex.'*

In november 1973 op autoloze zondag wordt op initiatief van de Elsendorpers zelf de eerste steen van het buurthuis gelegd. Ook de gemeente draagt een steentje bij: in dezelfde tijd wordt een nieuwe school met gymzaal gebouwd. De aanleg van het Kerkplein verzorgen de Elsendorpers zelf. *'De zelfwerkzaamheid en zelfredzaamheid van het dorp was en is groot',* verhaalt Ans Emonds. *'Het gaat hier eigenlijk altijd erg gemakkelijk.'*

Een andere anekdote van Ans illustreert hoe groot de zelfwerkzaamheid in het dorp is: *'Toen we de Stichting Samenlevingsopbouw hadden opgericht, mochten we van de gemeente ook een opbouwmedewerker aanstellen. Maar eigenlijk wisten we niet zo goed wat die opbouwwerker kon doen. Dus hebben we 'm in het begin maar boodschappen voor het buurthuis laten doen en voor de kop en schotels laten zorgen. We wisten eigenlijk niet zo goed wat we met 'm aan moesten.'* Ook is er een periode geweest dat het buurthuis een beheerder kende, *'maar op een gegeven moment was de beheerder er nog maar een paar uur, want toen werd de subsidie minder. Toen hebben we het gewoon weer zelf gedaan.'* Voor Elsendorpers is het min of meer

vanzelfsprekend om - als een subsidie stopt - zelf de vrijwillige werkzaamheden naar zich toe trekken.

De bouw van het buurthuis is feitelijk een eerste oefening in het in handen nemen van de toekomst. Eigen initiatief, handen uit de mouwen en - daar waar nodig - ook eigen geld meebrengen: de Amerikaanse uitdrukking *put money where your mouth is* is in Elsendorp zelden ver weg. En de succesvolle bouw van het eigen buurthuis leert de Elsendorpers misschien ook wel iets anders: met een beetje hulp kunnen ze het feitelijk zelf wel. In latere hoofdstukken zien we dat die leerervaring nog van pas komt. De inwoners van het dorp bouwen sindsdien gestaag door. In letterlijke zin, maar zeker ook in figuurlijke zin: zorg in eigen beheer, de multifunctionele accommodatie De Dompelaar, een hele nieuwe wijk. Maar daarover later meer.

3.4 Op zoek naar een succesformule

Het maakt nieuwsgierig naar de “succesformule” van het dorp. Welke ingrediënten zijn nu noodzakelijk om zo hecht met elkaar aan de toekomst te kunnen werken? De door Ans Emonds benoemde zelfwerkzaamheid natuurlijk. Maar andere factoren zijn misschien wel belangrijker, meent Ans: *‘We hadden en hebben het altijd heel gezellig met elkaar. Na de vergadering werd er altijd doorgepraat aan de bar. En dat was altijd gezellig en soms wel te gezellig. Mijn man en ik hebben vermogens uitgegeven aan de babysit.’*

Gezelligheid is uiteraard niet de enige factor. Ondernemer Tiny Janssen verhaalt van onderling vertrouwen en respect: *‘Een diep vertrouwen in elkaar. Als wij iets afspreken, dan staat dat. Daarvoor kan je bij wijze van spreken ‘s nachts iemand uit bed bellen, want dan staat dat nog steeds.’* Een andere ondernemer Toon Haegens vult aan: *‘En ondernemerszin, we staan altijd voor elkaar klaar.’* Ook Haegens voegt de daad bij het woord. Hij vertelt hoe zijn bedrijf voor de verenigingen hand- en spandiensten verricht. Bijvoorbeeld door de grote bedrijfshallen, waar normaal de grote kranen van Haegens staan, leeg te ruimen, zodat vijf- of zeshonderd inwoners van het dorp er samen een groot feest kunnen vieren. *‘En nee, dat is niet vanzelfsprekend’,* zo beseft hij, *‘maar toch doen we dat hier zo.’*

“Samen” is in het dorp belangrijker dan het “ik”. Het volgende hoofdstuk gaat in op een van de factoren die ervoor zorgen dat “samen” in het dorp nog steeds hoogtij viert: het zeer actieve verenigingsleven.

4

21 verenigingen op duizend mensen

“Samen” valt in Elsendorp actief te beleven: bijvoorbeeld door lid te zijn van een vereniging. En opvallend: er zijn maar liefst 21 verenigingen. Sommige bloeien, andere hebben het wat lastiger. De voetbal- en tennisvereniging hebben allebei meer dan honderd leden. Waarmee beide verenigingen ongeveer tien procent van alle inwoners als lid hebben. Die leden zijn niet allemaal even actief, toch is dit bijzonder. Verenigingen in Nederland hebben het moeilijk, zo blijkt uit bijna ieder recent onderzoek. Ledenaantallen lopen terug, maatschappelijke organisaties verliezen aan importantie. Een tendens die in Elsendorp minder lijkt op te gaan.

De Hart (2005) stelt dat het maatschappelijk middenveld in Nederland de afgelopen decennia sterk veranderd is.²⁰ Zo wijst De Hart op een teruglopende betrokkenheid van Nederlanders bij maatschappelijke organisaties en verenigingen: *‘Bevolkingsenquêtes suggereren dat het percentage Nederlanders dat bij geen enkele maatschappelijke organisatie is aangesloten, in de loop van het vorige decennium toenam. De teruggang valt zowel bij ideële als bij recreatieve organisaties waar te nemen en manifesteert zich inmiddels ook bij belangenorganisaties.’*²¹ Volgens De Hart sluit de organisatiestructuur van de meeste vrijwilligersorganisaties niet meer aan bij de manier waarop burgers hun inspraak willen vormgeven: *‘De geringere wervingskracht van traditionele organisaties [...] vloeit niet voort uit een afgenomen belangstelling voor de thema’s waarop zij zich primair richten. Hun afgenomen aantrekkelijkheid heeft waarschijnlijk eerder te maken met kenmerken van hun organisatiestructuur en met de beschikbaarheid van een steeds breder scala aan alternatieve mogelijkheden voor burgers om vorm te geven aan hun interesses en affiniteiten.’*

Met deze connotaties in het achterhoofd, zijn de 21 verenigingen in Elsendorp misschien een nog grotere prestatie. En als we die verenigingen langslopen, zien we een bonte mengelmoeis aan activiteiten. Opvallend is bijvoorbeeld dat “oude”, min of meer uit de verzuiling stammende verenigingen die op andere plekken in Nederland

²⁰ Joep de Hart, Landelijk verenigd. Grote ledenorganisaties over ontwikkelingen op het maatschappelijk middenveld, (Den Haag, februari 2005), p. 57.

²¹ Joep de Hart, Landelijk verenigd. Grote ledenorganisaties over ontwikkelingen op het maatschappelijk middenveld, (Den Haag, februari 2005), p. 58.

allang teloor zijn gegaan, in Elsendorp nog springlevend zijn. Dat geldt bijvoorbeeld voor een maatschappelijke organisatie als de Katholieke Bond voor de Ouderen (KBO). Deze organiseert nog steeds vrijwel iedere maand een activiteit, variërend van de traditionele busreis naar een bijzondere plek in binnen- of buitenland tot de wekelijkse kaart- of maandelijks themamiddag.

Nog opvallender wellicht is dat de Katholieke Platteland Jongeren (KPJ) meer dan honderd leden telt en werkelijk bol staat van de activiteiten. Overigens hebben die bitter weinig meer van doen met de oorspronkelijke doelstellingen van de stichters van deze vereniging. Zo is een van de meest in het oog springende activiteiten het jaarlijkse Beach Volleybal Toernooi. Daaraan doen honderden sporters mee. Uiteraard uit Elsendorp, maar ook van ver daarbuiten. De manier waarop de KPJ activiteiten organiseert, is misschien wel kenmerkend voor de Elsendorpse aanpak. Feitelijk wordt dit “oude” vehikel gebruikt om activiteiten voor jongeren te ontplooien. Daarbij is datgene wat jongeren zelf leuk vinden om te doen leidend. De vereniging heeft een hoog adaptief vermogen, zoveel is duidelijk.

4.1 Tennis en voetbal: traditionele verenigingen met adaptief vermogen

De grootste verenigingen van het dorp zijn de voetbalclub, VV Elsendorp en de tennisvereniging TV Elsendorp. Bij beide verenigingen is eenzelfde *spirit* te bespeuren als bij de KPJ. Het ontstaan van een kleine *jeu de boules*-club binnen de tennisvereniging is daarvan een prachtig voorbeeld. Voorzitter Louis de Bruijn doet uit de doeken hoe *jeu de boules* zijn entree kon maken bij de tennisvereniging: *‘Ons viel op dat we weliswaar veel leden hebben, maar dat misschien maar de helft van hen met enige regelmaat op de tennisbaan is te vinden.’* Logisch, zo oordeelt De Bruijn, als je bedenkt, dat tennis een redelijk fysieke sport is, die ook gebaat is bij een tegenstander die ongeveer even goed is als “jezelf”. Daarnaast is het prettig dat het goed weer is *‘dat tennist toch net wat prettiger’* en moet er op een geschikt uur een baan vrij zijn. Niet dat de leden ontevreden zijn, zo stelt De Bruijn, maar in het bestuur werd er toch wel even achter de oren gekrabd. *‘Met die economische crisis kijken mensen toch wat kritischer naar hun uitgavenpatroon. En aangezien Elsendorpers in de regel van meer dan één vereniging lid zijn, is het wel zaak dat de tennisvereniging leden tevreden houdt.’* In het bestuur stelt daarom iemand voor om wat “branchevreemde” activiteiten op te zetten. Lastig omdat er al veel verenigingen zijn. En kannibaliseren, daaraan doen ze in Elsendorp niet. Dan is het ook nog zaak een activiteit te vinden, die voor de wat oudere leden geschikt is. Leden die wat minder graag op de tennisbaan staan, maar wel in de buitenlucht “iets” aan gezelligheid en

ook aan beweging willen doen. Een van de leden oppert dat *jeu de boules* wellicht wat is: dat spel neemt immers niet al te veel plaats in, kan in de buitenlucht worden beoefend en is - zo hebben de Fransen allang bewezen - tot op hoge leeftijd te spelen.

Een werkgroepje is snel in het leven geroepen. En op z'n Elsendorps valt ook het besluit snel. Hetzelfde geldt voor de aanleg van de baan. Naar de gemeente bellen om met de dienst "Sport" te overleggen? Duurt lang. Dus legt Louis met een aantal andere enthousiastelingen in het weekend een baantje aan. Machines worden geleend, materialen geregeld. Binnen een aantal weken is de *jeu de boules*-groep actief.

Ook de voetbalvereniging is zeer actief. Aan de ene kant is deze vereniging de grootste van het dorp. Aan de andere kant is de voetbalvereniging zich zeer bewust van het feit dat er onorthodoxe wegen moeten worden bewandeld om in het dorp te kunnen blijven voetballen. Seniorenelftallen zijn er genoeg, maar bij de jeugd gaat het formeren van elftallen lastiger. Daar waar de tennisvereniging het in *jeu de boules* zoekt, heeft VV Elsendorp voor de jeugdelftallen samenwerking met het buurdorp De Rips gezocht. *'Dat moet wel', betoogt voorzitter Frans van den Munckhof. 'Kijk maar naar de basisschool. Daar hebben we de afgelopen jaren met steeds kleinere klassen te maken. De grote groepen 8 van vroeger zitten nu allemaal in het middelbaar onderwijs.'* Er is in de omgeving en zeker in Gemert-Bakel ook meer aanbod dan vroeger: hockey, zwemmen, handbal. In eerste instantie zoekt VV Elsendorp het nog in het combineren van leeftijdsklassen van jeugdelftallen. Maar als het leeftijdsverschil daardoor oploopt, wordt het voetbal minder leuk.

Dus gaat het roer om. Met *Fiducia* uit De Rips verloopt de samenwerking goed. Misschien wel vanwege het gegeven dat De Rips voor een deel een vergelijkbare geschiedenis als Elsendorp kent. Het dorp is pas echt gaan groeien ten tijde van de Peelontginningen: *'Na 1920 werden op nieuwe ontginningen familiebedrijven door Brabantse boeren gesticht, terwijl ook een aantal bestaande landgoederen werden opgedeeld. Voor deze boeren en de arbeiders werd in 1920 volgens een plan van de Heidemij het dorp De Rips gesticht met een Rooms-katholieke kerk en school en een aantal arbeiderswoningen. Gaandeweg vestigden zich ook meer middenstanders in het dorp. In 1921 werd de kerk, gebouwd in neobyzantijnse stijl, ingewijd.'*²²

In 2013 is de samenwerking met De Rips verder uitgebreid: een F-elftal, drie E-elftallen en een D-elftal, een C- en een A-elftal en een meisjesvoetbalteam zijn het gevolg. De ene helft van het seizoen wordt in De Rips getraind en zijn de wedstrijden

²² Zie bijvoorbeeld: [http://nl.wikipedia.org/wiki/De_Rips_\(dorp\)](http://nl.wikipedia.org/wiki/De_Rips_(dorp))

in Elsendorp, de andere helft van het seizoen is dat andersom. Deze samenwerking bevalt beide partijen goed.

Toch ziet de gemeente Gemert-Bakel het eigenlijk anders: op het gemeentehuis is een plan bedacht voor de inrichting van een nieuw voetbalterrein tussen Elsendorp en De Rips. Van den Munckhof is daarover minder enthousiast: *'De voetbalclub maakt toch echt deel uit van de Elsendorpse gemeenschap. En dan doet de plek er juist echt toe. Het is niet alleen de sport en het spel, het is juist het sociale aspect dat telt. En dus: fuseren met De Rips? Nee, dat wil je niet.'* Ook in dat opzicht is het noodzakelijk dat het dorp in inwoneraantal gaat groeien, zo betoogt Van den Munckhof.

Naast deze min of meer traditionele verenigingen is er in Elsendorp veel meer te beleven. Zo is er bijvoorbeeld een schilderclub die elke week bij elkaar komt, organiseert de jeugdsoos regelmatig activiteiten en is er een zeer actieve Carnavalsvereniging. Ook kent het dorp een fanfare met tientallen leden, doet de hobbyclub een duit in het zakje voor jongeren en ouderen. Verder zijn er een Sint-Nicolaas- en Oranjecomité, een biljartvereniging, een jeu de boules-club, organiseert de KPJ activiteiten voor jongeren, hebben de ouderen de KBO, enzovoort. Het kan dan ook niet anders, dan dat Elsendorpers van meerdere verenigingen lid zijn.

Naast deze actieve verenigingscultuur zijn er zoals gezegd meer dan tien buurtcomités actief. En Martien de Bruijn, vader van Louis, een van de actievelingen uit de vorige generatie, verzorgt nog steeds de eigen krant: Den Elsendörper, waarvan veel Elsendorpers abonnee zijn.

4.2 Bijna het hele dorp is vrijwilliger

Het zal dan ook niet verbazen dat schattingen van het Dorpsoverleg ervan uitgaan dat, gemiddeld genomen ongeveer zestig tot zeventig procent van de Elsendorpers als vrijwilliger iets voor het dorp doet. Om beter zicht te krijgen in de manieren waarop de inwoners met elkaar omgaan, bekijken we in het volgende hoofdstuk een vergadering, waar alle verenigingen vertegenwoordigd zijn. Dat mag ook wel: de lokale overheid bezuinigt en dat betekent nogal wat voor een groot aantal verenigingen. Samenwerken als het goed gaat is één ding, maar lukt dat ook als het tegenzit?

5

Jong zijn in Elsendorp

Solidariteit tussen de generaties lijkt in Elsendorp min of meer vanzelfsprekend. Dat is opvallend. De vijftigers in het dorp zorgen voor hun vader en moeder die zeventig en tachtig beginnen te worden. En zijn zeer actief in de gemeenschap. Pratend voor zichzelf stelt Tiny Janssen dat dit “onversneden egoïsme” is. *‘Als ik later oud en hulpbehoevend ben en met mijn rollator door het dorp ga en omval, vertrouw ik er op dat mensen zich weten te herinneren dat ik veel aan het dorp heb bijgedragen en me helpen met opstaan.’* Het welhaast vanzelfsprekend nemen van verantwoordelijkheid voor het welbevinden van het dorp wordt doorgegeven van generatie op generatie.

Het nemen van verantwoordelijkheid is in Elsendorp goed te herkennen. Zo is Louis, de zoon van Martien de Bruijn, actief als dorpsbestuurder, maar drie van zijn kleinzonen zijn dat ook. Hetzelfde geldt voor Dirk, zoon van Toon van de Wetering. Hij is actief bij de KPJ en een toonbeeld van diezelfde betrokkenheid. Ik interview hem samen met Luuk Christiaans. Het is zo ongeveer de openingszin van het interview: *‘Ik maak me zorgen over de jeugd in het dorp.’*

Waarop ik verbaasd vraag hoe oud ze zelf zijn. Het antwoord: begin twintig en halverwege de twintig. Maar over welke jongeren gaat het dan? *‘Nou ja, over de tieners in het dorp: willen die ook weer vrijwillig actief worden?’* Kijk, als jongeren zich op die manier druk maken en betrokken zijn, is de toekomst van Elsendorp beslist kansrijk. Een mening die Van Maasakkers deelt: *‘Het is nu zaak dat gevoel weer over te dragen aan een jongere generatie. Want ook daar zit veel talent tussen.’* Iets dat eigenlijk in Elsendorp al systematisch gebeurt.

5.1 De wereld is groter dan Elsendorp: prikkels en verleidingen van buiten

‘We staan er eigenlijk niet bij stil, maar het is logisch en vanzelfsprekend dat we elkaar helpen’, vertelt de 27-jarige Dirk. Dat moet ook wel betoogt hij: *‘Het is heel hard nodig dat we als dorp groeien. Het is nu kiele, kiele.’* Hij ziet jongeren in de laatste klassen van de basisschool en vooral de middelbare school langzaam afhaken bij de traditionele activiteiten in Elsendorp. *‘Vroeger, toen ik klein was, was het*

vanzelfsprekend dat ik aan Koninginnedag meedeed. Nu zeggen jongeren toch al snel: "Kom, we gaan naar Gemert". Luuk (22 jaar) vult aan: *'Daar is vaak wat meer te doen.'* Het is zaak om goede activiteiten neer te zetten, betogen ze allebei. Is ook eigenlijk niet zo gek: *'Er is zoveel te doen buiten Elsendorp.'*

Beide jongeren vragen zich af of het dorp de groeispurt nog wel kan volbrengen. Ze zijn bang dat het misschien al te laat is. Ze wijzen op het feit dat veel jongeren uit het leeftijdscohort van Dirk vertrokken zijn. Simpelweg omdat er tien jaar terug geen goede starterwoningen te koop waren. *'Dat komt puur door de gemeente'*, vertelt Dirk. *'Er was feitelijk geen woningprogramma in Elsendorp.'* En dan is de logische reactie: *'Als ik hier niet mag bouwen, vertrek ik.'*

De ontwikkeling van Elsendorp Noord juichen Luuk en Dirk toe. Maar, zo geven ze aan, het economische tij zit bepaald niet mee. Hoewel de helft van de kavels is verkocht, zijn er nog steeds zo'n twintig te koop. Dus het duurt nog wel even voordat de groeispurt naar vijftienhonderd inwoners begint.

5.2 Blijven wonen, of toch niet?

Beide jongeren verschillen van mening of ze zelf in Elsendorp blijven wonen. Dirk denkt van wel. Hij heeft wel eens getwijfeld, maar hij werkt inmiddels in Elsendorp. Dan is blijven wel zo makkelijk. De twijfel bij Luuk is wat groter. Hij studeert, dus lonkt ook de buitenwereld: *'Ik weet niet of ik hier blijf wonen. Ik twijfel. Als je in Boekel woont, heb je feitelijk alles onder handbereik.'* Maar, zo vult hij aan *'de manier van leven in Elsendorp spreekt me wel aan. Iedereen kent elkaar en helpt elkaar. Dat zal in Boekel en Gemert toch echt wel anders zijn.'*

Wat maakt het dorp nu eigenlijk zo uniek? Luuk geeft aan dat de saamhorigheid in het dorp bijzonder groot is. Dat blijkt alleen al uit het feit dat er zoveel verenigingen zijn, die op hun beurt veel activiteiten verzorgen. Ook wijzen beide jongeren op de economische bedrijvigheid van het dorp. Er zijn namelijk nogal wat ondernemers.

5.3 De functie van de KPJ

Het feit dat er überhaupt nog een KPJ in Elsendorp is, mag al een wonder heten. Op vele plaatsen is deze vereniging immers ter ziele gegaan. In Brabant zijn er nog een kleine tachtig tot honderd plaatselijke afdelingen met ongeveer vijf- à zesduizend

leden.²³ Elsendorp heeft 52 jonge leden. Een respectabel aantal op duizend inwoners. De KPJ Elsendorp is in de regio vooral bekend vanwege het organiseren van het jaarlijkse Beach Volleybal Toernooi. Het organiseren van diverse sport-, spel- en culturele activiteiten vormt wel de hoofdmoot: zwemmen, schaatsen, maar ook naar de bioscoop gaan zijn zaken die de KPJ organiseert. Met handballen is de KPJ gestopt: *‘Daarvoor was op een gegeven moment geen animo meer, want dat werd eigenlijk te gezellig en dan hoef je ook niet meer te handballen’*, vertelt Dirk. Die activiteiten worden betaald met de opbrengsten van het Beach Volleybal Toernooi. Ooit begonnen door het dorpsplein met zand te vullen, maar inmiddels veel te groot om het toernooi daar nog te houden. Bij het laatste toernooi deden ongeveer zestig teams mee, die op tien velden aan de slag konden. Een kleine vijfhonderd mensen bezocht het toernooi.

Die tien velden worden nu al een jaar of vijf uitgetekend op een grote zandvlakte achter Hotel de Keizersberg. Een grote lap grond die bouwrijp is gemaakt en waar ooit wordt gebouwd. Maar nu al vijf jaar niet. Van dit feit maakt de KPJ gebruik. *‘Dat geluk hebben we. Het ligt vlak bij het dorp en het zand - het grootste karwei - ligt er al.’* Het toernooi is uiteraard niet compleet zonder een grote feesttent. Een goede bron van inkomsten voor de KPJ.

Daarnaast zijn er andere slimme acties opgezet, zoals “dobbel een ei”. Voor Pasen trekt een delegatie van de KPJ door het dorp met drie dobbelstenen en een flinke voorraad eieren. Iedereen die wil mag met een, twee of drie dobbelstenen gooien. Uiteraard tegen een geringe vergoeding per ingezette dobbelsteen. Het aantal “ogen” dat valt, bepaalt het aantal gewonnen eieren.

5.4 Hoe hou je zoiets vol?

In het besturen van de KPJ gaat uiteraard flink wat tijd in zitten, beamen Luuk en Dirk. Elke maand wordt er vergaderd met het bestuur. Er vindt iedere maand minstens één activiteit plaats en het Beach Volleybal Toernooi organiseren vreet tijd: *‘Daar vraag je wel een dag of twee, drie vrij voor’*, vertelt Dirk. *‘Het is eigenlijk maar goed dat je niet alles telt.’*

²³ Schattingen van het ledenaantal zijn respectievelijk afkomstig van de site van de KPJ Brabant (schatting van tachtig afdelingen en vijfduizend leden), zie: http://www.kpjbrabant.nl/index.php?option=com_content&view=article&id=15&Itemid=10 terwijl een Wikipedia-lemma “KPJ” getiteld, iets optimistischer is. Te vinden op: http://nl.wikipedia.org/wiki/Katholieke_Plattelands_Jongeren

Maar hoe hou je dat vol, die vele uren “om niet” in een vereniging steken? *‘Door de onderlinge saamhorigheid’ en ‘de gezelligheid, uiteraard.’* Iedereen kent elkaar van haver tot gort. Volgens Luuk en Dirk is dat wellicht ook een van de belangrijkste redenen, waarom “iets organiseren” in Elsendorp vele malen gemakkelijker is dan bijvoorbeeld in Boekel (zesduizend inwoners). *‘Het begint er natuurlijk mee, dat je allemaal met elkaar in dezelfde schoolbanken hebt gezeten’*, vertelt Dirk. Het is een herkenbaar argument dat Frank van den Munckhof ook al als verklaring gaf voor het feit dat de voetbalclub goed blijft functioneren. En ook het succes van de activiteit motiveert natuurlijk enorm, zo stelt Dirk: *‘Je ziet het eigenlijk meer als een investering, want je krijgt er ook veel voor terug.’*

5.5 De smalle marges

Tegelijkertijd realiseren beide jongeren zich dat het koordje waarop de KPJ balanceert relatief dun is: *‘Het hangt eigenlijk af van een paar mensen, die er echt veel tijd aan spenderen. Stel dat er twee of drie op kamers gaan, of uit Elsendorp wegtrekken..., dan komen we toch wel in de problemen.’*

Met die wetenschap kijken Luuk en Dirk kritisch naar het wel en wee van hun vereniging. Met een ondernemend oog, gevoel voor marketing, werving en vooral met het aandacht voor de dag van overmorgen. Zo realiseerden ze zich dat er in het ledenbestand een groot aantal oudere aspiranten zit van veertien, vijftien jaar. Dat zijn leden die te oud beginnen te worden om aan de typische aspirant-activiteiten mee te doen, maar zich ook absoluut te jong voelen om al mee te doen bij de activiteiten van de “senioren”. Met als gevolg dat er een grote kans bestaat dat deze leden afhaken. Dus is het zaak om ze erbij te houden, bijvoorbeeld door het aanbieden van eigenactiviteiten.

Ook dat wordt slim aangepakt: een aantal van deze jongeren krijgt als het ware de lead om, ondersteund door het bestuur, activiteiten te bedenken, die ze zelf leuk vinden om te doen. Ze krijgen meer verantwoordelijkheid, ook bij de organisatie. Zo snijdt het mes aan twee kanten: activiteiten sluiten beter aan en de verantwoordelijkheid is bovendien gedeeld.

Er is ook een scherp oog voor de werking van groepsprocessen. De overstap van aspirant-lid naar senior is een lastige. Dan vallen veel leden af. Dirk vertelt: *‘Veel van die meiden gaan in Gemert naar de middelbare school. En dan zie je dat daar nieuwe vriendinnengroepen ontstaan. Dan ben je afhankelijk van het aantal meiden dat ook vriendinnen in Elsendorp blijft houden.’* Luuk vertelt dat er juist de afgelopen tijd flink

wat aspiranten zijn “afgehaakt”, die na enige tijd weer bij de senioren van de KPJ zijn teruggekeerd. Het viel namelijk op dat een groepsproces eigenlijk als volgt gaat: *‘Eigenlijk zie je dat als er twee, of misschien drie vriendinnen afhaken, al snel een groepje van acht, negen jongeren volgt. Zo van: “Oh, als zij ermee stoppen, heb ik ook geen zin meer”.*’ Daar staat echter tegenover, zo hebben de KPJ’ers ontdekt, dat eenzelfde groepje is terug te winnen door juist de twee of drie sleutelfiguren weer bij activiteiten te betrekken. Die trekken op hun beurt die andere vriendinnen weer mee.

5.6 Oud gedaan, is jong geleerd

Het fraaie aan de beide twintigers is niet alleen hun maatschappelijke betrokkenheid. Die is voor een deel met de paplepel ingegoten en deels het resultaat van intrinsieke motivatie. Het is vooral de slimme manier van naar “problemen” en mogelijke “oplossingen” kijken die frappeert. Als een deel van je doelgroep niet meer naar je activiteiten wil komen, is het logisch om te vragen of “verandering van spijs doet eten”. Veel zeldzamer wordt echter de slag gemaakt naar mogelijke alternatieven. De KPJ’ers schaken op borden als “groepsdynamica” en “formeel en informeel leiderschap”. Misschien strikt gezien niet democratisch in de zuiverste zin van het woord, maar buitengewoon effectief als het gaat om het ontdekken van verbinders en voortrekkers. En laat dat nu een kwaliteit zijn, die Elsendorpers ook in de toekomst erg nodig hebben. Ook in het dorp zijn de lijntjes waarop gebalanceerd wordt immers behoorlijk dun.

Intermezzo

De verenigingsavond (deel 1)

Waarin we inzoomen op een concrete dorpsactiviteit, in dit geval het eerste deel van de vergadering van alle verenigingen. Op de agenda staan twee onderwerpen: het fenomeen “Collecteweek”. En “hoe vangen we de aangekondigde gemeentelijke bezuinigingen op een groot aantal dorpsverenigingen op? Dat tweede onderwerp bewaren we voor later. Nu eerst de Collecteweek. Of: hoe Elsendorpers met elkaar omgaan.

A

Tegen de keer: de verenigingsavond

Behalve het feit dat er relatief veel Elsendorpers actief zijn voor het dorp is het meest opvallende aspect misschien wel de manier waarop ze met elkaar omgaan. Exemplarisch daarvoor is de gang van zaken op de verenigingsavond die ik mocht bijwonen. Op de agenda staan twee zaken. Allereerst hoe om te gaan met alle liefdadigheidscollectes in het dorp, die vrijwilligers van de verenigingen in de regel “lopen”. Daarnaast heeft de gemeente aangekondigd dat zes verenigingen met ingang van 2014 met minder of soms helemaal geen subsidie genoeg moeten nemen. Een serieuze agenda.

Het weer zit niet mee, die dinsdagavond in februari. De grote hoeveelheden sneeuw zijn inmiddels in dit deel van Nederland verdwenen, maar guur is het zeker. Echt zo’n avond om de kachel wat hoger te zetten en al genietend van een glas wijn een boek te lezen, op televisie de heren Genée, van der Gijp en Derksen te volgen of een fijne film te zien. De vergadering begint om 20.00 uur. Rond 19.45 uur vult de vergaderzaal in De Dompelaar zich met wat mensen. Als het 20.00 uur is, zijn er minstens zeventig mensen bij elkaar. Iedere vereniging is met meer mensen present, de buurtcomités zijn er en ook het bestuur van het Dorpsoverleg. Iets meer dan zeven procent van alle bewoners, zuigelingen en kinderen meegerekend.

A.1 Een vergadering als voorbeeld van sociale cohesie

Willy Donkers, voorzitter van het Dorpsoverleg, opent de verenigingsavond. Terwijl een presentielijst rondgaat, geeft Donkers aan hoe de vlag er voor de verenigingen in Elsendorp voor staat. Hij roemt de vele activiteiten, maar ziet ook dat de gemeente moet bezuinigen en dat een aantal subsidies op de tocht staat. ‘Maar’, vervolgt hij: *‘Voor we dit onderwerp behandelen, heb ik net een verzoek gekregen of we eerst met elkaar over de Collecteweek kunnen praten.’* Dat zit zo: onder de vele aanwezigen zijn een stuk of twee, drie die alleen collectes lopen. Zij hebben gevraagd of “hun” toch relatief minder belangrijk agendapunt niet als eerste kan worden behandeld. En dat verzoek wordt zonder morren gehonoreerd.

Collectes lopen is werk van vrijwilligers. Zoals we al hebben gezien, is er meer dan voldoende vrijwillige arbeid in het dorp. Collecte lopen is daarvan niet het meest bevredigende deel. Om mensen thuis aan te treffen, is lopen rond etenstijd het handigst. Tegelijkertijd roept dat tijdstip nu juist lichte irritatie op. Een van de weinige momenten dat het gezin gezamenlijk rond een tafel bijeen is, nodigt niet erg uit om te storen. Daar komt nog eens bij dat in Elsendorp de trefkans veel kleiner is om op dat tijdstip iemand daadwerkelijk thuis aan te treffen. Juist dan zijn er namelijk veel vrijwilligers in het dorp actief. En *cash* geld in huis hebben, is in het tijdperk van (mobiel) internetbankieren en pinpas ook al zeldzamer. Ergo, het lopen van een collecte lukt meestal niet in één avond. Daar komt nog bij dat ook de opbrengst minder wordt; de economische crisis is aan het dorp niet voorbijgegaan. Elders in Nederland zijn experimenten gestart om alle collectes te concentreren in één week: de Collecteweek. Dan kunnen collectes gecombineerd worden en weet iedereen dat er *cash* geld in huis moet zijn. Dit voorstel ligt ter tafel.

Een directe aanleiding is er ook: in de buurdorpen Handel en De Mortel is inmiddels de “Goede Doelenweek” ingevoerd. Na een korte presentatie wordt er een rondje gemaakt langs de vele aanwezigen. Sommigen herkennen het geschetste beeld in de presentatie: het is steeds moeilijker om voldoende collectanten te werven. En als er al gecollecteerd wordt, dan voelt een aantal collectanten zich bezwaard om mensen te storen tijdens *‘het warme eten’*. Enkelingen geven aan dat ouderen in het dorp ook niet altijd even happig zijn om ’s avonds naar de deur te gaan: *“s Avonds doe ik mijn deur niet meer open”*.

Het idee van de Goede Doelenweek werkt als volgt: in het dorp wordt een lijst met alle goede doelen aan het begin van de week rondgebracht en daarna aan het einde van de week weer opgehaald. Een voorbeeldformulier uit het nabijgelegen De Mortel wordt besproken. Op die lijst staan alleen landelijke fondsen. Met per fonds een vakje voor het uit te keren bedrag en een totaalbedrag met *cash* geld in de envelop. Ook is er in De Mortel een administratietarief bij gestopt.

De vergadering buigt zich over de lijst en bespreekt met elkaar welke goede doelen in Elsendorp collecte lopen. Oudgediende Martien de Bruijn heeft geïnventariseerd. Het gaat om de volgende goede doelen: Sport Gehandicapten, Kinderhulp, Brandwondenstichting, Rode Kruis, Grote Clubactie, Kankerbestrijding, Hart, Nier- en Longstichting, Alzheimer, Stichting Zonnebloem. Er ontspint zich een discussie of de lijst zo compleet is. Waarom ontbreekt bijvoorbeeld het Anjerfonds? Een aanwezige weet te melden dat het Anjerfonds inderdaad jarenlang heeft gecollecteerd. Maar dat de kinderen die daarvoor collecteerden niet te porren zijn om collecte te lopen. Dus

daarmee is deze collecte vorig jaar gestopt. Ook voor Jantje Beton, een collecte waarvoor de Hobbyclub collecteerde, zijn de activiteiten gestopt. Niet alles in het dorp is dus “goud wat er blinkt”. Ook Elsendorpers houden niet alles overeind.

Die opsomming geeft aanleiding tot gesprek. Zo is er bij de Stichting Zonnebloem en de Grote Clubactie geen sprake van een collecte, maar worden loten verkocht. Ook wordt aangegeven dat die loterij voor de verschillende verenigingen een bron van inkomsten is. Hannie Penninx vertelt dat juist om die reden de twee genoemde acties uit het voorbeeld van de Collecteweek zijn gehaald. En à propos: er is overigens ook een collectieve vergunning noodzakelijk. Als de Collecteweek er komt, moet deze vergunning worden aangevraagd.

Nu is de zaal los. Er borrelen flink wat vragen op: wie vraagt die vergunning dan aan? Mag een individuele vereniging dat namens de andere verenigingen doen? Of is dat een taak van het Dorpsoverleg? Ook de hamvraag komt op tafel: *‘Halen we nu meer of minder op gedurende die week?’* Hannie weet dat cijfers van de nabijgelegen gemeente Heusden laten zien dat een collecteweek succesvol kan werken: in die gemeente is er meer opgehaald. Instemmend gemompel. Opeens doorbreekt een scherp Hollands accent het wat zachtere Brabants: *‘Ik geloof niet dat er meer geld zal worden opgehaald.’*

Diezelfde stem merkt op dat collecteren ook aanleiding is tot sociaal contact onderling. En dat ze het daarom niet zo’n goed idee vindt om een gezamenlijke week te “lopen”. Dat zou misschien tot meer eenzaamheid in het dorp kunnen leiden. Hier en daar wordt voorzichtig een wenkbrauw opgetrokken. Niet iedereen is het daarmee eens: *‘Ja maar, er zijn nu toch ook vele andere mogelijkheden tot contact? Dat is toch niet afhankelijk van het wel of niet lopen van een collecte?’* Nummer een riposteert: *‘Ik geef maar wat aan, ik zeg ook maar wat...’*

De een na de ander lijkt de Collecteweek wel een goed idee te vinden. Argumenten als *“collectanten vinden is steeds lastiger”, “mensen hebben lang niet altijd geld in huis”* en *“kunnen we dat niet via giro-overschrijvingen doen?”* worden genoemd. De voorkeur om via een eenmalige machtiging te gaan werken wordt een aantal keren als een groot voordeel genoemd: *‘Dan hoef je ook niet met geld over straat.’*

Een aantal verenigingen geeft aan dat een paar collectes nauw verweven zijn met de begroting van de eigen vereniging. Zo wordt bijvoorbeeld de Grote Clubactie genoemd, waarvan de inkomsten deels ten goede komen van de eigen begroting.

A.2 Geduld en respect

Gedurende het rondje ontspint zich een discussie of een eenmalige machtiging nu wel of niet een goed idee is. Sommigen vinden het een uitstekend idee, anderen zijn kritischer. De een denkt dat *“overschrijven misschien wel meer oplevert”*, de ander ziet nu juist op tegen de grotere administratieve lastendruk, die de Collecteweek zou kunnen opleveren voor de collectanten. Een van de aanwezigen merkt op dat jongeren feitelijk geen zin meer hebben om collecte te lopen: *‘Ze zijn moeilijk te motiveren!’*

Dan meldt de deelnemer zich weer die al een aantal keren de vergadering “verstoorde” door ongevraagd door anderen heen te praten met opnieuw een normerende opmerking: *‘Dergelijk gedrag moet je niet tolereren. Maar misschien moet je jongeren wel gewoon betalen om hun sociale plicht te doen!’* Dat roept bij een aantal aanwezigen emotie op. Iemand in de zaal: *‘Dat doe je vrijwillig, daar wil ik geen geld voor.’* Iemand anders haakt daar op in: *‘Ik vind dat ook geen fijn idee.’* Een derde geeft aan: *‘Dan geef je zelfs een fout voorbeeld aan de jeugd.’*

Dan grijpt Hannie in. Niet door een oordeel uit te spreken, maar door simpelweg te herinneren aan het feit dat er “een rondje” wordt gemaakt langs alle verenigingen en *‘nog niet iedereen aan de beurt is geweest.’* De rust keert terug. De groep hervat de discussie over welke collecte nu wel en welke nu niet op een centrale lijst te plaatsen valt. De een na de ander spreekt zich positief uit over het instellen van een collectieve Collecteweek. Als het rondje voor driekwart gehouden is, stelt een van de deelnemers voor: *‘Laten we het een jaar proberen!’* Dat gaat de “stoorzender” iets te snel: *‘Maar, moeten we niet...’* Voor het eerst is er een lichte irritatie in de zaal te voelen. Ook nu weer is Hannie de reddende engel. Ze vraagt rustig wat “stoorzender” bedoelt, laat haar uitpraten en vraagt daarna of het rondje even kan worden afgemaakt.

De een na de ander verklaart voorstander te zijn van de gezamenlijke collecteweek. En naarmate vaker de boodschap wordt afgegeven dat die collecteweek een goed idee is, voegt de een na de ander alvast wat informatie toe. *‘Is het handig om zo’n week in april te doen? Of is de zomer nu juist een geschikter moment?’* “Of” is niet langer de vraag, maar “hoe”. Althans, dat lijkt zo. Een beslissing lijkt gemakkelijk te nemen. Tijd om de knoop door te hakken. Sterker nog, als het aan mij, de buitenstaander, gevraagd zou zijn, is het laatste half uur discussie eigenlijk verspilling van tijd en energie. Halverwege het rondje is mij al duidelijk dat een ruime meerderheid is te vinden die het voorstel ondersteunt. Dus waarom dat rondje nog? Er staat toch nog een - misschien wel belangrijker - onderwerp (de lokale bezuinigingen) op de agenda?

Beslissing nemen, op naar het volgende agendapunt. Althans, zo voel ik dat als buitenstaander.

Hannie voelt niet met me mee. Ze neemt alle tijd en maakt het rondje netjes af. Ze gaat zelfs voor de vierde keer in op het *'verlies van het sociale contact, als er een gezamenlijke collecteweek ingesteld wordt'*. Als het rondje gemaakt is, valt tot mijn stomme verbazing geen beslissing. En leer ik een belangrijke Elsendorpse les: Hannie vat namelijk de gevoerde discussie zorgvuldig samen en zegt tot slot: *'Ik voel commitment om te onderzoeken of een gezamenlijke collecteweek iets voor Elsendorp kan zijn. Kunnen we een werkgroep samenstellen die dat moet onderzoeken? En ik denk dat het goed is dat niet iedere collecte mee hoeft te doen. Dan hebben we aan het einde van de pilot namelijk voldoende vergelijkingsmateriaal en kunnen we goed beoordelen welke voor- en nadelen beide systemen hebben.'* En feitelijk is dit een prima formule: iedereen is in zijn of haar waarde gelaten.

Gelukkig blijkt dat de Elsendorpers ook niet allemaal heiligen zijn. Op de hamvraag: *'Wie wil aan in de werkgroep meedoen?'* blijft het aanvankelijk angstaanjagend stil. Dat constateert Willy Donkers ook: *'Ah, dan moeten we mensen aanwijzen.'* Aarzelend gaat een hand de lucht in: *'Als het niet teveel tijd kost, wil ik wel.'* Er volgen uiteindelijk wat meer vingers. Ook uit een tweede opmerking blijkt dat Elsendorpers maar gewone mensen zijn. Aan de overkant hoor ik iemand tegen zijn buurman zeggen: *'Zo, ik ben blij dat [stoorzender] weg is.'* Hij ziet dat ik een aantekening maak. En dan volgt bij mij weer een verrassing. Hij kijkt me aan: *'Schrijf maar gewoon op hoor; ik sta voor wat ik zeg.'*

Deel 2

Zorg, onderwijs, wonen, werk: de vier “sleutels” in leefbaarheid

Waarin we inzoomen op vier “domeinen” en ontdekken hoe in Elsendorp, dankzij de inzet van de dorpelings op het gebied van wonen en zorg, grote stappen zijn gemaakt. En de “Brede School” in het dorp een belangrijke spil is, waarom veel in het dorp “draait”. We zien daarnaast dat Elsendorp in alle opzichten een ondernemend dorp is. Deze vier elementen zijn cruciaal in het behoud van de leefbaarheid van deze plaats.

6

Het wonder van de zorg in eigen beheer

Het Zorg op Maatproject is misschien wel het meest in het oog springende, of zo u wilt het beroemdste hoofdstuk in het verhaal van Elsendorp. Over dit project zijn ettelijke krantenartikelen en interviews te vinden. Het verhaal is dan ook prikkelend. Bewoners die weer zelf de zorgregie in handen nemen en met elkaar professionele zorg en mantelzorg afstemmen. Wederom een project dat niet van vandaag op gisteren is geregeld, maar resultaat is van jarenlang gestaag werken aan een betere oplossing voor de zorgverlening aan ouderen.

De oudere Elsendorpers kunnen, als ze dat willen, in het dorp door de week een vast ritme hanteren. D'n Elsenhof vormt de spil: een woon-zorgcomplex met een centrale huiskamer waar bijna iedere dag wel activiteiten worden gehouden en oudere Elsendorpers elkaar kunnen ontmoeten. Het steunpunt in D'n Elsenhof is eigendom van het Dorpsoverleg, terwijl de woningen eigendom zijn van de lokale corporatie Goed Wonen uit Gemert-Bakel. Er zijn vier koopwoningen en acht huurwoningen gerealiseerd. Op de begane grond is er ook een praktijkruimte voor een fysiotherapeut. Daarnaast is er een uitleenpunt voor hulpmiddelen, zoals een rollator, rolstoelen, krukken en bedklossen.

De woningen zijn gebouwd voor oudere bewoners, die nog in staat zijn om redelijk voor zichzelf te zorgen. Bij de bouw van de woningen is er echter ook vooruitgekeken: Elsendorp vergrijsst en het aantal hulpbehoevende ouderen neemt toe. De woningen zijn dan ook zo gebouwd en ingericht, dat er op termijn ook zwaardere zorg aan huis geleverd kan worden.

Op maandagmorgen vindt de weekopening plaats: dan is er in D'n Elsenhof een koffieuurtje voor 55-plussers. De volgende middag organiseert de biljartvereniging haar wekelijkse biljartmiddag in het buurthuis en kan er worden gekaart. Ook de woensdag is goed gevuld. Zo'n twaalf tot vijftien meest alleenstaande ouderen ontmoeten elkaar in D'n Elsenhof voor een warme maaltijd van een professionele cateraar. Vrijwilligers dekken de tafel, serveren en schenken drankjes in. Ze ruimen ook weer af en doen de vaat.

Op woensdagmiddag kunnen de bewoners de wekelijkse spellenmiddag in D'n Elsenhof bijwonen; op donderdagochtend draait de dagopvang. Donderdagmiddag

kan weer biljartend, handwerkend of kaartend in De Dompelaar worden doorgebracht.

Ook de Troefmarkt vervult een rol: op dinsdag-, donderdag- en zaterdagochtend is de supermarkt geopend. Een gemakkelijke manier om even een praatje te maken. Op zaterdagochtend is dat praatje geïnstitutionaliseerd: dan is er een koffie in de supermarkt, waar iedereen die dat wil kan aanschuiven. En zo is de week rond.

Maar voordat we dieper ingaan op D'n Elsenhof, gaan we een aantal jaren terug in de tijd. We keren terug naar de late jaren zeventig.

6.1 Een huisarts begint in het dorp

In die late jaren zeventig, om precies te zijn in 1978, begint Jan Hoevenaars als huisarts in Elsendorp. Dat was feitelijk nog in het tijdperk dat de huisarts samen met de wijkverpleging “alles” deed. *‘Ik werkte bij wijze van spreken 24 uur per dag, zeven dagen in de week. Als huisarts deed je doen feitelijk nog alles: bevallingen, thuiszorg. En avond- en weekenddienst waren er niet, want je was eigenlijk altijd bereikbaar.’* Wijkverpleging was belegd bij de Kruisvereniging: de wijkverpleging assisteerde bij zwangerschapszorg, kraamzorg, jeugdgezondheidszorg, verpleging en verzorging van zieken en gehandicapten. Ook op het gebied van preventieve ouderenzorg, voedingsvoorlichting en dieetadvisering, gezondheidsvoorlichting en - zelfs - opvoedingsvraagstukken was het Kruiswerk aan zet.

De zorg in het dorp komt van het Wit-Gele Kruis, de kruisvereniging van rooms-katholieke origine. Ans Emonds herinnert zich dat nog goed: *‘In de jaren zestig en zeventig werd de zorg verleend door zusters die in het grote klooster aan het kruispunt woonden. Tot ze terugkeerden naar Koblenz, in Duitsland.’* Dat zit zo: vanaf 1939 namen twee zusters van de Heilige Geest de taak van wijkverpleegkundige op zich voor de dorpen Elsendorp, De Rips, Handel, Venhorst en Landhorst. In Elsendorp werd daarvoor een klooster gebouwd, dat de zusters in mei 1940 betrokken. Ze verzorgden ook huishoudlessen en naailessen en vanaf 1965 de bejaardenzorg in het bejaardentehuis naast het klooster. Veertig jaar later, op 10 juni 1979, vertrekken de laatste drie, zuster Wiltrud, zuster Demetria en overste Mervina, naar Duitsland en sluiten de deuren van het klooster.²⁴

²⁴

De beschrijving van deze kloosterperiode is gebaseerd op een krantenartikel dat te vinden is in de “Elsendorp knipselkrant 1926 – 2001. Het betreffende artikel is te vinden op pagina 8.” Op http://www.missiezusters.org/pagina.php?page_id=4 staat een korte beschrijving van deze missiezusters.

Emonds vervolgt: *‘Toen werd de zorg overgenomen door lekenzusters: de wijkverpleegkundigen. Zuster Pennings was de laatste.’* Die zuster Pennings is in het dorp de personificatie van de persoonlijke, betrokken manier van zorg verlenen. September 1991 stopt ze met haar werkzaamheden. Tot verdriet van het dorp. Ja, Hoevenaars herinnert zich dat nog goed: *‘We hadden hier een wijkzuster, die eigenlijk altijd rondreed. Zuster Pennings heette ze. Daar had je dagelijks contact mee. Die pakte de fiets of pakte als ze verder de Peel in moest de brommer. Zo ging dat. We waren een geweldig team: bij bevallingen was ze erbij en bij overlijden.’* Zorg was feitelijk van de wieg tot het graf in het dorp aanwezig.

Gedurende de periode van zuster Pennings is achter de schermen de organisatie van die zorg nogal veranderd. Van lokaal naar bovenregionaal georganiseerd. Feitelijk was de thuiszorg tot diep in de jaren zestig een lappendeken van kleine, lokale verenigingen. In het begin van de jaren zestig waren er in Nederland ongeveer 1.450 kruisverenigingen met solistisch werkende wijkverpleegkundigen.²⁵ Eind jaren zeventig wijzigt het beeld. De zorg krijgt te maken met schaalvergroting. Mede als gevolg van ontzuilingprocessen fuseert de ene na de andere lokale vereniging. Met als sluitstuk de fusie in 1978 tussen de verschillende Kruisverenigingen van Nederland, het Wit-Gele Kruis, het Oranje-Groene Kruis en het Groene Kruis: de Nationale Kruisvereniging (NK) wordt opgericht. Uiteraard heeft dit fusieproces ook gevolgen voor de organisatie van de arbeid: wijkzusters gaan al snel in teamverband werken.

In Elsendorp betekent dit concreet dat er na het vertrek van zuster Pennings drie wijkverpleegkundigen de ronde doen. Gedurende een aantal jaren groeit de gevoelde afstand tussen wijkverpleging, thuiszorg en patiënt steeds een beetje en dat was voelbaar. Aan het einde van de jaren negentig is de maat min of meer vol, vertelt Hoevenaars. *‘Al met al werd het steeds schraller. En werd de relatie tussen huisarts en wijkverpleging minder hecht. Ook naar de patiënt toe’*, zo stelt hij. Dat kan ook niet anders: *‘Er waren feitelijk vier verschillende zorgorganisaties actief’*, herinnert Frans Meulemeesters zich. Einde jaren negentig, zo schetst Hoevenaars, is de thuiszorgdienstverlening totaal versnipperd. *‘Om acht uur kwam iemand om de thuisverzorgde te wekken, om negen uur kwam een ander om de steunkousen aan te trekken en om tien uur kwam weer iemand anders om de medicijnen te laten innemen.’* Iedereen wordt min of meer gelijkelijk bedeed.

Dat is in feite de receptuur van de Nederlandse verzorgingsstaat: welzijn, sociale zekerheid, maar zeker ook zorg zijn in ons land steeds meer verzeild geraakt in een gelijkheidsfuik (RMO, 2013, 43). *‘De hedendaagse verzorgingsstaat concentreert zich*

²⁵ Cijfers afkomstig uit Wikipedia, <http://nl.wikipedia.org/wiki/Thuiszorg>.

rond de vraag naar gelijkheid: de organisatie van publieke voorzieningen wordt langs de meetlat van rechtszekerheid en rechtsgelijkheid gelegd.’ (ROM, 2013, 43). Met tot gevolg dat *‘differentiatie naar inhoud als naar prijs sterk wordt begrensd.’* (RMO, 2013, 43).

En, zoals dat altijd gaat, vormt “toeval” een sterke katalyserende factor. Zowel de winter van 1999 als die van 2000 zijn buitengemeen sneeuwrijk.²⁶ Er valt zoveel sneeuw dat de zorgverleners op een gegeven moment niet in staat zijn om Elsendorp te bereiken. Een aantal zorgbehoevende Elsendorpers krijgt door overmacht geen zorg.

Het simpele feit dat de zorgverlening niet langer uit de directe omgeving afkomstig is met in een strenge winter alle gevolgen van dien, vormt een *triggering event*. De redenering is even eenvoudig als overtuigend: als net als vroeger de zorg dicht op het dorp georganiseerd zou zijn, zou de grote hoeveelheid sneeuw geen probleem zijn geweest. Dat argument vormt, samen met de versnippering van de wel geleverde zorg, de aanleiding om na te gaan of *‘we dat niet anders kunnen doen.’* Een groepje Elsendorpers met Frans Meulemeesters, Willy Donkers, Hannie Penninx, de latere dorpsondersteuner en arts Hoevenaars, neemt samen het voortouw. Zou iedereen in het dorp er ook zo over denken? Want de zorg anders organiseren, dat is nogal wat. Het Dorpsoverleg belegt een eerste bijeenkomst met de inwoners. Op de agenda: *‘Hoe brengen we de menselijke maat weer terug in de zorg?’* In een vergadering komt het beeld en gevoel van de “oude” wijkzuster al snel boven: *‘we willen terug naar het systeem “zuster Pennings”.’*

Een gevoel dat in Elsendorp beklijft. *‘Eigenlijk wilden we allemaal dat de zorg weer persoonlijker zou worden’*, herinnert Hannie Penninx zich. Zorg weer om de hoek, niet elke dag een andere verzorger over de vloer. Als de zorg weer lokaal is georganiseerd, kan dat gemakkelijker gerealiseerd worden, schatten de Elsendorpers in. En misschien kan die zorg ook nog goedkoper, omdat er veel minder overhead nodig is. Dat is het visioen.

De voortrekkers gaan aan de slag. De een vraagt in het dorp rond of er inwoners zijn, die in mantelzorg iets zouden willen en kunnen betekenen. De ander vraagt in zijn netwerk welke zorgverleners er in de regio zijn gevestigd. Hoevenaars maakt (oneigenlijk) gebruik van zijn patiëntenbestand. Hij checkt of hij verzorgenden in zijn bestand heeft en of er wellicht verpleegkundigen onder zijn patiënten zijn. En

²⁶

Zie voor een verslag van deze winters bijvoorbeeld: http://www.weer.nl/weer-in-het-nieuws/weernieuws/ch/d15773a6902184be4c6e9c579e3ff136/article/een_barre_winter.html.

iedereen knoopt gesprekjes aan: *‘Heb jij wellicht zin om iets nieuws te doen? Dan kan je je werk weer op de fiets gaan doen.’* Daar zijn wel oren naar.

6.2 De commissie Zorg

Voor het echter zover is, is al het nodige gebeurd. De commissieleden gaan de boer op. Er zijn gesprekken met twee grote zorgverleners uit de buurt, Savant en Zorgboog. En met twee kleine spelers, waaronder ZorgMed uit Eindhoven. De gesprekken met de twee grote aanbieders duren niet al te lang, zo herinneren verschillende betrokkenen zich. Willy Donkers haalt de herinnering met smaak op: *‘Nadat we kort ons plan hadden uitgelegd, zeiden die beide grote spelers eigenlijk allebei hetzelfde: Dat kan nooit, dat lukt jullie nooit!’* Binnen een kwartier staan beide organisaties weer buiten. Maar Elsendorpers zijn eigenwijs, zo betoogt Donkers: *“Dat kan niet” moet je vooral niet tegen ons zeggen. Dan doen we nog eens extra ons best!’* Hoevenaars weet dat de directeurs van ZorgMed relatief gemakkelijk te bereiken zijn. De een woont in Handel, de ander is patiënt van Hoevenaars. Dat heeft meegeholpen met het tot stand brengen van de deal.

Bij de zorg in Elsendorp wordt op drie aspecten gestuurd. Allereerst op kwaliteit en inhoud van de zorg. Vervolgens op tevredenheid van de zorgverleners. En, tot slot, op het kostenaspect. Het blijkt al snel dat Elsendorp op die drie aspecten scoort.

De commissie Zorg wordt opgericht in 2006 om het een en ander verder uit te werken en te begeleiden. In de commissie zitten Jan Hoevenaars (huisarts), Frans Meulemeesters (toen voorzitter van het Dorpsoverleg, nu raadslid van de gemeente Gemert-Bakel), Hannie Penninx (als secretaris Dorpsoverleg) en Hans van Dijk (oud-wethouder). Het Zorg op Maatproject is geboren.

De zorg waarmee wordt gestart in november 2007, is in eerste aanleg gefinancierd op basis van het persoonsgebonden budget (pgb). Feitelijk bestaat het pgb in de afgelopen jaren uit twee componenten. Er is een pgb voor zorg vanuit de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ) en een pgb voor hulp en ondersteuning vanuit de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo).

Deze organisatievorm is overigens verre van vanzelfsprekend, zo beschrijven Hazeu et al (2006). Samenwerking tussen zorgorganisaties en dorpsraden ontstaat - in de regel - niet vanzelf. De zorgorganisaties zijn door schaalvergroting en verlangen naar efficiency - veelal bovenlokaal en zelfs bovenregionaal - georganiseerd. Ze worden daardoor vaak als afstandelijk en lastig te benaderen getypeerd. Mantelzorgers

focussen zich in de regel nu juist op de onmiddellijke nabijheid: de eigen straat of de eigen buurt. Het is dus niet vreemd dat beide organisatievormen elkaar niet of nauwelijks raken.

Daar waar die samenwerking wel slaagt, is vaak sprake van een klein aantal vrijwilligers dat bovenop het professionele pakket aanvullende zorg verricht. Soms om het wat afstandelijke karakter van professionele zorg te verzachten door aanvullende mantelzorg, soms eenvoudigweg vanuit idealistische motieven. Vaak ondergebracht in buurthuizen. Hazeu et al constateren: *'In dorpshuizen is soms al een kleine kruiswerkvoorziening ondergebracht en biedt een klein aantal dorpsbewoners er op vrijwillige basis allerlei diensten aan. Dat heeft echter zijn beperkingen [...]. Zo'n dorpshuis drijft op de bevlogenheid van een klein aantal vrijwilligers en is vaak aanbodgedreven. Het is niet gebaseerd op een erkenning van behoeften, maar op een inventarisatie van wat die vrijwilligers leuk vinden. De consulenten willen overigens niet altijd automatisch aansluiten bij het bestaande gemeenschaps- en verenigingsleven in de dorpen.'* (Hazeu, Jager-Vreugdenhil et al. 2006).

Bij de zorgverleners zelf slaat langzamerhand de twijfel over de effecten van alsmaar doorzettende schaalvergroting voorzichtig toe: hun werk is wel erg gereguleerd en "op de minuut" gepland. Wijkverpleegkundigen en verzorgenden voelen dat *'de mate van autonomie [...] de afgelopen jaren is afgenomen door het verdwijnen van de intake en indicatiestelling uit hun takenpakket, de strengere productienormen, het feit dat preventie en zorgcoördinatie niet als product wordt gefinancierd en door de grootschaligheid van de thuiszorgorganisaties'* (Van Weelderen en Kerkstra 1998, p. 18).

Aan het einde van de jaren negentig begint helder te worden dat de schaalvergroting in de thuiszorg dus niet alleen maar positieve kanten kent. Vooral bij de uitvoerende professionals. Dat zorgt voor spanning tussen werkvloer en management: *'Terwijl leidinggevers van mening zijn dat met de functie van medewerker Zorgcentrale de bereikbaarheid van de thuiszorgorganisatie is verbeterd, zijn wijkverpleegkundigen van mening dat de bereikbaarheid van wijkverpleegkundigen binnen de geïntegreerde thuiszorgorganisatie is verslechterd. Dit is volgens hen niet cliëntgericht en komt de continuïteit van de zorg niet ten goede. Wijkverpleegkundigen wijzen er bijvoorbeeld op dat de huisarts voor een intake nu de zorgcentrale moet bellen in plaats van de wijkverpleegkundige. Hierover heerst veel onvrede bij de huisartsen'* (Van Weelderen en Kerkstra 1998).

In Elsendorp is aan den lijve ervaren wat de rapporten abstract beschrijven. Voor een deel van de wijkverpleegkundigen is de *jeu* uit het werk verdwenen, terwijl de zorgvrager de zorg als afstandelijk ervaart. Een rechtstreeks gevolg van de organisatie van de zorg. Over de organisatie van de thuiszorg wordt dus opnieuw nagedacht. Zijn schaalvergroting en lokale slagkracht niet te combineren? Sommigen zijn van mening dat een hernieuwde vorm van wijk- en buurtgericht werken een oplossing zou kunnen zijn. *‘Bedreigingen door de integratie tussen kruiswerk en gezinsverzorging kunnen worden tegengegaan door binnen de grootschalige thuiszorgorganisaties weer wijkgerichte zorgteams in te stellen. Volgens wijkverpleegkundigen kan de sociale betrokkenheid bij cliënten hierdoor worden vergroot en worden wijkverpleegkundigen weer herkenbaar voor hun cliënten. Verder bieden volgens wijkverpleegkundigen dergelijke kleinschalige teams ook betere mogelijkheden om de gezinsverzorgenden uit het team te coachen. Om de bereikbaarheid van de wijkverpleegkundige te vergroten voor cliënten en huisartsen zou tevens een wijkverpleegkundig spreekuur moeten worden ingesteld’* (Van Weelderen en Kerkstra 1998, p. 16).

In dit tijdsgewricht begint Elsendorp dus na te denken over de manier waarop de thuiszorg in het dorp wordt aangeboden. Kleinschaligheid, het terugverlangen naar de menselijke maat, ook zo af en toe iets “buiten het protocol om” kunnen doen, zo af en toe eens een kopje koffie met de “cliënt” kunnen drinken, dat zijn de ingrediënten waaraan Elsendorp graag wil sleutelen. En met succes. Ans Emonds stelt: *‘Dit project is een succes. De meeste mensen vinden het heel prettig door mensen uit het dorp te worden geholpen. De sociale afstand is dan toch kleiner. En overigens: je bent vrij om van die zorg gebruik te maken. Als je dat niet wil, is dat ook prima.’* Een bijkomend voordeel voor Elsendorp is dat de ouderen nu ook langer in het dorp kunnen blijven wonen. *‘We hebben weliswaar veel ouderen, maar vroeger weken ouderen uit naar Gemert’*, weet ook Tiny Janssen.

‘Elsendorpers willen samen iets voor elkaar betekenen’, stelt Hannie Penninx. *‘Eigenlijk is het heel eenvoudig: vandaag heb ik hulp nodig en morgen jij.’* En volgens dat principe werkt Elsendorp samen. Met succes: Frans Meulemeesters schat dat veertig procent van de inwoners mantelzorg verleent. *‘Heel veel mensen hebben gevoel bij hun buurt en bij hun buurman. En als er dan een beroep op je wordt gedaan, dan doe je dat, zo simpel is dat.’*

Daarbij staat het verlenen van zorg eigenlijk niet centraal, maar vooral het ontzorgen en het verhogen van welzijn. De doelstelling van het Zorg op Maatproject luidt niet voor niets: *‘het optimaliseren van de zelfredzaamheid en onderlinge hulp van de*

*inwoners, waardoor het welzijn van de inwoners wordt verhoogd.*²⁷ Daarbij moet een optimale afstemming tussen mantelzorg, informele zorg en professionele instanties bereiken dat zorgverlening en welzijn *‘goedkoper en beter’* worden uitgevoerd, betoogt Penninx. Met financiering via Wmo- en AWBZ-gelden als basis.

Kleine, adequate en op maat toegesneden interventies moeten de feitelijke zorgverlening zo lang mogelijk uitstellen. *‘Dat klinkt tegenstrijdig’*, geeft Penninx toe. Maar een vraag om zorg is lang niet altijd een vraag om zorg, zo stelt ze. *‘Een inwoner van het dorp was slecht ter been en diende de aanvraag voor een scooter in. Ik knoop dan altijd even een gesprekje aan.’* In dat gesprek komt boven dat de scooter vooral een oplossing is om het huis zo af en toe te kunnen verlaten, omdat de zorg voor een dementerende partner een te grote aanslag begint te vormen. Haar partner is hovenier. Dan ligt de oplossing al voor het oprapen. Een mantelzorger haalt de man twee ochtenden in de week op en regelt dat hij tuintjes van een paar Elsendorpers kan bijhouden, die daarmee zelf steeds meer moeite hebben. Zo snijdt het mes aan vele kanten: niet alleen is een aantal ouderen, dat de tuintjes niet meer kan bijhouden, geholpen. Ook de hovenier heeft meer plezier. En zijn partner is ontlast. *‘Als je als zorgverlener op afstand staat, is een aanvraag voor een scooter natuurlijk een aanvraag voor een scooter’*, geeft Penninx aan. *‘Maar als je er dichterbij zit, ben je in de gelegenheid om ook de vraag achter de vraag te zien.’* Met als resultaat dat er in Elsendorp minder gemedicaliseerd wordt, zorg kan worden uitgesteld zonder dat de klant daarvan last heeft en het welzijn toeneemt.

Daarin is de rol van de dorpsondersteuner een cruciale, stelt Hannie Penninx. *‘Niet omdat ik die rol vervul, maar omdat we met elkaar hebben gemerkt hoe belangrijk het is als één persoon alle informatie bij elkaar kan brengen. Dan kan je, omdat je nu eenmaal van bijna alles op de hoogte bent, een zorgvraag van verschillende kanten bekijken. En ik realiseer me goed dat de schaal van ons dorp daaraan mee werkt. Op andere, grotere, plekken ontkom je wellicht niet aan zwaardere vormen van coördinatie.’* Of, zoals de Provinciale Raad voor de Volksgezondheid en maatschappelijke zorg in Noord-Brabant, het zo fraai verwoordt: *‘Er is een*

²⁷

Timmer, Paes, Penninx-Donkers, Elsendorp: small village, great people. Procesevaluatie zorg door en voor het dorp Elsendorp 2009, Provinciale Raad voor de Volksgezondheid en maatschappelijke zorg in Noord-Brabant (Den Bosch, 2010), p. 27-28.

*probleemeigenaar [...] die verantwoordelijk is voor het totale traject van zorg tot de invulling.*²⁸

6.3 De zorg straks: wat staat Elsendorp nog te wachten?

Het Zorg op Maatproject is - in ieder geval in de ogen van de Elsendorpers - een flinke stap voorwaarts. Zorg is persoonlijker geworden, terwijl ook de zorgverleners meer plezier in het werk beleven. Tegelijkertijd realiseert de commissie Zorg zich dat de zorgvraag de komende jaren niet alleen gaat toenemen, maar ook zal intensiveren. De vergrijzing in het dorp neemt toe. Dit betekent haast automatisch dat er meer, en ook zwaardere, zorg nodig is. Niet alleen worden de zeventigers onder de Elsendorpers ouder, ook de nu nog vieve zeventigers en tachtigers hebben langzamerhand zwaardere zorgvormen nodig. Dementie is nu al een issue of begint het te worden. Dit vergt nieuwe investeringen: in organisatie van de zorg en in de verdeling tussen mantelzorgers en betaalde zorg. Met andere woorden: het dorp bereidt zich langzaam voor op het bieden van 24-uurszorg. Hoe dat een definitieve vorm gaat krijgen, is nu onderwerp van gesprek en het staat in de toekomstvisie van de werkgroep Zorg.

²⁸

Timmer, Paes, Penninx-Donkers, Elsendorp: small village, great people. Procesevaluatie zorg door en voor het dorp Elsendorp 2009, Provinciale Raad voor de Volksgezondheid en maatschappelijke zorg in Noord-Brabant (Den Bosch, 2010), p. 28.

De Brede School: de spil waarom veel draait

We schakelen weer terug in de tijd en schrijven 1972, 1973. Nederland staat aan de vooravond van die eerste, misschien wel meest beroemde, verloren finale. Die tegen Duitsland. Het Nederlands elftal bestaat uit langharige voetballers met de status van een popster. Het elftal vormt een grote stijlbreuk met de elftallen van begin jaren zestig. In een relatief korte periode is Nederland radicaal veranderd. Van een behoudend en traditioneel ingesteld land werd het een toonbeeld van tolerantie en progressiviteit.

Aan het einde van de jaren zestig wordt de basis gelegd voor het brede welzijnswerk in Nederland. De naam Marga Klompé (1912 - 1986) is onlosmakelijk verbonden met dit type werk. Klompé was Kamerlid voor de Katholieke Volkspartij (KVP), een van de voorlopers van het huidige CDA. In 1956 is ze de eerste vrouwelijke minister van Nederland. Haar portefeuille: het maatschappelijk werk. In 1966 wordt ze minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk. In die jaren laat Nederland de wederopbouw achter zich en ontstaat er gedurende de jaren zestig geleidelijk welvaart in ons land. Op die golven van een ruimere portemonnee is er ook meer aandacht voor het welzijn van de bevolking. In eerste aanleg betekent dat meer attentie voor de positie van zowel (kwetsbare) jongeren als ouderen in de samenleving.²⁹

²⁹

Klompé legt gedurende haar beleidsperiode de basis voor de opbouw van het jeugd- en jongerenwerk. En het sterk daarmee verbonden buurthuis, waar activiteiten zouden moeten plaatsvinden. Ze *“bracht in 1969 de nota inzake subsidiëring van het jeugdbeleid uit. Er moeten op plaatselijk en regionaal niveau raden voor het jeugd- en jongerenbeleid komen, waarin jongeren zelf in ruime mate medezeggenschap hebben. Activiteiten die antwoord geven op de specifieke behoeften van de jeugd aan ontspanning krijgen ondersteuning. Het hebben van een geschikte accommodatie en deskundige leiding zijn voorwaarden om voor subsidiëring in aanmerking te komen. De personeelsvoorziening wordt verbeterd met het stellen van deskundigheidseisen, de invoering van salarisschalen, ondersteuning van (bij)scholing, een betere rechtspositieregeling en verbetering van de pensioenvoorziening. Er komt een nieuwe subsidieregeling, waarin de geformuleerde beleidsmaatregelen zijn opgenomen. Naast de in 1968 ingevoerde investeringssubsidie voor plaatselijke accommodaties komt er mogelijk subsidie voor grotere accommodaties. Ook bracht ze [Klompé] in 1970 samen met staatssecretaris Van de Poel de Nota Bejaardenbeleid 1970 uit. De nota bevatte een vijfjarenplan waarmee de grootste knelpunten moesten worden opgelost. Voorstellen zijn verbetering van de AOW, bouw van 12.000 bejaardenwoningen per jaar, uitbreiding van het aantal gezinshulpen en wijkverpleegkundigen, uitbreiding van het aantal dienstencentra en 10.000 extra verpleegbedden per jaar.”* Te vinden op: http://www.parlement.com/id/vg09II2atbta/m_a_m_marga_klompe.

Terug naar het Elsendorp van nu. Terug naar de multifunctionele accommodatie De Dompelaar. In de ogen van Piet Willems is De Dompelaar misschien wel de materialisatie van de manier waarop dorpingen bij de stichting van het dorp met elkaar zijn omgegaan. De tijd dat deze dorpingen elkaar zo hard nodig hadden. Willems vindt dat de grondbeginselen zoals verantwoordelijkheid, zelfstandigheid en samenwerken, die in het vroegste Elsendorp nodig waren om het hoofd boven water te houden, feitelijk opnieuw in de wording van De Dompelaar gestalte hebben gekregen. Zeker is in ieder geval dat de huidige De Dompelaar ook wortels heeft in de vroege jaren zeventig. Dan wordt in Elsendorp immers het eerste buurthuis gebouwd, zoals we al in een van de eerste hoofdstukken konden lezen. Het geld werd met crowdfunding bij elkaar gebracht, toen crowdfunding nog geen modewoord was. Dat gebeurde nog in het guldentijdperk. Vrijwel iedere dorpsgenoot legde een tientje in, waarmee grond van mededorpsgenoten werd aangekocht. Zo realiseerde het dorp het buurthuis op eigen grond.

Oud-burgemeester Jan van Maasakkers beschrijft hoe dat proces in gang is gezet: *‘Het eerste dorpshuis is gerealiseerd door inzet van onze veearts Paul van Gulick.’* Van Gulick is in zijn ogen toonbeeld van de hoogbetrokken inwoner, die Elsendorp ogenschijnlijk iedere generatie opnieuw voortbrengt. En waarbij iedere generatie weer eigen kennis en kunde aan het dorp toevoegt. Van Maasakkers ziet dat ook: *‘Van Gulick was een andere generatie. Geweldige man, heeft heel veel voor het dorp betekend. Maar dat geldt ook voor de huidige generatie. Die heeft een andere, meer zakelijk georiënteerde koers ingezet.’* De verdienste van Van Gulick is in de ogen van Van Maasakkers enorm groot en ligt vooral op het sociale vlak: in het tijdperk Van Gulick wordt de hechte gemeenschap van Elsendorp sterk uitgebouwd en geïnstitutionaliseerd.

Een voorbeeld hiervan is de Stichting Samenlevingsopbouw, die in de jaren zestig mede op initiatief van Van Gulick is opgericht. Dat is al in een van de eerste hoofdstukken kort gememoreerd. In die oprichting ligt een kern van de realisatie van het eerste buurthuis van dorp besloten. Voornamelijk op eigen kracht en met eigen inspanning (en geld) gerealiseerd. De huidige generatie bestuurders heeft op dit denken voortgeborduurd: de nieuwbouw van school en buurthuis wordt niet - zoals in de jaren zeventig - als twee gescheiden trajecten aangevlogen, maar als combinatie gezien. De Dompelaar, zoals het project gaat heten, is een van de eerste brede scholen in Nederland. Jan van Maasakkers herinnert: *‘de gemeente zorgde feitelijk voor de hardware, voor de bouw van de school, terwijl de inwoners van het dorp voor de software, de activiteiten.’*

Piet Willems, directeur van de basisschool, heeft zich hard gemaakt voor de totstandkoming van deze nieuwe accommodatie. In zijn ogen betekent een school zoveel meer dan lesgeven alleen. De school staat ook symbool voor sociale samenhang, voor leren hoe goed burgerschap eruitziet, hoe samenwerken tot stand komt. In die zin past zijn visie in die van Oenens et al (1999): *'De school staat in onze samenleving voor het systeem waarmee de maatschappij verantwoordelijkheid neemt voor kinderlijke ontwikkeling. De school(tijd) is bedoeld voor het leren van dingen die van algemeen maatschappelijk belang geacht worden voor iedereen.'*³⁰

7.1 Het resultaat: De Dompelaar anno nu

Als je met je neus voor De Dompelaar staat, kan het niet anders of je voelt iets van bewondering. De wetenschap dat een dorp van iets meer dan duizend inwoners een dergelijke accommodatie uit de grond heeft weten te stampen, doet wel iets. De Dompelaar herbergt een flink aantal faciliteiten. Allereerst is er een plek voor de basisschool en de peuterspeelzaal. In het gebouw is een ruime, multifunctionele gymzaal ingericht. Deze dient als gymzaal voor de basisschool en sportverenigingen, maar is met een paar kleine aanpassingen ook als feestruimte met podium te gebruiken. In de hal van de school is een steunpunt van de bibliotheek ingericht. Ook er is een leestafel met koffieautomaat, waar mensen kort even met elkaar van gedachten kunnen wisselen, nadat ze hun kinderen naar school hebben gebracht. Dan hebben we pas de helft van het gebouw beschreven. De andere helft van De Dompelaar wordt namelijk gevuld door het dorpshuis. Hier zijn zalen waar kleine en grote bijeenkomsten (tot honderd mensen) kunnen worden gehouden, compleet met barfunctie.

De deur staat eigenlijk altijd open: alleen 's nachts wordt er afgesloten. Uiteraard draait De Dompelaar op vrijwilligers. En op hun beurt werken zij op basis van blind vertrouwen: de drankjes aan de bar worden zelf uitgeschonken en opgeschreven in een schrift. En daar waar de "biercommissie" in een gemiddeld studentenhuys aan het einde van een krat als het ware steeds flesjes tekort komt, is het afrekenen op vrijwillige basis in Elsendorp een succes.

De gemeenschappelijke ingang van school en dorpshuis zorgt er feitelijk voor dat de verschillende generaties in Elsendorp elkaar gemakkelijk ontmoeten. Ouders halen

³⁰

Oenen, S. van, J. van der Zwaard en M. Huisman m.m.v. G. Rotmans (1999) Starten met de brede school. Utrecht: NIZW, geciteerd in: Marja Valkestein, Brede School, p. 23, in: Loes Verplanke, Radboud Engbersen, Jan Willem Duyvendak, Evelien Tonkens, Katja van Vliet, Open Deuren, Sleutelwoorden van lokaal sociaal beleid (2002).

hun kinderen van school en kunnen tien meter verderop opa zien, die in de zaal daarnaast een biljartje legt. Of oma die met de schilderclub in de weer is.

Maar meer grijpt in elkaar. De Dompelaar is met recht de spil van het dorp. Zo verzorgt de fanfare de muziekles op school. Een slimme constructie, waarvan zowel school als fanfare voordeel genieten. De school maakt het de fanfare mogelijk om de muziekinstrumenten, die de school voor de voor muziekles gebruikt, ook in de fanfare te gebruiken en andersom. In ruil daarvoor verzorgt de fanfare de muziekles, wat voor de school het voordeel heeft dat er geen extra muziekkracht nodig is. Als bijkomend voordeel komt iedere jongere in Elsendorp gedurende zijn basisschooltijd in aanraking met een muziekinstrument en maakt kennis met de fanfare. Een voorbeeld van een constructie, die Mientje School al zo treffend omschreef: *‘Voor mij maakt het niet uit, maar het maakt wel verschil.’*

Op die manier werken meerdere verenigingen in het dorp nauw samen. Zo is de gymzaal in De Dompelaar zo ingericht dat deze met podium ook te gebruiken is voor de plaatselijke toneelvereniging. Weer zo'n slimme gemeenschappelijke voorziening. In de hal van de school komt de schilderclub bijeen, terwijl bijvoorbeeld de biljartclub weer de zalen van het buurthuisdeel gebruikt. Ook het jeugdhonk maakt deel uit van het complex. Die heeft als enige een eigen ingang, want je moet jongeren niet altijd op de vingers willen kijken. Het pand wordt van 8 uur tot 24.00 uur gebruikt. Het is niets teveel gezegd, dat De Dompelaar in letterlijke en figuurlijke zin de kern van Elsendorp vormt.

7.2 Een nieuw beleidsidoom: opkomst van de Brede School

Elsendorp is relatief snel aan de slag gegaan met een nieuw beleidsinstrument: de Brede School. *‘Het begrip “Brede School” is midden jaren negentig in Rotterdam uitgevonden, ongeveer tegelijkertijd met het begrip “Vensterschool” in Groningen. Het is een concrete vorm van geïntegreerd jeugdbeleid met de school als spil. Maar een “Brede School” is meer dan school of onderwijs alleen. Het benoemt ook een samenwerkingsverband tussen onderwijs (primair of voortgezet) en andere instellingen die zich met jeugdwelzijn, opvang, sport, kunst en jeugd- (gezondheid)zorg bezighouden.’* (Valkestein, 2002, 19).³¹ Maar, zo betoogt Valkestein, op veel plekken in Nederland bleek de Brede School een al te aantrekkelijk wondermiddel, terwijl de dagelijkse praktijk vele malen weerbarstiger bleek. *‘Alsof “Brede School” een*

³¹ Marja Valkestein, Brede School, p. 19 in: Loes Verplanke, Radboud Engbersen, Jan Willem Duyvendak, Evelien Tonkens, Katja van Vliet, Open Deuren, Sleutelwoorden van lokaal sociaal beleid (2002).

wondermiddel is om de belangrijke doelen op het kruispunt van jeugdbeleid, onderwijsbeleid en welzijnsbeleid in één klap te verwezenlijken, of het nu gaat om onderwijsvernieuwing, naschoolse opvang, bestrijding van jeugdcriminaliteit of efficiënt gebruik van (onderwijs)accommodaties' (Valkestein, 2002, 19). In Elsendorp is dat nu juist niet gedaan: er gebeurt vrijwel niets "in één klap". De Brede School is een optelsom van eigen initiatief in het verleden (buurthuis en school), logisch nadenken over gewenste functies (jong en oud moet elkaar kunnen ontmoeten) en zakelijk inzicht (de school alleen is kostbaar, het buurthuis ook: dus samenwerken loont).

7.3 De langere termijn

Niet stilstaan bij de dag van vandaag, maar vooral ook durven kijken naar de langere termijn. Ook dat gebeurt op veel plekken in het dorp. Piet Willems, hoofd van de school, vertelt het bijna terloops, terwijl hij een Europees uitwisselproject met het Italiaanse dorp Sand and Taufers toelicht. *'We zijn nu aan het nadenken over een mogelijk vervolg. En dan kom je toch weer uit bij het Dorpsoverleg. Daar leeft nu het thema "Energie" heel erg. Ik ben locatiehouder van deze prachtige accommodatie en ik beseft dat we nog veel meer moeten doen om dit gebouw betaalbaar te houden. Nadenken over het energieverbruik is er één van. Maar ook de facilitaire zaken zoals schoonmaak moeten we nog veel meer dan nu in eigen hand nemen. Ook dat zal voor een groot deel vrijwilligerswerk moeten zijn.'* Dat moet ook wel, stelt Willems. In 2012 heeft De Dompelaar met een negatieve begroting gewerkt. Er was een tekort van ongeveer vijftienduizend euro. In dat licht bezien, stelt Willems dat er - met reden - wordt gekeken naar een structurele verlaging van de energiekosten. Zo wordt er nagedacht over het aanschaffen van zonnepanelen, die op het dak van De Dompelaar kunnen worden gelegd. Hierdoor kan het gebouw in de eigen energiebehoefte voorzien. Willems is zich terdege bewust van het feit dat het dorp dit zelf moet realiseren. *'Ja, dat klinkt dan zo mooi: "de terugtrekkende overheid". Feitelijk betekent dat: "we hebben geen geld, we kunnen niet bijdragen". En wij horen natuurlijk ook dat elders in het land buurthuizen worden gesloten. En uiteraard hebben we deze week de discussie over het bestaansrecht van kleine scholen in de media zien opduiken. Dat zijn allemaal signalen.'*

Het debat over de toekomst van kleine scholen is door de Onderwijsraad op de agenda gezet. Op 14 februari 2013 presenteerde de raad het rapport *Grenzen aan kleine scholen*. De raad adviseerde staatssecretaris Sander Dekker van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OC&W) om basisscholen met minder dan honderd leerlingen op te heffen (de ondergrens ligt voor scholen in dunbevolkte

gebieden nu op 23 leerlingen). Een van de argumenten die de Onderwijsraad aanhaalt, is de kwaliteit van het onderwijs. *‘Vooral in dunbevolkte gebieden merken scholen, zowel in het basis- als in het voortgezet onderwijs, de gevolgen van dalende leerlingenaantallen. Dat zal de komende jaren alleen maar sterker worden. Klassen en scholen worden kleiner; dat is niet alleen duur, maar het zet ook de onderwijskwaliteit onder druk. Scholen sluiten of fuseren en dat kan ten koste gaan van de variëteit van het onderwijsaanbod. In dit advies doet de raad aanbevelingen om ook in krimpgebieden zorg te dragen voor sterke scholen en de pluriformiteit van het bestel.*³² Kete Kerverzee, voorzitter van de PO-raad, de koepelorganisatie van het basisonderwijs, vindt het een noodzakelijke stap: *‘Het onderwijs raakt in een vrije val als we nu niks doen.’*³³

Deze “kleine scholen”-discussie maakt veel los in het dorp. Willems geeft aan dat de school in 2004 nog 167 leerlingen kende. In 2012 is de school onder de ondergrens van honderd leerlingen gezakt: er zijn nu 92 leerlingen. Willems vreest voor het voortbestaan van het dorp als het advies van de Onderwijsraad wordt opgevolgd. De onderwijsvakbond CNV Onderwijs deelt zijn mening. De bond stelt bang te zijn voor “spookdorpjes”: jonge gezinnen trekken weg uit kleine gemeenten als de scholen daar verdwijnen.³⁴

7.4 Ondernemend naar de toekomst durven kijken

Wel is helder dat de school in De Dompelaar de kern vormt. Als de school wegvalt, is dat een zware klap voor de sociale cohesie in het dorp. Is de nieuwe wijk Elsendorp Noord voldoende om de school overeind te houden? *‘In de toekomst kijken kunnen we natuurlijk niet’,* zegt Willems. De kinderen die in Elsendorp Noord geboren gaan worden, bieden uiteraard weer even “verlichting”. Maar voldoende zal dat niet zijn, meent Willems. In die zin is de toekomst van het dorp onzeker, zo stelt hij, maar *‘dat geldt natuurlijk evenzeer voor het onderwijs zelf. Alles gaat tegenwoordig zo snel. We leiden kinderen op voor de toekomst, terwijl we geen idee hebben hoe de wereld er over tien jaar uitziet.’* Willems wil maar zeggen: als Elsendorp afhankelijk moet zijn van het feit of er 99 dan wel 101 kinderen op school zitten, is een dergelijke discussie wellicht niet heel erg zinvol. Tegelijkertijd is Willems vol vertrouwen in de toekomst.

³² Citaat afkomstig uit het rapport *Grenzen aan kleine scholen. Sterk en pluriform onderwijs in tijden van krimp*. (Den Haag, 2013), p. 7. Het rapport van de Onderwijsraad is te vinden op:

<http://www.onderwijsraad.nl/upload/publicaties/732/documenten/grenzen-aan-kleine-scholen.pdf>.

³³ Zie: <http://www.nu.nl/binnenland/3203456/kleine-basisscholen-moeten-dicht.html> voor de quotes van de Onderwijsraad en Kerverzee.

³⁴ Zie: <http://www.nu.nl/binnenland/3203456/kleine-basisscholen-moeten-dicht.html>.

Het dorp heeft altijd wel een oplossing weten te vinden, als “de” overheid een beleidswijziging inzette, die het dorp raakte. Bezuinigingen op welzijn- en buurtwerk hebben de dorpingen moeiteloos overleefd. Over die ondernemingszin gaat het volgende hoofdstuk.

8

Werken: ondernemingszin in “het drinkwater”?

Een van de meest opvallende zaken in het dorp is, we memoreerden het al eerder, het ondernemende gehalte. Niet bij de pakken neerzitten als het even tegenzit, met elkaar de handen uit de mouwen steken. Alternatieven verzinnen, als “het beleid” een andere weg in slaat. Elsendorp is ondernemend. Een actieve ondernemersvereniging van ongeveer vijftig leden (op duizend inwoners) belichaamt dat. Inwoners van het dorp stellen vast dat er meer mensen in Elsendorp komen werken, dan dat er vanuit Elsendorp naar andere plekken gaan.

Aan de ene kant gaat krimp en vergrijzing niet aan het dorp voorbij: alledaagse voorzieningen als bakker, slager of zelfstandige supermarkt (de Troefmarkt draait op vrijwilligers) zijn in Elsendorp niet meer te vinden. In die zin is de zelfstandig ondernemer uit het dorp verdwenen. Daartegenover staat een stevige mix van ondernemers. Van lokale ondernemers zoals horecahouders, metselaars en loodgieters (zzp) en een architectenbureau, een internationaal koeriersbedrijf en een aantal sterke regionale spelers (varkenshouders en kippenboeren) tot een op bovenregionale schaal opererend kraanbedrijf.

Enkele ondernemers zijn actief in het Dorpsoverleg. Wellicht verklaart dat voor een deel waarom er in het dorp een ondernemender kijk op de wereld (zoals het denken in termen van concurrentie en marketing) te vinden is, dan in andere plekken in Nederland.

Daarnaast zorgen deze ondernemers voor verschillende vormen van *funding*. Allereerst door actief bij het dorp betrokken te zijn en te blijven, soms ook in de meest letterlijke zin van het woord. Met regelmaat fungeert een ondernemer als sponsor van dorps- en verenigingsactiviteiten om begrotingen sluitend te maken. Ondernemers zijn zich bewust van hun belang voor het overeind houden van het dorp, zoals Tiny Janssen stelt: *‘We moeten de tent wel overeind houden.’* Maar in financiële zin overeind houden is niet genoeg, zo betoogt hij. Ondernemers moeten bij het *runnen* van hun eigen bedrijf altijd oog hebben voor de langere termijn. Op eenmalige verkoop is het lastig een gezond businessmodel te bouwen. Zo kijken ondernemers ook naar hun dorp, meent Janssen. *‘In die zin is het business. Het gaat om die reden ook om lange termijnrelaties, om lange termijn contacten. Duurzaam.’*

Die ondernemingszin vormt een van de succesfactoren van het dorp. Elsendorp is daardoor niet alleen minder afhankelijkheid van (vaak wisselend) beleid van de lokale overheid. Door met een ondernemende blik naar relaties, mogelijkheden en allianties te kijken, krijgt het dorp ook zicht op onorthodoxe oplossingen.

In vele interviews komt de ontstaansgeschiedenis van Elsendorp langs. Bijvoorbeeld in het interview met Van Maasakkers. Ook hij stelt dat die eerste jaren van het dorp sterk hebben bijgedragen aan de saamhorigheid in het dorp van nu. *‘Hier wonen mensen die van elders kwamen. Dat betekent feitelijk dat iedereen zijn eigen inspiratie en [zelfs] zijn eigen taal, zijn eigen zaken meenam. Het belangrijkste was: ze waren bereid gevonden om van elders naar hier te komen. Om hier een nieuw bestaan op te bouwen. Dat zijn dus ondernemende mensen, anders verkas je niet. Dit blijkt ook wel. Van oorsprong waren het boeren, maar ze schakelden over toen daar niet meer genoeg werk in was.’* Dat aanpassingsvermogen en die ondernemingszin werken door tot op de dag vandaag. Er is hier bijvoorbeeld, zo laat Van Maasakkers zien, *‘veel meer werkgelegenheid dan nodig is voor het dorp zelf. [...] Ze pakken aan, ze zijn ondernemend. En dat betekent dat je ze ook ergens op kan aanspreken. Of eigenlijk: ze spreken ons aan!’*

8.1 Ondernemen zit “in de genen”: jongeren ook ondernemend

Zin om zaken anders, slimmer of efficiënter op te pakken, is niet alleen voorbehouden aan de generatie veertigers en vijftigers die nu de ruggengraat van de actieve dorpsbewoners vormen. Ook de (beginnende) twintigers laten dergelijke staaltjes zien. Een voorbeeld. Als de KPJ (Katholieke Plattelands Jongeren) een feest wil organiseren, wordt er uiteraard eerst naar De Dompelaar gekeken, het buurthuis van iedereen. De ruimten van De Dompelaar zijn voor verenigingsactiviteiten gratis te gebruiken. Alleen de drank moet worden betaald. Luuk Christiaans en Dirk van de Wetering, twee bestuurders van de KPJ, stellen echter vast dat de drank en dan vooral het bier nogal prijzig is. Elders in Brabant, maar zeker net over de grens in Duitsland, is de prijs van een fust bier vele malen goedkoper. Volgens de berekeningen van de twee kan er in Duitsland voor de helft van de prijs worden ingekocht. Dan wordt er even rondgebeld: is er iemand, die wellicht een vrachtwagen heeft en ‘m ook wil uitlenen? Zo ja, dan rijden de twee op een zaterdag naar Duitsland om daar goedkopere fusten bier in te slaan. Uiteraard is er zo iemand in het dorp. Stijn (ook al betrokken bij de KPJ) is vrachtwagenliefhebber. De daad wordt bij het woord gevoegd. Op die manier kan een feest, dat met moeite kostendekkend zou zijn, opeens

uitpakken als een onvervalste winstpakker. De winst wordt toegevoegd aan het eigen vermogen van de KPJ.

In het Dorpsoverleg wordt de actie met welwillendheid begroet. Bijzonder, want door het inkopen van eigen bier, verliest De Dompelaar inkomsten. Uit de kleine marge op de drankverkoop worden de lasten voor het gebruik van het gebouw met elkaar opgebracht. En als een vereniging zich aan deze vorm van collectieve lasten onttrekt, zoals de KPJ feitelijk doet, betekent dat de facto dat andere verenigingen relatief meer moeten bijdragen, wil De Dompelaar overeind worden gehouden. Aan de andere kant worden de ondernemingszin en eigenzinnigheid van de jongeren geprezen. Tiny Janssen ziet er een toekomstige generatie bestuurders in. *‘Ze zijn jong en ze stellen: “het bier is hier veel te duur!” Zo moet het ook zijn, ze moeten tegengas geven. En zo krijg je een goede balans. [...] Die ruimte moeten ze hebben. Dat is eigenlijk het eerste zakendoen. Ze moeten hun feest bedenken, organiseren en financieren. En als ze erover nadenken dat ze het rond kunnen krijgen door het bier in Duitsland te halen en niet hier, dan moeten ze dat vooral doen!’*

Op de Verenigingsavond brengen de beide jongeren hun actie ter sprake als voorbeeld van het feit dat er in ogen beeld in De Dompelaar niet zeer commercieel wordt gedacht. Uiteraard ontspint een discussie. Daarin wordt aangegeven dat De Dompelaar alleen door onderlinge solidariteit van de verenigingen overeind kan blijven. Maar over en weer is er respect voor beide standpunten. Ook andere voorbeelden laten zien dat het dorp “alles” aangrijpt om oude relaties te bestendigen, nieuwe relaties aan te gaan en in brede zin reclame te maken voor Elsendorp. De manier waarop de uitreiking van de Dorpsvernieuwingsprijs wordt aangepakt is een volgend voorbeeld van “slim zakelijk handelen”.

8.2 Focus op resultaat behalen: winnaar van de Dorpsvernieuwingsprijs 2007

Dat Elsendorp al tijden aan de weg timmert, behoeft geen betoog. In 2007 wordt de gezamenlijke inspanning van het dorp ook landelijk onderkend. Het dorp wint de Dorpsvernieuwingsprijs. De Nederlandse Dorpsvernieuwingsprijs is een prijs voor dorpen die op een innovatieve manier aan hun leefbaarheid werken. De prijs wordt sinds 2005 elke twee jaar uitgereikt en is inmiddels toe aan de vijfde editie. Elsendorp was na het dorp Koudum in 2007 de tweede winnaar. De Landelijke Vereniging van Kleine Kernen (LVKK) regelt de organisatie van deze prijsuitreiking. Het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties draagt in financiële zin bij. De Dorpsvernieuwingsprijs is een Europese activiteit. De landelijke winnaars doen mee in

de Europese wedstrijd, waar ze bij de uitreiking elkaar ontmoeten en veel contacten kunnen leggen.

De prijs per land wordt uitgereikt aan een dorp dat actief aan de slag is met het opzetten van vernieuwende activiteiten, die bijdragen aan de sociale cohesie en de duurzaamheid van de plaats zelf. Elsendorp is in 2007 een van de genomineerde dorpen in Nederland.

De prijsuitreiking werkt als volgt: een aantal dorpen wordt genomineerd en uitgenodigd om naar de prijsuitreiking te komen. Deze vindt plaats in het dorp van de vorige winnaar. Daar wordt pas de nieuwe winnaar bekend gemaakt. Van Maasakkers herinnert zich de dag van de prijsuitreiking in 2007 nog goed. Elsendorp zou Elsendorp niet zijn, als er niet een heel circus was opgetuigd. *'We gingen er met een man of vijftig naartoe. We hadden een hele bus afgehuurd. Iedereen had de "Elsendorpse" oranje das om. Dus toen we daar binnen kwamen, was meteen duidelijk: die mensen horen ergens bij.'*

Van Maasakkers stelt dat de bijvangst van dergelijke evenementen ook groot is voor de Elsendorpers. De excursie naar Koudum zorgt natuurlijk ook weer voor de broodnodige informele contacten tussen inwoners en de gemeente.

8.3 Is er dan nooit ergens onenigheid over?

In veel opzichten lijkt Elsendorp een ideaal dorp, een sprookje wellicht. Iedereen heeft respect voor elkaar, werkt netjes met elkaar samen en heeft het beste met elkaar voor. Maar sprookjes bestaan niet. Ook in Elsendorp zijn er af en toe stevige meningsverschillen. En in een ondernemend dorp gaan deze meningsverschillen ook over de manier waarop in het dagelijkse levensonderhoud kan worden voorzien. De anekdote hoe een van de grootse nertsenfokkers van Europa eigenaar werd van hotel-restaurant De Keizersberg bewijst dit. Hotel De Keizersberg ligt namelijk "onder de rook" van de nertsenfokkerij. Als de wind fout staat, is in het hotel de geur van de nertsen te ruiken. En uiteraard zijn niet alle klanten daarmee even blij. Er werd dan ook met enige regelmaat geklaagd bij de betreffende fokkerij, die er op een zekere dag genoeg van had en bedacht dat het opkopen van het hotel een aardige oplossing van het probleem zou zijn. Zo geschiedde.

Een tweede voorbeeld van onenigheid die in het dorp ingrijpt, vormt de interne discussie over de toekomst van de intensieve veehouderij en de gevolgen daarvan, bijvoorbeeld voor de volksgezondheid. Het is een van die thema's die het dorp sterk

bezig houdt en waarbij meningen sterk uiteen lopen. Elsendorp is onderdeel een Landbouwontwikkelingsgebied (LOG), waar intensieve landbouw en veeteelt mogelijk is. En ook dat wordt in Elsendorp ondernemend aangepakt. We schrijven 2005: *‘De inkt van het reconstructieplan is amper droog of de schop gaat in Elsendorp al in de grond. In het landbouwontwikkelingsgebied daar is men namelijk druk doende met de infrastructuur voor de ontwikkeling van nieuwe intensieve veehouderijbedrijven. Zo worden enkele wegen verbreed en worden de nutsvoorzieningen op peil gebracht.’*³⁵ En ook de ruilverkaveling start daarna al snel: een LOG biedt namelijk nieuwe kansen. *‘Een landbouwgebied, ingericht met moderne veehouderijen die de nieuwste landbouwtechnieken gebruiken en die in het landschap passen. Dat is het toekomstbeeld van het Landbouwontwikkelingsgebied (LOG) Elsendorp. Het LOG biedt ruimte voor de intensieve veehouderij, maar ook voor de glastuinbouw en rundveehouderij zijn er ontwikkelingsmogelijkheden. Hiervoor is grond nodig. Daarom is begin dit jaar het Kavelruilproject LOG Elsendorp gestart.’*³⁶ Nieuwe kansen voor de regio, zo betoogt Rob Christiaans van de Dienst Landelijk Gebied. *‘Als je als grondeigenaar de kans krijgt om je situatie te verbeteren, moet je het zeker niet nalaten! Pak die kans!’*³⁷ Dat is in Elsendorp niet tegen dovenmansoren gezegd: *‘Meedoen aan kavelruil biedt de agrariërs vooral economische voordelen. Het scheelt veel in de kosten als de kavels dichtbij elkaar liggen. Maar dan moet je wel meedoen! Als niemand meedoet, komen we geen stap verder. De mensen kennende, moet dat geen probleem zijn en heeft het project grote kans van slagen.’*³⁸

De nieuwsbrief rept dan ook niet voor niets van “een nieuwe toekomst voor de boer”. Immers, *‘In het LOG gelden gunstige vestigingsvoorwaarden en soepelere (stank)regels. Dat geldt uiteraard voor de huidige ondernemingen, maar daarnaast heeft het gebied ook ruimte voor vijf of zes agrarische bedrijven die elders hun locatie moeten verlaten.’*³⁹ Ook luchtwassers om stankoverlast tegen te gaan maken deel uit van het project, terwijl de waterhuishouding eveneens duurzamer wordt.

In de discussie over de intensieve veehouderij gaat het echter lang niet alleen over stankoverlast of dierenwelzijn. Gezondheid van de inwoners zelf is het meest

³⁵ Tekst te vinden op: http://www.elsendorp-online.nl/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=97&Itemid=91.

³⁶ Tekst te vinden op: http://www.elsendorp-online.nl/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=97&Itemid=91.

³⁷ De nieuwsbrief is een uitgave van de Werkgroep Landbouwontwikkelingsgebied Elsendorp. Nieuwsbrief is onder meer te vinden op: <http://www.elsendorp-online.nl/images/stories/PDF/0811%20nieuwsbrief%20log%20elsendorp.pdf>.

³⁸ Een citaat van G. Vogels staat in de nieuwsbrief DLG, die gepubliceerd is op: <http://www.elsendorp-online.nl/images/stories/PDF/0811%20nieuwsbrief%20log%20elsendorp.pdf>.

³⁹ Nieuwsbrief is te vinden op: <http://www.elsendorp-online.nl/images/stories/PDF/0811%20nieuwsbrief%20log%20elsendorp.pdf>.

pregnante discussiepunt: zorgt de intensieve veehouderij nu wel of niet voor verhoogde gezondheidsrisico's? Dierenziekten als Q-koorts vormen een sterke aanjager van deze discussie. Die Q-koorts-discussie heeft in Brabant de nodige impact. Voormalig huisarts Jan Hoevenaars heeft er bijvoorbeeld een speerpunt van gemaakt in zijn politieke programma in de gemeenteraad van Gemert-Bakel. Hij is sterk ervan overtuigd dat de huidige manier van werken in de intensieve veehouderij voor serieuze gezondheidsklachten in de regio zorgt. Hij wijst op het ontstaan van Q-koorts, de veelvuldig optredende longontstekingen en andere kwalen aan luchtwegen.

Dat is niet iedere Elsendorper met hem eens. Veehouder en mederaadslid Frans Meulemeesters bijvoorbeeld is het zelfs hartgrondig oneens met deze stellingname. Oud-burgemeester Van Maasakkers vertelt over deze controverse: *'Het gaat er niet om dat mensen elkaar niet wat gunden. Dat is helemaal niet aan de hand.'* Hij wijst op het feit dat consumenten nog steeds geen zuivere keuze maken. *'Consumenten zijn nog steeds niet bereid om een serieuze prijs te betalen voor een stukje kip.'* Van Maasakkers heeft wel gezien dat de overlast van deze intensieve veehouderij ook serieuze vormen begon aan te nemen. *'In de gemeenteraad zijn er serieuze zittingen aan gewijd. Toen was het huis [de publieke tribune] meer dan vol. Dan is het toch een kunst om goed met elkaar om te gaan.'* Van Maasakkers verhaalt hoe dat debat in grote lijnen verliep: *'Zo werd de stankoverlast bijna onaanvaardbaar, maar aan de andere kant betekent het natuurlijk ook serieuze werkgelegenheid.'* Hij geeft aan welke argumenten er dan kunnen spelen. Allereerst kent iedereen in het dorp elkaar en weet men - uiteraard- ook waar men woont. En is er dus ook een adequate inschatting van de daadwerkelijke stankoverlast mogelijk. Aan de andere kant weten de inwoners van het dorp ook haarfijn welke boer zelf op afstand woont en het werk door Polen laat opknappen. De fijnmazige infrastructuur van Elsendorp kent, met andere woorden, zowel voor- als nadelen.

9

Wonen in Elsendorp (het woningprogramma)

In de kern worstelt Elsendorp met een dilemma, waarmee veel dorpen in Nederland kampen. *‘Een probleem van veel dorpen in Nederland is de trend dat het voorzieningenniveau terugloopt, terwijl de bevolking vergrijst. Het verband tussen vergrijzing en voorzieningenniveau is complex. Enerzijds is vergrijzing het gevolg van het voorzieningenniveau. Jongeren trekken weg omdat de voorzieningen beperkt zijn. Anderzijds is vergrijzing ook een oorzaak van een toenemende vraag naar voorzieningen’* (Hazeu, Jager-Vreugdenhil et al. 2006). En in Brabant is dit probleem misschien wel het meest pregnant.

‘De commissie 1500 [...] dat zal ook wel moeten: dat getal misstaat helemaal niet’, is Willems van mening. Hij wijst daarbij op de krimp die delen van Brabant al in zijn greep heeft, de opkomende vergrijzing en de ontgroening: minder kinderen die worden geboren. Allemaal “grote bewegingen” die ook in Elsendorp zichtbaar en voelbaar zijn. *‘Je moet ook wel minstens vijftienhonderd inwoners hebben, anders is het dorp niet levensvatbaar. Dan is er aan “de onderkant” van de bevolkingspiramide te weinig aanwas.’*

Het denken over nieuwe woningen startte in 2003, herinnert Janssen zich. Op 7 juni 2005 werd de commissie 1500 opgericht met als initiatiefnemer en voorzitter Gerard Vogels: een van de “sterkhouders” van het dorp (en helaas onlangs overleden). Haegens vertelt: *‘Toen hebben we met de gemeente overlegd hoe we een inhaalslag konden maken met het woningprogramma. Zo hebben we de commissie 1500 opgericht.’* Janssen vult aan hoe de gemeente over de streep werd gehaald. *‘Geef ons nou het vertrouwen, wij weten namelijk goed wat er in het dorp leeft. Maar als we het voor elkaar krijgen, dan eisen we wel medewerking van jullie.’* Het is een manier van werken, die Elsendorpers vaker ten opzichte van de gemeente hanteren. Eerst aangeven welke plannen er in het verschiet liggen en daar open over zijn. Vervolgens aangeven dat de inwoners als eerste een inspanning verrichten met als voorwaarde dat als de dorpelingen erin slagen hun deel van de afspraak voor elkaar te boksen, de gemeente vervolgens ook woord moet houden.

Zo ontstaat de commissie 1500. Die slaagt erin om samen met de gemeente grond aan te kopen aan de rand van Elsendorp. Op deze plek is plaats voor ongeveer vijftig ruime

kavels. De commissie 1500 legt er de nadruk op dat in de nieuwe wijk een combinatie wonen-werken mogelijk moet zijn, bijvoorbeeld om een praktijk aan huis te kunnen houden. Hierdoor kiest de notaris ervoor om zijn nieuwe huis toch in Elsendorp te bouwen.

Samen met een stedenbouwkundige wordt het eerste plan gemaakt: de gemeente hoeft daaraan niet bij te dragen. Maar de stedenbouwkundige werkte daarvoor ook al voor de gemeente, dus de lijnen zijn kort. Binnen twee jaar slagen de Elsendorpers erin om het eerste huis te laten verrijzen. *'De betrokken stedenbouwkundige had dit nog nooit meegemaakt,* herinnert Janssen. Ook hij ervoer dat een aantal Elsendorpers eigenwijs kunnen zijn. Als de eerste schets van het bouwplan wordt opgeleverd, buigen de Elsendorpers zich over het plan met de ingetekende kavels en huizen. *'Kan dat eigenlijk niet anders? Zet die huizen nou eens zo neer',* stelt een commissielid voor. *'Maar dat zit allemaal al in de gemeentelijke pijplijn',* werpt de man tegen. Dat is voor het betreffende commissielid geen al te sterk argument. *'Als je het nu andersom zet, is dat morgen geregeld.'* En uiteindelijk gebeurt het als de Elsendorpers willen. De woningen aan de rand van de nieuwe wijk worden een kwart slag gedraaid, zodat ze uitkijken op De Dompelaar, het hart van het dorp.

9.1 Rolverdeling

Hoe ontstaat nu zo'n vruchtbare samenwerking tussen (veel) Elsendorps initiatief en overheid? Oud-burgemeester Van Maasakkers vertelt: *'We hadden toen een bijzonder college en een bijzondere wethouder, die gewoon zei: Wie wil er nu eigenlijk bouwen? Dan moeten we die bij elkaar roepen en vragen: hoe willen jullie het? Zo ontstaat een nieuw bouwplan.'* De gemeente heeft de grond verkocht. Van Maasakkers stelt: *'Dat is natuurlijk een zaak van de overheid, dat kan niet door een individuele burger geregeld worden.'* Ook dat mes snijdt aan twee kanten, zo stelt Van Maasakkers. Het feit dat de verkopende partij (een boer) weet dat de aan te kopen grond bestemd is voor de plaatselijke bevolking, maakt dat de verkoopprijs ook schappelijk is.

Maar de kaveluitgifte, planvorming en uitwerking is in handen van de commissie 1500, die op haar beurt verantwoording aflegt aan het Dorpsoverleg. Het feit dat het dorp zelf over de kaveluitgifte gaat, maakt het verkopen van de te bouwen woningen ook gemakkelijker. *'Met ons valt ook te overleggen of een kavel groter of juist kleiner moet zijn',* vertelt Haegens. *'Dat krijgen we voor elkaar bij de gemeente. We kunnen elke kant uit.'*

Een ander fraai Elsendorps voorbeeld: Om de nieuwe wijk te kunnen bouwen, moet er uiteraard bouwgrond zijn. De plek waar de nieuwe wijk gaat verrijzen, ligt aan de rand van het oude Elsendorp. De plek waar de bewoners van de “laatste” straat van het dorp hun achtertuinen semilegaal verder hadden doorgetrokken. Op grond die feitelijk aan de gemeente toebehoort, maar waarvan het gebruik al jaren is gedoogd. Een goed voorbeeld van gewoonterecht. Nu de nieuwe wijk gaat verrijzen, moet de grond weer terug. Het Dorpsoverleg gaat zelf langs bij de bewoners. En legt uit dat het “onteigenen” van de grond echt noodzakelijk is, anders komt er geen wijk. Doordat bewoners elkaar erop aanspreken, gaat de grondteruggave snel en valt er geen onvertogen woord. De kaveluitgifte kan, bij wijze van spreken, meteen beginnen.

Bij de kaveluitgifte worden ook slimme verbindingen gelegd. Voor een van de kavels is iemand geïnteresseerd die niet economisch gebonden is aan het dorp, maar wel trainer is bij de plaatselijke voetbalvereniging VV Elsendorp. *‘Dan is het zonde als zo iemand geen woning kan krijgen. Hij is actief in het verenigingsleven, heeft zijn vrienden in Elsendorp.’* In overleg met de gemeente wordt er uiteindelijk afgesproken dat voor dit kavel de strikte regels van “aan Elsendorp gebonden zijn” ook uitgelegd mogen worden als “met Elsendorp verbonden zijn”. *‘Wij vonden het sociale aspect belangrijker dan het economische aspect.’* Haegens en Janssen schetsen een somber beeld van de afgelopen jaren, toen het bouwprogramma er nog niet was. Jongeren die wel in het dorp wilden blijven wonen, maar feitelijk geen geschikte woning konden betrekken en uit armoede naar Gemert verhuizen. *‘Zonde’,* oordelen Janssen en Haegens.

Inmiddels is ongeveer de helft van de kavels verkocht en verrijst “Elsendorp-Noord”, zoals de Elsendorpers de nieuwe wijk met gevoel voor zelfspot noemen. *‘Nu kunnen jongeren tenminste weer in het dorp blijven wonen’,* vertelt Ans Emonds. *‘En ook daar zie je dat Elsendorpers elkaar helpen. Mijn zoon heeft de ruwbouw laten zetten, maar de rest is met mensen uit het dorp gedaan.’*

9.2 Slimme constructies

Niet alleen het snelle schakelen als commissie 1500 is bijzonder. Achter dat *“Elsendorpers die elkaar helpen”* schuilt een fraai verhaal. De aanpak die de commissie 1500 hanteert is namelijk in meer opzichten slim in elkaar gestoken. Bij de start van de commissie zochten de leden actief contact met een aantal starters in het dorp die in de bouw als zzp’er actief zijn: een metselaar, een loodgieter, een timmerman. Want, daar waar het dorp een aantal jaren geleden nog twee aannemers had, zijn beide bedrijven ter ziele.

Het benaderen van deze metselaars, loodgieters en timmerlieden gebeurt met een vooropgezet doel. Door deze mannen vroegtijdig bij de planvorming te betrekken, wil de commissie feitelijk twee of drie vliegen tegelijk slaan. Allereerst willen Haegens en Janssen de deskundigheid van deze vaklieden gebruiken. *‘Doen we het goed, of moet het anders?’* Zo is er tegelijkertijd draagvlak voor de plannen van de commissie. Een tweede doel is misschien nog wel belangrijker. Door deze vakmensen met elkaar te laten meedenken over de nieuwe wijk, wordt samenwerking onderling min of meer vanzelfsprekend. En ontstaat er zicht op een mogelijke derde “vlieg”. Misschien willen ze ook wel een kavel voor hun rekening nemen om zelf in het dorp te blijven wonen. Als een van de mannen opmerkt dat zo’n kavel en te bouwen huis veel te duur zijn, suggereert een van de commissieleden een aardige oplossing. *‘Als die vakmensen nou eens met elkaar samenwerken?’* Typisch Elsendorps, stelt Janssen. *‘Als jij nu eens het metselen voor je rekening neemt, en jij het loodwerk, et cetera, dan is zo’n huis opeens stukken betaalbaarder.’*

Is dat wat? Wellicht wel: *‘Ga maar eens een pilsje met elkaar aan de bar drinken, dan wachten wij hier wel even af. Dan kunnen jullie aan het einde van de avond kijken of we hierover harde afspraken kunnen maken.’* De gemeenteambtenaar die bij de vergadering aanwezig is om de planvorming definitief te maken, wordt gesommeerd om nog maar even te blijven, *‘Anders begin je morgen toch gewoon een uurtje later?’*, zodat er gelijk spijkers met koppen geslagen kunnen worden.

‘Inmiddels is dat ook wel een gewoonte geworden’, herinnert Janssen zich. *‘Als we vanuit Elsendorp naar de gemeente bellen, is dat niet om te vragen of het daar ook mooi weer is. Dan weten ze dat er iets moet gebeuren.’* Dat is uiteraard geen proces van dagen, maar een optelsom van vele jaren afspraken nakomen, beschrijven de Elsendorpers.

Overigens: de zzp’ers die met elkaar ieders eigen huis gaan bouwen, hebben al met samenwerken kunnen oefenen. Ondernemer Toon Haegens laat zijn nieuwe bedrijfspand namelijk doelbewust door mensen uit Elsendorp bouwen. En nu er geen aannemer meer in het dorp actief is, heeft hij daarvoor de verschillende zzp’ers van het dorp benaderd. Hij belooft hen de opdracht voor de nieuwbouw als ze goed met elkaar willen samenwerken. Met andere woorden: het groepje vaklieden dat de commissie 1500 benadert, kent elkaar behalve sociaal ook al van *‘met elkaar kunnen en willen werken’*.

9.3 Resultaat van deze inspanning

Het resultaat van Elsendorp-Noord is nu al positief, ondanks het feit dat nog “pas” de helft van de woningen is gebouwd. Waarmee de gemeente haar investering al snel terug heeft. En goed voor het dorp: Elsendorpers bewonen de gebouwde huizen. Als we hierop een gemiddelde gezinsopbouw loslaten van twee ouders en twee kinderen, betekent dit dat er in elk geval zo’n honderd Elsendorpers voor het dorp blijven behouden.

Een bijkomend voordeel is dat vrijwel alle nieuwe bewoners al intensief met elkaar hebben kunnen kennismaken, nog voordat er een steen gemetseld is. Door met elkaar te vergaderen en daarna met elkaar te bouwen, ontstaat al vanaf de start sociale samenhang in het nieuwe buurtje. Tiny Janssen verwoordt dat treffend: *‘Zo ontstaat er ook in die nieuwe wijk vanzelf een gevoel van saamhorigheid.’*

9.4 Het verhaal van de crossbaan

Hoe dergelijke saamhorigheid uitpakt, laat een ander typisch Elsendorps verhaal zien: het verhaal van het crossbaantje. Een voorbeeld van een mix van eigen initiatief, snel reageren en verantwoordelijkheid nemen. Tiny Janssen legt uit: *‘Dat speelde ongeveer driekwart jaar geleden.’* Omdat nog niet elk kavel in de nieuwe wijk (Elsendorp Noord) is verkocht, ligt er nog flink wat braakliggend terrein. En zoals dat gaat, weet de plaatselijke jeugd zo’n plek snel te vinden. Op een van de kavels met zand, aarde en wat materialen hebben ze een eigen crossbaantje aangelegd, waar ze naar hartenlust spelen, fietsen en crossen. *‘Toen was er echter een overijverige ambtenaar in Gemert die zei: Dat is nu klaar! Zand weg, rotzooi weg, gras erin. Netjes!’* Vervolgens wordt dat gras echter niet bijgehouden. Dus de ouders van de kinderen kijken dat eens aan: lelijk hoog gras voor de deur, terwijl de kinderen niet meer kunnen crossen: *‘Wie gaat dat gras maaien? De gemeente doet niets.’*

Daan uit groep 8, een van de kinderen die de crossbaan gebruikte, was daarover erg boos. Zijn vader stelde hem daarom voor zijn verhaal bij het Dorpsoverleg te vertellen: *‘dat is iets voor de commissie 1500’*. De commissie weet raad: zand ligt er in Elsendorp nog genoeg. Daan wordt uitgenodigd: *‘Jij wordt projectleider en je mag met Toon (verenigingsman in hart en nieren) contact opnemen met de gemeente.’* Toon van de Wetering, de vader van Dirk van de Wetering, bestuurder van de KPJ, komt vaker op het gemeentehuis in Gemert en weet er goed de weg. Jammer genoeg is de betreffende ambtenaar met vakantie, maar dat weerhoudt de Elsendorpers niet om plannen te maken. *‘Daan, jij moet een nieuwe crossbaan (op schaal) uittekenen.’* De

dag daarna is de tekening af. En in het weekend daarna is een loader geregeld om zand te verplaatsen en springbulten op te werpen. Daan krijgt een lijstje van wat er nog meer nodig is, zoals een graafmachine. *'Die kan je het beste lenen van X. Benader hem maar even. Vraag maar of ze 'm gratis willen uitlenen. Wij zullen de brandstof betalen.'* Maar ook dit is een bewuste actie. *'Daan moet ook het besef hebben dat dergelijke dingen geld kosten. Dat brengen we op die manier bij.'* En uiteraard gaat het uiteindelijk "om niet": een rekening wordt nooit gestuurd. Zo ontstaat een besef van verantwoordelijkheid.

Ook komt er extra zand. Bij de gemeente worden palen geregeld, zodat het crossbaantje ook een nette omheining krijgt en het voor de omwonenden netjes eruitziet. Daan ziet erop toe dat het volgens zijn plan wordt uitgevoerd. Het mes snijdt volgens Janssen aan meerdere kanten. *'Daan is projectleider, dus als andere jongeren rotzooi willen maken zegt hij natuurlijk: Ho, ho! En Daan is door deze ervaring nu ook iemand van de volgende generatie.'* De ambtenaar reageert na zijn vakantie per mail: *'Ik moet toch zeggen dat ik verbaasd ben dat er nu al een crossbaan ligt. Stel nou dat die kavel morgen bebouwd moet worden? Wat dan?'* Janssen stuurt een net mailtje terug: *'Toevallig zit ik in de commissie 1500, dus als er morgen gebouwd moet worden is de crossbaan vanavond nog weg.'*

Deel 3

Op zoek naar nieuwe verhoudingen, naar nieuw evenwicht

Waarin we de veranderende relatie tussen overheid en burger centraal stellen. En ontdekken hoe “do it yourself governance” van de Elsendorpers in politiek-bestuurlijk opzicht uitpakt.

10

De verhouding tussen burger en politiek

De overheid in Nederland pleit al enige jaren voor meer zelfsturend vermogen van de gemiddelde burger: de burger is aan zet (Van Noije, 2012; RMO, 2013; BZK 2013). Bijvoorbeeld door het verrichten van vrijwillige arbeid of door een steentje bij te dragen aan de leefbaarheid van de directe leefomgeving. Of om mantelzorg te verrichten in de eigen buurt. In Elsendorp, zo konden we lezen, is dit appèl breed opgepakt. Feitelijk gedragen de inwoners van het dorp zich als voorbeeldige modelburgers. In de praktijk laat deze burgerbetrokkenheid echter ook een verschuiving van macht zien. De inwoners hebben vrij veel uitvoerende bevoegdheden naar zich toe getrokken. Dat leidt tot andere verhoudingen tussen burger en overheid en burger en politiek.

We maken in dit hoofdstuk vooral kennis met Jan van Maasakkers, oud-burgemeester van Gemert-Bakel. En zoals we in het begin van dit boek al hebben kunnen lezen, de langstzittende burgemeester van Nederland. In 2010 met pensioen gegaan en in Elsendorp met een groot feest uitgezwaaid. Nog steeds zeer begaan met het dorp. In de jaren heeft hij een uitgesproken visie ontwikkeld op de werking van het openbaar bestuur en eentje die enigszins afwijkt van het gangbare beeld van de rol die de overheid zou moeten vervullen.

In klassieke zin ziet die rol van de overheid er namelijk als volgt uit. Beleidsmakers en bestuurders staan als het ware aan de top van de piramide van het openbaar bestuur. In nauwe samenspraak maken ze, tot op de dag van vandaag, plannen die in de dagelijkse leefwereld ingrijpen. En alhoewel ze zeer wel beseffen dat bewoners soms ook willen veranderen en actoren zijn die “meegaan” en -denken over de voorgestelde oplossingsrichting, zijn deze burgers niet als eersten aan zet. Burgers mogen meedenken: “Dat is goed voor het draagvlak”. Om een voorstel in de praktijk te kunnen brengen, is er immers in het algemeen begrip en draagvlak nodig. Plannen worden pas werkelijkheid als de legitimiteit van de voorstellen door een belangrijk deel van de bevolking wordt gedeeld en gedragen. Meedoen, mensen laten participeren in de beleidsprocessen van de overheid, wordt *de facto* een steeds belangrijker middel om het handelen van de overheid te legitimeren.

Het betrekken van burgers bij uitvoering van beleid van de overheid is relatief nieuw. In eerste aanleg zocht de overheid vooral draagvlak bij uitvoering van beleid: interactief bestuur ontstond. Een ontwikkeling, die aan het begin van deze eeuw *“van harte en positief tegemoet moet worden gezien”* (Raad voor het openbaar bestuur 2002, 33). De veranderende samenleving dwingt politiek en bestuur als het ware tot samenwerking met diezelfde samenleving. Bouwen aan draagvlak is *de facto* “demontage van weerstand” (Raad voor het openbaar bestuur 2002, 20).

Tegelijkertijd valt het de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) op hoe lastig het voor de overheid is om zich aan te passen aan die veranderde maatschappelijke dynamiek. *‘De structuur van de overheid is er een van verschillende afdelingen met afgebakende taken. De burger kent deze indeling niet en loopt aan tegen de afzonderlijke “koninkrijkes”. Er wordt gesteggeld over de vraag onder welke afdeling een initiatief past en in welke vorm het gegoten moet worden, terwijl medewerkers gewoon aan de slag willen’* (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid 2012, 113).

Maar in de afgelopen jaren blijkt stelselmatig dat het betrekken van burgers bij het formuleren van nieuw beleid onvoldoende is. Dat begint bijvoorbeeld helder te worden rond concepten van mantelzorg. In de jaren tachtig en negentig ontdekte de overheid alras dat inwoners van Nederland bij zorg verlenen een helpende hand kunnen toesteken. Dat houdt de zorg zowel betaalbaar als menselijk. Maar aan het einde van de vorige eeuw is mantelzorgen niet meer voldoende. Ook op andere terreinen is de burger aan zet. Zoals Tonkens (2006) het in haar oratie zo treffend formuleert: *‘De bal ligt bij de burger. Bij talloze maatschappelijke problemen kijkt men tegenwoordig verwachtingsvol naar de burger. Beleidsmakers doen dat, politici van alle windrichtingen, bestuurders van maatschappelijke organisaties en organisaties van burgers zelf: allen leggen ze de bal bij de burger. De burger wordt geacht, uitgenodigd, gestimuleerd, gesmeekt, verleid om een actieve burger te zijn.’*⁴⁰

Een wereldbeeld dat Elsendorp als een jas past. Daar zien we de actieve burger dagelijks. Elsendorp als modeldorp. Als voorbeeld van sociale cohesie en voorbeeld van vrijwilligerswerk met veel “output”. Het dorp wordt dan ook steeds vaker bezocht door beleidsmakers en onderzoekers, zoals ik. *‘Op de een of andere manier zijn we in Den Haag in een of andere kaartenbak terechtgekomen. Dat merk ik aan het gemak waarmee allerhande mensen van heinde en verre hier binnenlopen. Dus ons verhaal, dat vertellen we nogal eens’*, analyseert hoofd van de school Piet Willems terecht.

⁴⁰ Tonkens, De bal bij de burger: Burgerschap en publieke moraal in een pluriforme, dynamische samenleving (oratie, 2006), uitgesproken bij de aanvaarding van haar hoogleraarschap, p. 1.

We zien in Elsendorp hoe die veranderende wereld, die abstracte wereld van actieve burgers en terugtrekkende overheden, ontstaat en wortelt. En we ervaren hoe het openbaar bestuur met thema's en dossiers worstelt. De abstracte "Haagse" beleidswereld raakt in Elsendorp de sociale, dagelijkse werkelijkheid, de dagelijkse leefwereld. Bijvoorbeeld door de keuzes die de overheid maakt om sommige verenigingen wel en andere verenigingen geen of minder subsidie toe te kennen, zoals we in een eerder hoofdstuk lazen. In dit hoofdstuk zoom ik in op het veranderend (handelings)perspectief van deze burger. En op het veranderend perspectief van de overheid zelf.

10.1 Van voorschrijven naar luisteren; van implementeren naar samenwerken

Hoe ervaren gewone burgers dit veranderende denken en handelen van de overheid. En hoe handelen deze burgers vervolgens als implementatie van beleid de dagelijkse leefomgeving raakt? Door decentralisatie van veel overheidsprocessen, zoals de invoering van de WMO en binnenkort de decentralisatie van de AWBZ, worden veel beleidsbeslissingen tegenwoordig op lokaal niveau genomen. Met - vaak - minder budget, dus ingrijpender keuzes en een minder vanzelfsprekende gezagspositie van de overheid als geheel. Dat wordt ook zo in het Elsendorpse gevoeld. Oud-burgemeester Van Maasakkers stelt dan ook niet voor niets dat de nieuwe overheid moet *"luisteren en niet voorschrijven"*. Die omslag is lang niet altijd even gemakkelijk.

"Vroeger" was het namelijk anders. Jarenlang leidden beleidsvorming, politieke opvattingen en bestuurlijk handelen van bestuurders logischerwijs tot daadwerkelijk handelen van - bijvoorbeeld - projectontwikkelaars, metselaars, zorginstellingen en verzorgenden. Denken van politici en bestuurders leidde ontegenzeggelijk uiteindelijk tot "doen" in wijk, buurt of straat. Met bedoelde en onbedoelde effecten. En hoewel "datgene wat burgers ervan vinden" sinds de jaren zestig van de vorige eeuw steeds belangrijker is geworden, is het "betrekken van burgers bij (eigen) beleid van de overheid" toch heel wat anders dan het meewerken en faciliteren van ideeën van burgers en dat vervolgens omzetten in eigen beleid. Het breed inzetten op het betrekken van burgers bij beleid is in Elsendorp bijvoorbeeld gematerialiseerd in de stichting Samenlevingsopbouw. In de eerste jaren is deze stichting vooral gericht op het verkrijgen van draagvlak of het iken van ideevorming. In de loop der jaren zijn de verhoudingen echter langzaam gewijzigd. Steeds vaker is de opvolger van deze stichting, het Dorpsoverleg, zelf initiator. En volgt de overheid.

Dat is een tendens die breder binnen de overheid is te zien. Feitelijk is ook de centrale overheid een dergelijk pad ingeslagen, waarbij de lokale overheid steeds meer

verantwoordelijkheid en inbreng in beleidsuitvoering krijgt. Jan van Maasakkers schetst hoe de lokale overheid onder invloed van de decentralisatie van “Den Haag” aan het veranderen is. De hierboven genoemde veranderingen in de AWBZ bijvoorbeeld, zorgen ervoor dat het budget van de lokale overheid op het eerste oog flink toeneemt. In Gemert-Bakel betekent dit feitelijk dat *‘de begroting met de helft toeneemt’*. Maar de verantwoordelijkheid voor een goede uitvoer van dit beleid neemt wellicht nog wel meer plek in.

Van Maasakkers verbindt deze decentralisatie met twee bredere thema’s. Allereerst trekt hij een parallel tussen de relatie Den Haag en Gemert-Bakel en die tussen Gemert-Bakel en Elsendorp. Hij stelt vast dat er lokaal alleen iets ontstaat, als vertrouwen en beleidsruimte worden geboden. Het bieden van beleidsruimte en het geven van vertrouwen is niet vanzelfsprekend, zo stelt hij vast. Kijkend naar de decentralisatie van de AWBZ vraagt hij zich af: *‘[...] wil ik [Den Haag] echt decentraliseren, of wil ik ze eigenlijk alleen maar gebruiken [...] als doorgeefluik? En dan volgens het model wat er in Den Haag is bedacht? Of durf ik het echt open te laten?’* Tegelijkertijd constateert hij dat er jaren voor nodig waren, voordat de gemeente Gemert-Bakel eenzelfde openheid en beleidsruimte aan Elsendorp durfde te gunnen. Loslaten is - blijkbaar - moeilijk voor een overheid, stelt hij vast.

Het is een versie van de werkelijkheid die de inwoners van Elsendorp bekend in de oren klinkt. Tiny Janssen schetst hoe het “eigenlijk” in gemeenteland eraan toe gaat. *‘Meestal gaat het in een gemeente zo: de overheid maakt plannen die niet met de lokale bevolking worden gecommuniceerd. Dan krijg je geen draagvlak, dan krijg je weerstand. En sta je met elkaar al op achterstand.’* Eenzelfde reflex schetst Van Noije. *‘De overheid bepaalt wat er in het algemeen belang moet gebeuren, schrijft voor wat burgers daarvoor moeten doen en grijpt in bij ongewenste resultaten.’* (Van Noije, 2012, 303). Feitelijk biedt de overheid in de regel alleen *schijnruimte*, constateren RMO en SCP (RMO, 2013, 23).

In Elsendorp gaat dat anders. Daar vormen de bewoners vaak het startpunt van nieuw beleid. Dat proces is echter een gevolg van vele jaren samenwerken tussen gemeente en Dorpsoverleg, waarbij stukje bij beetje over en weer vertrouwen gewonnen wordt. Dat vertrouwen ontstaat niet vanzelf. Het groeit geleidelijk en moet van twee kanten worden onderhouden. Ondernemer Toon Haegens stelt vast dat de huidige relatie met de gemeente en het bestuur robuust is, gevoed door jarenlange onderlinge contacten. *‘De gemeente weet dat wij goede plannen hebben. Dat hebben we in de loop der jaren wel bewezen. Uiteraard kan een nieuwe coalitie een andere [politieke] mening hebben, maar als wij overtuigd zijn van onze plannen gaan we er ook vol in.’*

Het is nu de kunst om dat vertrouwen te behouden en uit te nutten. En, zo betoogt Janssen: *‘Inmiddels zijn we een voorbeeldorp geworden voor de gemeente Gemert.’*

Jan van Maasakkers kan zich vinden in het oordeel van Janssen. Ook hij is vol lof over Elsendorp. Zo herinnert hij zich nog goed hoe De Dompelaar tot stand kwam. De positie van de gemeente was in zijn ogen helder. Dat kwam op de volgende rolverdeling neer. *‘Nou, wij willen als gemeente wel investeren in de hardware, maar als het er eenmaal staat is het jullie pakkie-an. De gemeente wil niets met de exploitatie van doen hebben. Behalve dan natuurlijk via de reguliere geldstromen voor het schoolgedeelte.’* De gemeente realiseert op deze manier een besparing, aangezien een professionele kracht hand- en spandiensten verrichte voor het oude buurthuis. In de tijd van nu bezien, is deze bezuiniging goed te verdedigen, vindt ook Van Maasakkers. *‘Die beroepskracht stamt natuurlijk uit een andere tijd. Dat was nog de “oude gemeente”.’* En in Elsendorp wordt dat prima opgevangen. Tegelijkertijd ziet Van Maasakkers dat andere dorpen in de gemeente Gemert-Bakel, waar geen dorpsoverleg bestond, het moeilijker krijgen. De vanzelfsprekende structuur van het Dorpsoverleg van Elsendorp is niet overal zo stevig.

Dergelijke bezuinigingen scheppen wel over en weer helderheid, zo betoogt Van Maasakkers. Het afschaffen van een beroepskracht zorgt ervoor dat *‘Er niets meer afgeschoven kan worden. Als er een beroepskracht is, wordt daar toch naar gekeken: regel jij dat! Nu kan dat niet. Iedereen is nu verantwoordelijk.’*

Tegelijkertijd is een dergelijke beslissing ook van invloed op de positie van de overheid zelf. Als het dorp het zelf kan rooien, waarvoor is de overheid dan nog nodig? Ook in het dorp wordt beleefd dat “de” overheid aan het veranderen is. Haegens: *‘We hebben nu een andere politieke partij [aan het bewind]. En andere mensen. Dat maakt verschil.’ ‘Het is allemaal mensenwerk’,* vult Janssen aan. Aan de andere kant is de overheid, ondanks het feit dat er wisselende coalities zijn, wel altijd een goede gesprekspartner, betogen Haegens en Janssen.

10.2 De veranderende rol van de overheid

Over de rol van de overheid stelt Van Maasakkers dat de overheid vaak niet “naar buiten” of in contact treedt met burgers, omdat *‘de overheid niet of nauwelijks weet wat er leeft.’* Een tweede verklaring is, in zijn ogen, dat de overheid te vaak *‘van bovenaf komt vertellen hoe het moet’.* Dat sluit niet aan. *‘Het openbaar bestuur moet nadenken over een manier. Over een structuur, waarin mensen met elkaar kunnen*

samenwerken, in wat mensen zelf kunnen doen, zeker nu ook de financiën van de overheid minder worden.’ In Elsendorp is dat proces al jaren geleden in gang gezet.

Van Maasakkers heeft met andere woorden een duidelijk beeld van een goed functionerende overheid. *‘Als de overheid nu eens leerde te ontregelen, te ontzorgen, dan komt er een enorme creativiteit los. En hoeveel verantwoordelijkheid [in de samenleving] gevoeld wordt.’* Uiteraard zijn bestuurders en ambtenaren met de beste bedoelingen aan de slag, stelt Van Maasakkers. Maar aansluiten bij datgene wat er leeft, is nog niet automatisch aan de overheid voorbehouden.

Terwijl het soms zo voor de hand ligt, betoogt hij. *‘Als je dan weet dat Elsendorp een dorp is, dat zelf wil ondernemen, hoef je dat als overheid eigenlijk alleen maar aan te spreken.’* Van Maasakkers is dan ook van mening dat *‘de overheid in mijn ogen vooral faciliterend en stimulerend zou moeten optreden.’* Hij vindt daarentegen ook dat *‘particulier initiatief mag haperen! Dat mag. En dan moet de overheid haar verantwoordelijkheid nemen. Een goed voorbeeld daarvan is de extra subsidie voor de voetbalclub in De Rips. Die was nodig om de boel draaiende te houden. Dan is een extra steuntje nodig. Daarmee bevestigt de overheid als het ware bevestigen dat “de burger het goede” doet.’*

Tegelijkertijd waarschuwt Van Maasakkers dat er niet in blauwdrukken moet worden gedacht. Wat in Elsendorp werkt, hoeft niet in andere dorpen te werken. Sterker nog, de dorpsondersteuners in de omringende dorpen van Elsendorp werken anders dan in Elsendorp. Logisch, zo stelt Van Maasakkers: *‘Er is maar één Hannie Penninx. Dus op andere plaatsen gaat dat logischerwijs anders.’*

10.3 Over de nieuwe slagkracht van de lokale overheid

Samenwerken met “lokale kracht” zou wel eens het toppunt van kostenefficiëntie kunnen zijn. En dat kan wel eens, zo betoogt oud-burgemeester Van Maasakkers, een tweede gevolg zijn van de decentralisatie van overheidsbeleid. Sterker nog, daar waar in de klassieke opstellingen schaalvergroting vrijwel altijd geassocieerd wordt met kostenefficiënt en “inverdienend” kan het omgekeerde misschien wel meer waar zijn. *‘Dan is het interessant om eens heel precies te kijken hoe duur nu eigenlijk zo’n dorp als Elsendorp is’,* aldus oud-burgemeester Van Maasakkers.

Een dergelijke decentralisatie zou nog sterker kunnen bijdragen aan het verantwoordelijkheidsbesef van de Elsendorpers, stelt Van Maasakkers. Al heeft het dorp in zijn ogen zich vrijwel nooit afhankelijk opgesteld. Hij schetst de houding van

het dorp als volgt: *‘We [de dorpsbewoners] hebben de fase van het gemopper op Den Haag eigenlijk nooit gehad. Als we het daarvan moeten hebben, kunnen we tot Sint Juttemis wachten. Dat wordt helemaal niks.’* Elsendorpers nemen graag initiatief, zoveel is wel duidelijk. Tegelijkertijd plaatst dat de lokale overheid in een andere rol. Een rol waarin minder regie en wellicht ook minder zeggenschap voor de lokale overheid is weggelegd.

10.4 Op zoek naar een nieuwe lokale overheid

De laatste jaren is het denken over de manier waarop het overheidsapparaat het beste functioneert aan het kantelen. De klassieke overheid functioneerde vooral op basis van politiek-bestuurlijke sensitiviteit. *‘In ambtelijke bureaucratieën gaat het niet om cognitieve rationaliteit, maar om passendheid. Ambtenaren doen niet wat cognitief-rationeel het beste is, maar maken afwegingen op basis van bestuurlijke prioriteiten, politieke kaders die ze meekrijgen, interne procedures en andere sturende en richtende signalen’* (Huijs, 2013, 26). Dat blijkt bijvoorbeeld uit de manier waarop een beleidsstuk wordt behandeld. *‘Een stuk dat ze schrijven, kan bijvoorbeeld pas verder wanneer een leidinggevende een paraaf geeft en dat maakt dat ze bij het schrijven van het stuk rekening houden met wat de volgende schakel in de keten ervan zal vinden. Ze laten passages weg of kiezen voor bestaande uitgangspunten bij het onderbouwen van hun advies. Ze schatten in wat gegeven de organisatie en de preferenties die ze bij anderen verwachten kan, mag en hoort’* (Huijs, 2013, 26; zie ook: Noordegraaf 2000, 2004).

Een overheid die minder geld, kennis en tijd te besteden heeft en tegelijkertijd kostenefficiënter op lokaal niveau moet presteren, heeft niet genoeg aan politiek-bestuurlijke sensitiviteit. Die “nieuwe” overheid moet nu juist maatschappelijk-politieke sensitiviteit gaan ontwikkelen. Aansluiten op datgene wat er lokaal onder bewoners leeft. Pas dan ontstaan krachtige, nieuwe verbanden, die de lokale gemeenschap van impulsen kan voorzien.

11

De vergadering: nieuw evenwicht tussen publiek en privaat

Een goede verhouding vinden tussen “eigen” initiatief en lokaal bestuur kan lastig zijn. Hoe lastig blijkt wel uit het bezoek van het College van B&W van moedergemeente Gemert-Bakel bij het Dorpsoverleg in Elsendorp. Dat zit zo. Ieder jaar legt het College een bezoek af aan Elsendorp en vergadert het Dorpsoverleg met het College. Het visiedocument “Elsendorp 2025” is een van de belangrijkste gespreksonderwerpen. Maar tegelijkertijd laat de vergadering zien hoe lokaal bestuur en burgerinitiatief zich gaan verhouden.

De vergadering vindt uiteraard plaats in De Dompelaar. Het bestuur van het Dorpsoverleg is al voltallig aanwezig, als rond de klok van acht uur het College binnen komt. Burgemeester en drie wethouders (een wethouder is verhinderd) en een klein gevolg, onder wie een beleidsmedewerker. Over en weer worden handen geschud. Langzaam zoekt iedereen een plekje. Ook de “onderzoeker” als vreemde eend in de bijt wordt nog even voorgesteld. Er komt koffie en dan is het tijd om te beginnen.

Het belangrijkste agendapunt van de avond is de dorpsvisie Elsendorp 2025. Daarmee is het Dorpsoverleg al driftig aan de slag. Willy Donkers wil de vergadering openen. Hij herschikt nog snel zijn papieren en legt de agenda voor de bijeenkomst bovenop. Ik zie een lange lijst met agendapunten. De aanwezige beleidsmedewerker ziet dat ook. Ze lijkt een beetje te schrikken en buigt zich voorover. *‘Willy, euh... Ik zie dat je een lange lijst met agendapunten hebt liggen. Ik heb er maar twee doorgekregen. Is er soms iets misgegaan?’* Willy kijkt op: *‘Nee, nee. Dit is onze agenda. Die van de vergadering van het Dorpsoverleg. Jullie twee punten zijn daarin uiteraard opgenomen, maar als Dorpsoverleg hebben we natuurlijk meer met elkaar te bespreken. Dus als jullie straks vertrekken, gaan wij door met onze vergadering.’* Opluchting is voelbaar. En tegelijkertijd voltrekt zich een fraai schouwspel. Duyvendak et al betogen bijvoorbeeld dat machtsuitoefening vaak achter symboliek schuil gaat: *‘Zoals onder andere Pierre Bourdieu heeft betoogd, berusten de relaties tussen politiek en burgers deels op symbolische machtsuitoefening en de acceptatie daarvan.’* (Duyvendak, Engbersen, Teeuwen en Verhoeven, 2007, 22). En de - onbedoelde - symboliek van de mededeling van Willy Donkers maakt duidelijk hoe het dorp de

verhoudingen ziet: *'Beste College, fijn dat jullie er zijn, maar jullie zijn onderdeel van onze vergadering.'* Een prachtig begin van een vergadering.

Willy geeft aan dat de dorpsvisie "Elsendorp 2025" met een PowerPointpresentatie gepresenteerd wordt. Hij steekt van wal. Het opstellen van de dorpsvisie 2025 loopt eigenlijk goed: *'We actualiseren ieder kwartaal onze visie.'* IJkpunt van de visie is dat Elsendorp geschikt en toegankelijk moet zijn voor alle leeftijdsgroepen. *'Dat vinden wij eigenlijk vanzelfsprekend.'* Ook legt Willy de organisatiestructuur uit. Het Dorpsoverleg heeft op de eigen prioritaire thema's werkgroepen gevormd. Per thema wordt input geleverd, zodat gedurende 2013 de visie "Elsendorp 2025" kan worden opgesteld. Hij constateert dat de leefbaarheidagenda van de gemeente prima aansluit op agenda van het Dorpsoverleg. Dorp en gemeente hebben dezelfde prioriteiten: zorg, sociale samenhang, jeugd, duurzaamheid/energie.

Als het onderwerp Zorg ter sprake komt, neemt Hannie Penninx het woord. Ze schetst hoe het dorp wil omgaan met een terugtrekkende overheid, terwijl de zorgvraag in het dorp zal toenemen. *'We hebben in de afgelopen jaren samen met de huisarts en het Wmo-beraad flink geïnvesteerd in het aan mensen duidelijk maken dat zorg steeds meer zelf georganiseerd moet worden.'* Ze stelt dat het de mensen in het dorp duidelijk is dat er veel gaat veranderen. Ook stelt ze vast dat alhoewel de kwaliteit van de verleende zorg nu goed is, er toch grote uitdagingen te wachten staan. De gemiddelde leeftijd in Elsendorp neemt toe. Dus worden er in de nabije toekomst ook andere problematieken zichtbaar, bijvoorbeeld dementie, terwijl het verlenen van 24-uurszorg vaker nodig zal zijn. Hannie geeft aan dat dit uiteraard budgettaire consequenties zal hebben. En dan tovert ze een fraai konijn uit de hoed: *'Daarnaar zijn we nu samen met de provincie Brabant aan het kijken. Joep (Gondrie, de nieuwe huisarts) is ook zeer betrokken.'* Wederom een - onbedoelde - bevestiging van de eerder genoemde symboliek. *'Het Dorpsoverleg schakelt net zo gemakkelijk met de provincie als met het gemeentebestuur.'*

Hannie stipt aan dat ook het verlenen van informele zorg de komende jaren gaat toenemen. Hetzelfde geldt voor het bieden van dagopvang. Ook dat is een aandachtspunt voor het dorp. Steeds meer mensen hebben dit straks nodig, gezien het feit dat Elsendorp vergrijst. Het Dorpsoverleg is van plan om ook dagopvang te organiseren, vaak met behulp van vrijwilligers. Dat is een gevolg van een Mantelzorgersdag in 2012.

Dan komt een eerste reactie uit het College: wethouder Jan Bevers neemt het woord. *'Je wilt eigenlijk dat mensen in het dorp kunnen blijven wonen. Zorg is dan een*

wezenlijk element in het bredere leefbaarheidspakket. En dat is gek voor sommige ouderen, die eigenlijk zeggen dat ze nog niet aan “zorg” toe zijn, want dat klinkt problematiserend. Dus eigenlijk is “zorg” een veel breder pakket. Je zou ook kunnen kijken naar domotica als slimme zorg om mantelzorgers te ontlasten.’ Hannie is het met hem eens: *‘Terechte opmerking!’* En voegt er haast geruststellend aan toe: *‘We bekijken het ook breed.’* Ze stelt dat het dorp feitelijk aan de slag is om mensen zo lang mogelijk uit “formele zorg” te kunnen weghouden.

Dat leidt tot een compliment van de wethouder Jan Bevers. *‘Preventie is, zoals ook al blijkt uit nieuwe subsidietrajecten van zorgverzekeraars, zeer aantrekkelijk. Dat moeten we wel goed kunnen onderbouwen. Dus is onderzoek naar preventie een effectieve methode. Mooie stap!’* Zoals we overigens al eerder hebben gezien, is het Zorg op Maatproject vooral een zaak van het Dorpsoverleg en de commissie Zorg. De gemeente heeft weinig tot geen aandeel in het zorg verlenen.

11.1 Sociale samenhang

Nu de toekomst van de zorg in Elsendorp de revue zijn gepasseerd, volgt de sociale samenhang. Ook dat heeft hoge prioriteit voor het Dorpsoverleg. In hun ogen is het sterk en verbindend. Samenwerken is het adagium. Waar mogelijk binnen het dorp, waar nodig ook daarbuiten. Concrete samenwerkingsvoorbeelden buiten Elsendorp zijn bijvoorbeeld het jeugdvoetbal en op het brede terrein van zorg de verloskundige. Op beide gebieden is de samenwerking met het nabijgelegen dorp De Rips gezocht. VV Elsendorp werkt op jeugdgebied, zoals we al in hoofdstuk 4 hebben gezien, samen met Fiducia uit De Rips. Ook op het gebied van het aanleggen van glasvezel is er samenwerking met De Rips.

Ook binnen Elsendorp wordt zoveel mogelijk naar samenwerking gezocht, bijvoorbeeld tussen de verschillende verenigingen. Hannie wijst op het feit dat de dag na het overleg met Burgermeester en Wethouders een verenigingsavond op het programma staat (zoals we in het volgende hoofdstuk “Intermezzo” uitgebreider gaan lezen): *‘Morgen is wederom een overleg hierover.’* In dit deel van de vergadering conformeert het Dorpsoverleg zich feitelijk aan de dominante agenda en bijbehorend *frame* van de gemeente Gemert-Bakel. Dat *frame* stelt dat “bezuinigingen op verenigingen nodig zijn”, maar door betere “samenwerking onderling” hoeft zulks “geen dramatische gevolgen” te hebben.

Dan wijst Willy Donkers erop dat er ook op andere, misschien wel minder voor de hand liggende terreinen samenwerking is. Het lijkt een compliment aan de

beleidsagenda van de gemeente. Zo is de werkgroep PR en publiciteit bezig om de renovatie van een aantal rotonden in Elsendorp en De Rips mogelijk te maken. En daarbij wil de werkgroep met Ballast Nedam samenwerken. Bij de bouwer wordt de kaart van “maatschappelijk verantwoord ondernemen” gespeeld, in ruil voor exposure op het middenterrein op de rotonde.

Weer zo’n moment, waarop de nieuwe verhouding tussen particulier initiatief en openbaar bestuur zichtbaar wordt. De aanwezige beleidsmedewerker vraagt: *‘Hè? Wat gaan jullie dan met de rotonden doen?’* Waarop het Dorpsoverleg stelt dat het graag wil *‘dat de entree tot het dorp fraai is. Maar ja, de provincie heeft nog niet gereageerd’*. Het Dorpsoverleg schakelt dus via Ballast Nedam met de provincie om iets gedaan te krijgen en passeert hiermee het lokale bestuur van Gemert-Bakel.

Uiteindelijk blijkt dat het stukt bij de provincie. Die oordeelt namelijk dat rotonden niet op een dergelijke manier “commercieel” mogen worden benut. Het “groen” is eigendom van de provincie.

11.2 De Brede School

Zoals we al eerder hebben kunnen lezen, is Elsendorp een van die voorlopers die met het concept “Brede School” zijn gaan stoeien. Ook daarvan brengt het Dorpsoverleg met trots verslag uit. Afgelopen jaar is minstens iedere maand een activiteit georganiseerd, waar gemiddeld veertig tot zestig kinderen bij aanwezig waren. En bij die activiteiten wordt bewust de brug tussen “jong en oud” geslagen. Ook op het vlak van de BSO is weer nieuwe samenwerking gevonden. De BSO dreigde te vertrekken, maar de nieuwe samenwerking met “De Ontdekking” in Gemert lijkt succesvol.

Even komt het thema “opheffen van kleine scholen” langs, als wethouder Jan Bevers memoreert dat hij het zeer belangrijk vindt dat kinderen dichtbij naar school kunnen gaan binnen de eigen gemeenschap. *‘Juist daar liggen elementen van sociale samenhang.’* Hij beschouwt de berichtgeving rond de mogelijke opheffing van kleine scholen dan ook als *‘een proefballon’*. In die constatering vinden het Dorpsoverleg en het College elkaar. Willy Donkers bevestigt dat een school veel meer dan alleen een “onderwijsvoorziening” betekent. Een school is een sterke verbinder.

11.3 Een volgend thema: jeugd en jongeren

Van de basisschool naar tieners en pubers is een kleine stap. Ook in de vergadering. Al snel gaat het over de bijeenkomsten die bij de voetbalvereniging zijn georganiseerd

over alcohol en drugs. Het Dorpsoverleg is duidelijk: *'We willen het dorp leefbaar houden.'* Zo is een cursus "Verantwoord alcohol schenken" gegeven aan vrijwilligers die bardiensten draaien in het drukke verenigingsleven van Elsendorp. Op dit punt mengt wethouder Ton Vogels zich in het gesprek. Voor wie is zo'n cursus nu eigenlijk bedoeld? En bereik je daarmee het beoogde effect? Hannie Penninx geeft aan dat de cursus voor de ouders en dan vooral de vaders is bedoeld. In de kantine heb je nog controle over het schenken van alcohol, en thuis wellicht ook *'al heb je dan zeker ook de ouders moeten overtuigen'*. Maar, zo realiseren het Dorpsberaad en College zich: een vijftienjarige mag weliswaar niet drinken, maar gaat wel op vakantie. Dus alleen "regels stellen" is niet genoeg. Het moet in het denken en doen van de mensen worden verankerd.

Wethouder Ton Vogels vult aan: *'We zijn bezig met de nieuwe horecawet. Tegelijkertijd weten we dat we verenigingen bezuinigingen opleggen, terwijl de kantine een belangrijke inkomstenbron is. Er zijn bijvoorbeeld verenigingen die als de jeugd speelt alleen fris schenken. Hoe denken jullie daarover? We hebben de wijsheid ook niet in pacht.'* Ook op dit beleidsterrein vinden Dorpsberaad en College elkaar. Hannie: *'De voetbalvereniging is hierin erg belangrijk. En die snappen waarom we dit met elkaar moeten willen. In de kantine wordt tot 16.00 uur geen alcohol geschonken. Ook op jeugdavonden schenken ze geen alcohol.'*

Gezamenlijk wordt geconstateerd dat de nieuwe aanpak wellicht succes heeft: uit de Jeugdmonitor van de gemeente blijkt dat de leeftijd waarop voor het eerst gedronken wordt, naar boven opschuift. Vogels: *'We kunnen nog zo'n mooi beleid schrijven, als het niet gedragen wordt kunnen we het toch niet redden met handhaven.'*

En dan is er weer zo'n moment van rolvervreemding. Hannie Penninx geeft aan dat in het dorp gesproken wordt over een aantal "alcoholincidenten" op middelbare scholen. *'Er lijkt nog weinig samenhang in beleid richting de middelbare scholen aangebracht. Welke rol ziet de gemeente hierin voor zichzelf weggelegd?'* Wethouder Jan Bevers haast zich te melden dat er heus wel iets gebeurt. *'Tijdens lessen Maatschappelijke Vorming en bij schoolfeesten bijvoorbeeld houden we af en toe blaastesten. En we werken juist samen met leraren, maar niet iedereen is even enthousiast.'* Niet het Dorpsoverleg, maar de vertegenwoordigers van de lokale overheid leggen verantwoording over hun beleidskeuzes af.

11.4 Een nieuwe loot aan de stam

Het volgende thema dat wordt aangesneden is “duurzaamheid en energie”. En ook in dit - ogenschijnlijk - neutrale onderwerp zijn de nieuwe verhoudingen goed zichtbaar. Wat begint als een eenvoudige mededeling van Willy Donkers dat het dorp aan het nadenken is over de collectieve inkoop van duurzame energie, toont al snel aan hoezeer het Dorpsoverleg de beleidsagenda bepaalt. Donkers geeft aan dat een onderzoek, uitgevoerd door de Universiteit Wageningen, de basis van het project vormt. *‘Dat onderzoek hebben we uit eigen middelen betaald.’* En hij vervolgt: *‘We beginnen nu met het “Zon op schoolproject”. Doen we samen met het IVN. We willen een flink aantal zonnepanelen op het dak van de school leggen. En daarin zoeken we de samenwerking met alle scholen in de regio (dat blijken er overigens 28 te zijn). De pilot starten we in twee scholen: een in Gemert-Bakel (namelijk Elsendorp) en een school in Aarle Rixtel.’* En nog is het niet genoeg. *‘We willen vervolgens graag ondernemers erbij betrekken: een deel van de aanleg willen we laten betalen via MVO.’* Om deze nieuwe loot goed te kunnen laten groeien, is een nieuwe commissie aan het Dorpsberaad toegevoegd: de commissie “Energie”.

Het Dorpsberaad neemt niet alleen initiatief (*‘we willen duurzame energie’*), het functioneert ook als verbinder (*‘we hebben contact gezocht met alle scholen in de regio’*). Iets wat normaliter een logische rol voor de lokale overheid is. De basis van dit plan is gestoeld op wetenschappelijke en zelf ingekochte kennis. *So much* voor de regie- en kennisrol, die de overheid zich zo graag toe-eigent. Sterker nog: het Dorpsoverleg bepaalt de facto ook de breedte van het plotproject. *‘Wij hebben samenwerking gezocht met het IVN en zoeken nog samenwerking met het bedrijfsleven.’*

Een van de wethouders vraagt zich vervolgens af hoe het zit met de bewustwording in het dorp: is iedereen wel te porren voor zo’n project? En weer blijken de nieuwe verhoudingen. Willy: *‘We willen beginnen bij de jeugd, om daarna geleidelijk aan met het hele dorp in gesprek te raken.’* Bewustwording is inderdaad heel belangrijk, dus *‘dat kost wel even tijd’*. En wederom popt de nieuwe verhouding op. *‘Dat weten we maar al te goed, want dat hebben we ons goed in de oren geknoopt toen we met ons Comenius-project op bezoek waren in Noord-Italië. Daar zijn ze op dit punt al veel verder dan hier.’* Met andere woorden: zelfs de kennis van buiten de eigen landsgrenzen wordt moeiteloos ontsloten door het Dorpsoverleg. De weg naar Europese subsidies idem dito.

11.5 Het einde van de vergadering

De belangrijkste onderwerpen van de agenda zijn inmiddels de revue gepasseerd. Wetenswaardigheden over de mogelijke aanleg van glasvezel in Elsendorp worden uitgewisseld. Ook hierin heeft het Dorpsoverleg het voortouw. Men kijkt elkaar aan: is alles verteld? Er zijn nog wat losse puntjes. Een daarvan is een mededeling van Willy Donkers: *'Ik wil jullie nog wel even meegeven dat we een eerste gesprek met het parochiebestuur hebben gevoerd over de rol van de Kerk in Elsendorp.'* Er is nog weinig formeel. Wel is er een toezegging van het bisdom dat de kerk in Elsendorp in ieder geval tot 2015 actief blijft. Maar, vraagt Willy, *'Wil de gemeente daarin ook een rol?'* Een van de wethouders geeft aan wel nieuwsgierig te zijn naar de visie van de Kerk. *'We blijven graag op de hoogte van de ontwikkelingen die de Kerk wil inslaan. Als er kerkgebouwen worden afgestoten, zijn we geïnteresseerd. En we zijn ook wel nieuwsgierig naar mogelijke andere invulling van de pastorale zorg.'*

En uiteraard heeft het Dorpsoverleg daarop al een antwoord. Hannie Penninx geeft aan dat het de stemming in het dorp al in 2011 heeft gepeild. *'99% van de mensen in die peiling meenden in 2011 dat er in 2015 geen kerkgebouw meer zou zijn. Dat is al geaccepteerd.'* En zelfs in dit staartje van de vergadering zit weer zo'n beeld gevangen van de nieuwe verhoudingen. Wethouder Jan Bevers merkt op dat de kerk en het bijbehorende kerkplein in de kern van Elsendorp liggen. En een gezichtsbepalend element in het dorp is. Dus: *'Is het misschien zaak een aantal mogelijke scenario's voor de toekomst op te stellen?'*

'Zeker', reposteert Willy: *'Daarmee zijn we ook al bezig. We hebben daar al oriënterend over gesproken met Goed Wonen (de corporatie).'* En opnieuw blijkt dat niet de gemeente, maar het Dorpsoverleg het voortouw heeft.

Intermezzo

De verenigingsavond (deel 2)

Waarin we aan de hand van het tweede deel van de verenigingsavond zien hoe Elsendorpers reageren als het tegen zit en “het geld” minder wordt. En even nuchter als altijd kijken naar wat er nu echt in het dorp nodig is.

B

De subsidiekraan deels dicht: verenigingsavond deel 2

Een paar hoofdstukken terug passeerde de verenigingsavond “deel 1” de revue. We zagen hoe zorgvuldig Elsendorpers omgaan met elkaars overtuigingen en meningen. Het tweede deel van de avond is om andere reden maatgevend voor de manier waarop Elsendorp zulke fraaie resultaten boekt. Het is tijd om naar het - wellicht - meest prangende agendaonderdeel te gaan: het bezuinigingsbeleid van de gemeente.

Ook “deel twee” van de vergadering begint klassiek: Willy Donkers geeft een korte toelichting. Feitelijk krijgt bijna iedere vereniging te maken met een gemeentelijke korting. De hoogte hiervan verschilt: sommige verenigingen komen er genadig vanaf, andere krijgen met een subsidiekorting van honderd procent te maken. Behalve de korting is er ook sprake van beleidsdruk. Willy geeft aan dat samenwerking tussen de verschillende verenigingen steeds hoger op de politieke agenda van gemeente en provincie staat. Met andere woorden: de verenigingen die nog wel subsidie ontvangen, moeten om die te behouden meer gaan samenwerken.

Samenwerken? Prima. Maar wie heeft nu welke korting om zijn oren gekregen? Nieuwsgierigheid alom. Alle subsidiebedragen gaan nu over de tong. En hier en daar zijn forse klappen aangekondigd. Bij de voetbalvereniging, bijvoorbeeld. VV Elsendorp heeft te kennen gekregen dat de vereniging geen subsidie meer krijgt. Als dat daadwerkelijk doorgaat, betekent dit binnen vier jaar de doodsteek voor de vereniging. Frank van den Munckhof geeft aan dat er met de gemeente gepraat gaat worden. Inzet is om een korting van 25 procent uit te onderhandelen. Als dat lukt, kan er wel weer het een en ander worden opgevangen. Qua contributie (die nu negentig euro bedraagt), is VV Elsendorp een van de goedkoopste voetbalverenigingen in de regio. Dus daar valt nog wel wat “winst” te behalen.

Andere verenigingen worden gespaard. De muziekvereniging krijgt en houdt - relatief - veel subsidie van de gemeente (ongeveer 3500 euro). Bij andere verenigingen worden even de wenkbrauwen gefronst bij het horen van dat bedrag. Een van de leden van het bestuur van de Muziekvereniging legt uit dat het subsidiebedrag weliswaar hoog is, maar dat het voor zijn vereniging ook bijna noodzakelijk is om subsidie te ontvangen. De Muziekvereniging heeft relatief weinig leden zijn, die

overigens nu al 120 euro contributie per jaar betalen. De aanschaf van muziekinstrumenten is duur. De subsidie wordt gebruikt om vooral de muziekinstrumenten voor de jeugd aan te schaffen, want juist voor die categorie moet toetreden tot de muziekvereniging laagdrempelig zijn. Ook is er al een prima samenwerking met de school. Over en weer mogen muziekinstrumenten worden uitgeleend. De Muziekvereniging geeft bovendien twee schoolklassen gratis les.

Daar waar bijvoorbeeld de Jongerensoos 647 euro krijgt en ook behoudt, zijn er zes verenigingen die helemaal geen subsidie meer krijgen. Het gaat dan om de KBO, de Carnavalsvereniging, het krantje D'n Elsendörper, het Sint-Nicolaascomité, ZijActief en Zangkoor Rejoice.

Dat gemeentebesluit is een aantal verenigingen rauw op het dak gevallen. En voor sommige verenigingen is het wellicht de doodsteek. Zo'n voorbeeld is het Sint-Nicolaascomité. Dat geeft aan dat er binnen korte tijd geen geld meer in kas is om zonder subsidie activiteiten uit te voeren. Door spaarzaam beleid is er een kleine reserve opgebouwd: *'We kunnen nog een jaar organiseren zonder subsidie.'* Er is ongeveer vierhonderd euro per jaar nodig. Mooi om te zien dat iedereen in de zaal gaat meedenken. De Muziekvereniging stelt voor in het dorp een collecte te houden. Iemand anders oppert om de "eigen" verenigingen die geen subsidie meer ontvangen toe te voegen aan de "Goede Doelenlijst" van de Goede Doelen Week (zoals in het eerste agendapunt van de avond werd besproken).

Een andere aanwezige legt een koppeling met de in die week actuele "kleine scholen moeten wellicht sluiten- discussie" die in de media wordt gevoerd (zie: hoofdstuk "De Brede School"). Hij gaat in op het algemeen belang dat de inwoners van het dorp buitengemeen goed begrijpen. *'Ook als ik zelf geen kleine kinderen (meer) op een lagere school heb, kan ik begrijpen dat een sluiting van de basisschool de doodsteek voor het dorp kan betekenen. En ik denk dat mensen datzelfde kunnen zeggen over de eventuele opheffing van een aantal verenigingen, het Sint-Nicolaascomité voorop. Dat is belangrijk voor de allerkleinsten in het dorp.'*

Een rondje langs de zes met opheffen bedreigde verenigingen schetst een beeld van de eventuele gevolgen op de langere termijn. Bij sommige verenigingen is het gemeentelijke voornemen beter op te vangen: de Carnavalsvereniging geeft aan het zelf wel op te lossen. Ook het Zangkoor Rejoice, dat rond oudjaar oliebollen verkoopt, en de KBO, die oud-papier inzamelt, denken voldoende aanvullende inkomsten te genereren.

Anders is dat voor D'n Elsendörper. Martien de Bruijn, die op zijn oude dag nog steeds het krantje in elkaar zet, geeft aan dat het nu al moeilijk is de eindjes aan elkaar te knopen. Onlangs nog hebben twee anonieme sponsors een opgelopen tekort aangevuld. Als ook de gemeentelijke subsidie wegvalt, wordt het wel *'heel erg moeilijk'*. Geruststellende woorden klinken al snel: de buurtverenigingen geven aan dat ze nog wel wat oplossingen kunnen bieden om geld te besparen.

Dan blijft er nog één vereniging over: ZijActief. Er volgt een prachtige, flegmatieke rondje. *'Er is nog geld genoeg in kas om de komende jaren door te komen.'* Sterker nog, de eigen opheffing - op termijn- stond al voor de gemeentelijke aankondiging op de rol van het bestuur. Ook dit kenmerkt de Elsendorpers: in de vergadering delen ze met elkaar dat de betreffende vereniging haar doelstellingen misschien al voorbij is gestreefd en dat opheffing helemaal zo gek nog niet is. Behoud om het behoud is niet des Elsendorps. Geruststellend wordt nog toegezegd: *'Maak je niet ongerust: jullie bestuurders kunnen we prima elders gebruiken!'* Gelach alom. Want ook dat is algemeen bekend: als je in Elsendorp als bestuurder ergens klaar bent, volgen er al snel nieuwe aanbiedingen.

B.1 Hoe om te gaan met gemeentelijk beleid?

Willy Donkers vestigt de aandacht nogmaals op het gemeentelijke voorschrift om meer met elkaar te gaan samenwerken. Hij vraagt zich af welke rol het Dorpsoverleg hierin moet spelen. Moeten we proactief aanmoedigen of juist afwachten? Toon van de Wetering schetst dat de huidige verenigingsstructuur van Elsendorp een geweldige sociale basis biedt, maar dat het tegelijkertijd om een wankel evenwicht gaat. *'Succes en falen ligt dicht bij elkaar.'* Breed wordt het gevoel gedeeld dat meer samenwerking nodig is, en bovendien loont. Hoe? Bijvoorbeeld door alle voorzitters twee keer per jaar bij elkaar laten komen met een "benen op tafel-sessie". Tiny Janssen stelt voor dat het voorzitterberaad met elkaar een financiële prognose opstelt voor de periode 2013 - 2016. *'Dan weten we met elkaar hoe we er als dorp voorstaan.'* Het is een economische manier van denken, die wel vaker in Elsendorp valt te bespeuren. En dan is er nog de continuïteit van het Sint-Nicolaascomité dat boven de markt hangt. Frank van den Munckhof heft voorzichtig zijn stem: *'Bij de voetbalclub hebben wij natuurlijk onze barinkomsten. Daarvan houden wij vast wel vierhonderd euro per jaar over, dus als er volgend jaar een probleem is met de Sinterklaasintoct, moeten we dat weten en kunnen we bijdragen.'* Snel geregeld, zo blijkt. Achteraf vertelt Van den Munckhof waarom het in zijn ogen logisch is, dat de voetbalclub uit eigen inkomsten het Sint-Nicolaascomité wil steunen: *'Iedereen kent iedereen in dit dorp. En dan vind je het dus*

met elkaar belachelijk dat Sinterklaas niet kan doorgaan, omdat de gemeente de subsidie stopzet. Dat lossen we dus samen op.'

B.2 De Dompelaar is te duur. Of toch niet?

Een van de presentatiedia's over het wel en wee van de verenigingen gaat in op het uitbaten van De Dompelaar. De exploitatie is moeilijk sluitend te maken, ondanks dat er vaak zalen worden "gehuurd". De verenigingen mogen de zalen van De Dompelaar gratis gebruiken, maar moeten koffie, thee, fris en bier afrekenen. Met die inkomsten wordt bijvoorbeeld het buurthuisdeel van de energierekening van De Dompelaar bekostigd. Vooral de gymzaal is lastig rendabel te krijgen.

En dan ontspint zich opeens een fraaie discussie. De aanleiding is een opmerking van KPJ-voorzitter Dirk van de Wetering, die kritiek heeft op de bierprijzen van De Dompelaar. Hij stelt dat De Dompelaar te duur is. Er is met De Dompelaar overleg geweest voor de organisatie van een groot feest in het buurthuis, maar dat is uiteindelijk stukgelopen op de bierprijs. Dirk: *'We zijn eens gaan rondbellen en toen bleek dat er veel betere inkooprijzen voor fusten bier zijn te krijgen. En zeker als je bereid bent om even naar Duitsland te rijden.'* In Duitsland, zo blijkt, is een fust zo ongeveer de helft van de prijs. *'We hebben een bedrijf hier in het dorp gevraagd of we een vrachtwagen mochten lenen. En we hebben een chauffeur geregeld.'* Op die manier is het feest kostendekkend georganiseerd. Iets dat, zo betoogt Dirk, in De Dompelaar niet mogelijk was geweest.

Dat geeft wat rumoer. Allereerst ontstaat er discussie of De Dompelaar nu eigenlijk wel zo duur is? Maar ook de Jeugdsoos valt Dirk bij. Zij geven aan dat in de Jeugdsoos een eenheidsprijs van één euro wordt gehanteerd, terwijl de inkoop van datzelfde fris bij De Dompelaar 1,40 euro bedraagt.

Anderen zetten daartegenover dat bij de bouw van het buurthuis nu juist is afgesproken dat het buurthuis om *niet* te huren is, maar dat de kosten van het pand betaald worden uit de barinkomsten. En als een aantal verenigingen nu daaraan begint te morrelen... Er ontspint zich een prachtige discussie rond de gehanteerde prijzen voor De Dompelaar. Iemand anders merkt op het toch ook van de gekke is, dat er op honderd vierkante meter drie tappunten zijn: in De Dompelaar, bij de tennis- en bij de voetbalvereniging. En wat blijkt: iedereen koopt zijn eigen bier en fris in. Is dat niet gek?

‘Het is allemaal niet zo eenvoudig’, herinnert Dirk zich achteraf. ‘Samen inkopen is wel geprobeerd toen De Dompelaar werd getekend, maar dat is afgeketst op de onderlinge verhoudingen tussen de tennisvereniging, de voetbalvereniging en de groep die met de Dompelaar bezig was. Uiteindelijk was die vorm van samenwerking nog te moeilijk en hechtte men aan de eigenheid van de eigen vereniging.’

Een proces uit het verleden, dat ook in de vergadering te beluisteren viel. Iemand in de zaal merkt op dat er bij de bouw van de Dompelaar rekening gehouden is met het feit dat de tennis- en voetbalvereniging ooit nieuwbouw willen plegen. Dan kan er tegen de huidige barvoorziening van de Dompelaar worden aangebouwd, zonder dat daarmee veel financiën zijn gemoeid. En dat zulks bij het denken over de nieuwbouw van de Dompelaar ook eigenlijk al het plan was, maar nooit is gelukt. Tijdens de vergadering is er wel breed het besef dat het anno “vandaag” toch mogelijk moet zijn eens naar gezamenlijke inkoop te gaan kijken. Ook het Dorpsoverleg pakt zijn rol. Willy Donkers stelt voor dat hij samen met de tennis- en voetbalvereniging om tafel gaat zitten om eens te bekijken hoe deze drie tappunten en de bijbehorende kleedlokalen beter benut kunnen worden.

Als dit voorstel er ligt, vraagt Tiny Janssen zich af of het organiseren van een gezamenlijk groot evenement niet een mooie manier kan zijn om deze nieuwe werkwijze eens in de praktijk te testen. Dat is niet alleen goed voor de onderlinge samenwerking, maar ook nog eens goed voor de gezelligheid in het dorp. Dit voorstel leidt tot enthousiasme. Aan het einde van de vergadering stelt Toon van de Wetering nog een vraag. *‘Als we nu eens op veel meer terreinen gaan kijken of we gezamenlijk kunnen inkopen, of dingen kunnen doen. Is er dan niet veel meer mogelijk? En zou dat niet goedkoper, maar ook nog eens veel efficiënter kunnen zijn?’* Er komen voorbeelden voorbij van “gezamenlijk verzekeringen afsluiten”, “samen administratieve taken oppakken” en “gezamenlijke aanvullende inkomsten genereren”. Zonne-energie bijvoorbeeld, valt daar niet iets in te doen? Iemand anders merkt op dat de plaatselijke Rabobank-gelden lang niet ieder jaar benut worden. Het potje dat de Rabobank beschikbaar stelt voor het uitvoeren van maatschappelijke projecten als compensatie voor het sluiten van het filiaal van de bank in Elsendorp. *‘Kunnen we ook daarin niet samen actiever optrekken?’* Van het een komt het ander. Zelfs het woord “coöperatie” valt. Moet Elsendorp zich eigenlijk niet bezinnen op een veel verdergaande samenwerkingsvorm?

B.3 Tot slot

De afgelopen hoofdstukken konden we kennismaken met de manier van werken in Elsendorp. Je kan die manier omschrijven als een subtiele mix van krachtdadig handelen. 'Als de gemeente niet meer subsidieert, wat kunnen we dan zelf doen?, Slimme combinaties durven zoeken?' De voetbalclub die wel wat baropbrengsten kan missen voor het Sinterklaasfeest. Lange termijndenken: 'ZijActief heeft nog wel geld in kas, waarmee ze komende jaren door kan, daarna is opheffing toch al voorzien.' En vooral respect voor elkaars opvattingen. Dat laatste laat de discussie rond de Collecteweek goed zien: niet de meerderheid beslist, maar "er leiden vele wegen naar Rome". Wel een pilot starten (krachtdadig), maar niet iedereen in dezelfde mal persen (*'laten we onderzoeken welke manier het beste werkt'*). Deze mix maakt dat dit dorp dingen voor elkaar krijgt.

Deel 4

Op jacht naar verklaringen

Waarin we proberen te achterhalen waarom Elsendorp functioneert, zoals het functioneert. We zoomen in op de kracht van verbinders en sleutelspelers. Maar hebben ook aandacht voor de lange lijnen in het dorp.

12

Sleutelspelers en verbinders

Elsendorpers scoren hoog op kwaliteiten als “betrokken”, “sociaal actief”, “zorg voor elkaar”, maar ook op kwaliteiten als “handen uit de mouwen” en “realiseren”. *Ik is niks* in Elsendorp is “Wij is alles”. Dat is niet voor niets de titel van dit boek geworden: Ik is niks. Het aantal sleutelspelers in het dorp, mensen die actief naar verbindingen zoeken, is dan ook zeer hoog. Veel vrijwilligers vervullen dubbelfuncties. Familiebanden zijn hecht. En de actieve kerngroep van vrijwilligers die vrijwel continu bij het dorp zijn betrokken, is relatief groot. Rond het bestuur van het Dorpsoverleg dat uit acht leden en een notulist bestaat, is een flink aantal subcommissies actief. Die op hun beurt ook weer uit vijf tot zeven mensen bestaat. Een hecht netwerk.

We verplaatsen ons naar de woning van Frank van den Munckhof, zoals zoveel Elsendorpers zelf gebouwd. Hij kijkt uit op de nieuwe wijk Elsendorp Noord. Een fraaie, vrijstaande woning. In de woonkamer staat de televisie aan: PSV staat in de halve finale van de Nederlandse Beker, maar de televisie gaat onmiddellijk uit. Praten over Elsendorp is belangrijker dan een pot voetbal. Frank is een “gewone” vrijwilliger, zoals hij zelf zegt. Hij maakt geen deel uit van het bestuur. In zijn ogen zijn dat de mensen ‘*waarop het dorp drijft*’. Toch is hij behoorlijk actief, om het maar eens omfloerst te zeggen: ‘*Naast voorzitter van de voetbalclub, zit ik ook in het bestuur van de Carnavalsvereniging. [...].*’ Later op de avond kom ik te weten dat hij zich ook actief heeft ingezet om een enorme som geld te vergaren voor een ziek jongetje uit het dorp, dat daardoor een serie behandelingen in Amerika kon ondergaan. Praat hij liever niet over. Want zoiets is ‘*vanzelfsprekend*’. En het hele dorp deed eraan mee. Plus een buurdorp. Dubbelfuncties, dus. Ook daarin is hij niet de enige. ‘*Veel mensen hebben hier dubbelfuncties. Komt natuurlijk ook door de kleine gemeenschap.*’

12.1 Een actieve kern met veel dubbelfuncties

Het is al eerder gezegd: al is het dorp qua inwonersaantal klein, in aantallen vrijwilligers is dat zeker niet het geval. In Elsendorp zijn ze met velen. Uiteraard is niet iedereen even actief. Rond het bestuur van het Dorpsoverleg, waarin Willy Donkers als voorzitter en Hannie als penningmeester/secretaris actief is, werkt een grote groep

zeer actieve vrijwilligers. En met zeer actief bedoelen we: “meerdere avonden in de week aan het werk voor Elsendorp”.

De kern van deze groep vrijwilligers wordt gevormd door het Dorpsoverleg en de aan het Dorpsoverleg verbonden commissies. Zoals de al eerder beschreven commissie 1500, die als taak heeft Elsendorp te laten groeien naar vijftienhonderd inwoners en het woningprogramma Elsendorp-Noord mede heeft ontwikkeld. Of de commissie Zorg, die voor het Zorg op Maatprogramma verantwoordelijkheid neemt. Vele anderen stoppen net zo veel energie in Elsendorp als hijzelf, vertelt Tiny Janssen. *‘En dat werkt door. Feitelijk weet ik dat ik als ik een afspraak maak, niet alleen die afspraak maak, maar dat iedereen in het dorp die bij zo’n project betrokken is, daarover heeft meegedacht en meegewerkt. Je hebt bij wijze van spreken altijd dertig man achter je staan. Feitelijk gaat het daarom.’* Een hechte gemeenschap. Dat blijkt ook uit opmerkingen van anderen. Toon Haegens vult Tiny aan: *‘Er is bij ons dan ook weinig discussie in de zin van, “nou, dat is lastig, de helft was tegen”. Zo gaat dat bij ons niet.’* Frank van den Munckhof, die zichzelf overigens niet tot deze actieve kern rekent, kan dat alleen maar beamen. *‘Je hebt een flink aantal sleutelfiguren in het dorp dat van aanpakken weet. En die worden weer geholpen door heel veel andere vrijwilligers.’*

Wat helpt, is dat Elsendorpers ook niet bang zijn om iets van en aan elkaar te vragen. Als ze vermoeden dat iemand op een bepaald vlak kennis heeft, is een vraag snel gesteld. Ans Emonds: *‘Als er weer een vrijwilliger nodig is, ga je bij jezelf na: zou dat niet wat zijn voor die of die? En dan vraag je zo iemand.’* Zo is ook Antoon Kanters gestrikt. Hij is een van de leden van de beheercommissie van de Dompelaar. Het simpele feit dat Elsendorpers geen last hebben van “vraagverlegenheid” (Linders, 2009) is een belangrijke factor in de succesformule van Elsendorp. Daarin zijn de Elsendorpers zeer bedreven geraakt, zo stelt oud-burgemeester Van Maasakkers vast. Hij verklaart hoe dat in zijn werk gaat. *‘Het is zoeken naar talenten. En dan vragen of ze die talenten ook beschikbaar willen stellen aan de samenleving.’* En ook achter dat scouten zit een bedoeling. De dorpelingen gedragen zich feitelijk als het scoutingapparaat van een goede eredivisieclub. Als er iemand met vrijwilligerswerk stopt, liggen de schaduwlijstjes voor de potentiële opvolgers al klaar. Van Maasakkers schetst: *‘Nou is er een generatie al een aantal jaren bezig, maar het idee is natuurlijk dat ze op een gegeven moment stoppen en het overdragen.’* En uiteraard denken de dorpelingen daarover al actief na.

Een tweede reden waarom het in Elsendorp werkt is dat er in de ogen van de dorpelingen ook daadwerkelijk sprake moet zijn van een duidelijke “ruil”. Hoezeer

men ook met elkaar betrokken is. Er moet voor beide partijen iets “te winnen zijn”. Tiny Janssen formuleert kernachtig hoe dat in zijn werk gaat: *‘Ik heb een belang en jij hebt waarschijnlijk ook een belang. Als we dat nu eens bij de start eerlijk tegen elkaar pogen uit te spreken, vinden we vast een gedeeld belang.’* In die zin zijn de Elsendorpers recht voor zijn raap. In hun ogen is vrijwilligerswerk niet alleen onbaatzuchtig.

Talent scouten leidt ertoe, zoals we al eerder bij Frank van den Munckhof zagen, dat veel van de vrijwilligers ook buiten de “actieve kern” dubbelfuncties vervullen. Ze combineren het voorzitterschap van de ene vereniging met een bestuurslidmaatschap bij de andere. Ook dat is een factor van betekenis in het succes van het dorp. Deze dubbelfuncties werken op een groot aantal terreinen door.

Het feit dat Van den Munckhof bij meerdere verenigingen actief is, zorgt ervoor dat hij bij meer processen betrokken is. Dat heeft een voordeel. Je krijgt eigenlijk automatisch al een blik in de keuken van een andere vereniging. Omgekeerd is dat natuurlijk ook het geval. Zijn medebestuurders in de voetbalvereniging vervullen - uiteraard - ook elders een functie. Dat zorgt voor wederzijds begrip. De voorzitter van de voetbalclub (waar het financieel prima gaat, maar met jeugdaanwas wat minder) is immers ook actief bij de Carnavalsvereniging (waar het financieel minder gaat, aangezien de gemeente een subsidie intrekt, maar aanwas een minder groot probleem is). Haast intrinsiek ontstaat zo solidariteit.

Ook de schaal van het dorp werkt natuurlijk mee. *‘In een dorp zoals dit, kom je elkaar natuurlijk ook heel gemakkelijk tegen. Je brengt de kinderen naar school, dan zie je die. Bij de vergadering ‘s avonds spreek je weer iemand anders’,* vertelt Van den Munckhof. Ouders met schoolgaande kinderen vormen een welkome prooi, vult Ans Emonds aan. *‘Als mensen in het dorp nog niets doen en de kinderen komen op school, lukt het meestal wel om hen bij het dorp te betrekken.’* Het sociologische perspectief van de kracht van *toevallige ontmoetingen* werkt stevig in een kleine gemeenschap: de voeling met het dorp is groot. Dat zorgt ervoor dat ook “branchevreemde” activiteiten al snel draagvlak hebben. Als voorzitter van de voetbalclub maakt Van den Munckhof zich hard voor het welslagen van de alcohol- en drugsvoorlichting die op de agenda van de commissie Zorg staat.

Want, al is Elsendorp klein, de problemen van de grote buitenwereld gaan uiteraard niet aan het dorp voorbij. *‘Ik heb het idee dat het met alcohol en drugs de laatste jaren wat erger aan het worden is’,* vertelt Van den Munckhof, *‘maar dat gaan we dan ook met zijn allen aanpakken.’* Hannie Penninx neemt daar vanuit haar rol als lid van de

commissie Zorg en dorpsondersteuner het voortouw. Maar in het dorp zijn ze zich erg ervan bewust, dat alleen vrijwel niets valt te bereiken. Dus ontstaat het gezamenlijke “laat je niet flessenproject”. Daarin houden de gemeente bij monde van wethouder Jan Bevers), Hannie, GGD, huisarts en voetbalclub samen voor het hele dorp een grote voorlichtingsbijeenkomst. Daarnaast wordt iedereen die wel eens voor een van de verenigingen een bardienst draait specifiek benaderd voor de avond “Wat doet alcohol met jongeren?”

Die mix van elkaar durven aanspreken, vragen en de kans om elkaar “zo maar” even tegen het lijf te lopen, zorgt ervoor dat ook “branchevreemde” activiteiten al snel draagvlak hebben. Als voorzitter van de voetbalclub maakt Van den Munckhof zich hard voor het welslagen van de alcohol- en drugsvoorlichting, die op de agenda van de commissie Zorg staat, zoals we net hebben kunnen zien.

12.2 Netwerken onderhouden: binnen het dorp, maar vooral ook daarbuiten

Goed kunnen netwerken is een geweldige manier om waardevolle contacten op het spoor te komen en vervolgens te onderhouden. Binnen Elsendorp “scouten” ze zo naar nieuw talent. Maar ook buiten het dorp is het een eigenschap die goed van pas komt. Netwerken is helemaal zo moeilijk niet, verklaren verschillende Elsendorpers onafhankelijk van elkaar. Je moet alleen het goede moment weten te herkennen. Of zoals Janssen het formuleert: *‘Er zijn altijd van die momenten dat iemand zegt: “hé, dat moeten we doen!”’* Een voorbeeld: enkele jaren geleden was een echtpaar Prins en Prinses Carnaval. De vrouw van de prins werkte bij de gemeente Gemert, die uiteraard ook carnaval viert. Op donderdag voor carnavalszondag is er het traditionele Ambtenarenbal. En aangezien de mannelijke helft van het carnavalsechtpaar op een dergelijk festijn niet mag ontbreken, zou de Prins met zijn adjudant een bezoek brengen aan het Ambtenarenbal. Geregeld toch? *‘Nee’*, zo bedacht iemand. *‘Kan dat niet beter? Kunnen we niet ook de Kapel, onderdeel van de muziekvereniging Elsendorp, daarnaartoe sturen?’* Een goed idee is geboren. De Kapel speelt de hele avond op het bal, iedereen enthousiast. En aan het einde van de avond wordt de Elsendorpers gevraagd of ze ook volgend jaar het Ambtenarenbal willen opvrolijken. Zo ontstaan wederom hechte banden tussen het gemeentelijke apparaat en een aantal Elsendorpers.

Janssen vertelt ook over het belang van het onderhouden van deze relaties. *‘Toon [Haegens] kennen ze bij de gemeente. Die heeft contacten, heeft zijn bedrijf. Dus naar hem wordt wel geluisterd. Hij is ooit met een kraantje begonnen, en dan moet je eens kijken wat er nou staat! Dat is een teken dat hij inzicht heeft in processen, in*

financiering, in bedrijfsvoering. Dan komt er natuurlijk bij de gemeente bij wijze van spreken een gratis advies binnen van iemand die zijn sporen al verdiend heeft. Dus dat wordt zeker serieus genomen.’ Niet om gelijk te krijgen, maar omdat het Elsendorp ten goede komt.

12.3 Sociale interactie, solidariteit tussen generaties

Maar een andere belangrijke factor in het Elsendorpse succes is gelegen in het feit dat de betrokkenheid bij het dorp met de spreekwoordelijke paplepel lijkt te zijn ingegeven. Deze actieve betrokkenheid wordt van ouder op kind doorgegeven, zo vertelt Ans Emonds. *‘Sociale betrokkenheid krijg je van huis uit mee, gaat van generatie op generatie. Dat is zo bij Hannie Penninx, bij Tiny Janssen, bij ons, bij Willy Donkers, dat is er bij veel zo.’* Ook op andere vlakken is die sterke “solidariteit tussen de generaties” zichtbaar. De vijftigers in het dorp zorgen voor hun vader en moeder die zeventig en tachtig beginnen te worden. En ze zijn zeer actief in de gemeenschap. Voor zichzelf pratend stelt Janssen stelt dat dit een milde vorm van “onversneden egoïsme” is. *‘Als ik later oud en hulpbehoevend ben en met mijn rollator door het dorp ga en omval, hoop ik op mijn beurt dat mensen zich weten te herinneren dat ik het nodige aan het dorp heb bijgedragen.’* En hem op zijn beurt overeind helpen.

Een dergelijke vorm van sociaaleconomische uitruil tussen generaties is misschien wel kenmerkend voor dit deel van Brabant, zo betoogt Klep (2011, 16). Met instemming haalt hij de econoom Parsons aan. Hij *“heeft in 1984 laten zien dat in economisch opzicht een huishouden kan worden gezien als een verzameling individuen met een potentieel sterke interdependentie van economisch nut maar met onderscheiden preferenties en economische constraints van ouders en kinderen (die hun keuzes beïnvloeden). Sterk ouderlijk gezag over adolescenten en volwassen kinderen is aldus gezien geen wet van Meden en Perzen, maar afhankelijk van de omvang en vorm van intergenerationele uitwisseling van middelen. Sterke vormen van ouderlijk gezag (intergenerational control) moeten dan ook niet gezien worden als het resultaat van morele en juridische krachten, maar van institutionele en economische verhoudingen in het huishouden. De macht van het gezinshoofd is het resultaat van controle over bezit en inkomen, zegt Parsons.*’⁴¹

Maar of en hoe werkt een dergelijk systeem in de Nederlandse context? Ook daar heeft Klep (2011, 20-21) een aardige bron gevonden. Dat ging overigens niet vanzelf:

⁴¹ De verwijzing van Klep naar Parsons is te vinden in: Parsons, Donald O., “On the Economics of Intergenerational Control”, *Population and Development Review* vol. 10,1 (1984) 41-42.

‘Het viel niet mee een historische bron te vinden die systematisch en ook vergelijkend inlicht over de sociale en economische aspecten van intergenerationele verhoudingen en liefst ook over het bestaan van ruzies. En warempel, er is iets bruikbaars. De Staatscommissie voor den Landbouw van 1906 onderzocht door het rondzenden van een uitgebreide vragenlijst de deplorabele economische toestand van de landarbeiders in Nederland, waaronder hun beroerde oude dag. Dit moest dringend verbeterd worden. En conform de Bijbel en de wet werd met belangstelling naar de rol van de kinderen geïnformeerd.’

Aan de hand van deze enquête verwierf Klep inzicht in de verhoudingen tussen ouders en kinderen. De laatste vraag van de enquête vraagt namelijk rechtstreeks naar de samenstelling van het gezin en de verhouding tussen kinderen en ouders. *‘Hoe is de verhouding tussen ouders en kinderen? Verlaten de kinderen de ouders vroegtijdig, of steunen zij het gezin? In het laatste geval, in welke mate wordt steun verleend?’*

Mooier nog, zo betoogt Klep, is de toelichting op de vraag. Daarin wordt namelijk *‘nog verder gevraagd of het kostsysteem inheems is, welke oorzaken het vroegtijdig verlaten van het ouderlijk huis heeft en of de familieband wel sterk genoeg is om de ongehuwde kinderen die als arbeider hun brood verdienen voor enigszins lange tijd thuis te doen blijven en met een deel van hun loon het ouderlijk huishouden te doen steunen.’* Klep constateert dat ook niet voor niets. *‘De teneur is duidelijk. Liefst dragen de kinderen flink bij aan het inkomen en welzijn van de ouders.’*

Klep schetst in feite drie mogelijke patronen, hoe ouders en kinderen met elkaar kunnen omgaan. In zijn ogen zijn dat drie: Loyalty, Exit en Protest. In het eerste geval lossen ouders en kinderen het vooral samen op en schikken kinderen zich min of meer in gezinspatronen. In het tweede geval vertrekken kinderen om mogelijke ruzies in de toekomst te vermijden. Tot slot is er een patroon van protest mogelijk. Gezinnen blijven weliswaar bij elkaar, maar dragen in economische en sociale zin nauwelijks aan elkaar bij. Klep constateert dat een belangrijk Loyalty-gebied te vinden is op *‘de zuidelijke zandgronden van de provincies Noord Brabant en Limburg. Dit is een katholieke streek van landbouwarbeiders die bijna allemaal een klein landbouwbedrijf erbij doen, en van kleine keuterboeren met gezinsbedrijven. De rapporteurs vertellen dat de verhouding tussen ouders en kinderen goed is en de lezer begrijpt uit de details dat dit betekent dat de kinderen thuis werken zonder loon, hun elders verdiend loon afgeven en ook wanneer de ouders bejaard zijn hen terzijde staan. Die belanden dan ook niet bij de armenzorg. Het kostgeldsysteem - waarbij de kinderen het grootste deel van hun verdiend loon houden en vaak ook uitgeven - was op de zuidelijke*

*zandgronden onbekend.*⁴² In de beginjaren van de afgelopen eeuw is het dan ook geen uitzondering dat *‘Brabantse landarbeiders en kleine boeren hun gemiddeld zeven kinderen tot hun 28e of 30e jaar uitzonden als knecht of meid, als loonwerker of inschakelden als onbetaalde arbeidskracht thuis.*⁴³

Ook bij Frank van den Munckhof is het vrijwilligersleven er met de paplepel ingegoten. Zijn vader was al lid van het voetbalbestuur en actief bestuurder in de Carnavalsvereniging. Ook dit is een verhaal, dat vaker in het dorp te horen is. Vrijwilligerswerk gaat feitelijk van vader op zoon en van moeder op dochter over. Tegelijkertijd laat het bestuur van de Carnavalsvereniging zien hoe hecht het kernnetwerk van Elsendorp is. Zo maakt de oom van Frank van den Munckhof, Martien de Bruijn, nog steeds deel uit van het bestuur. En is de oprichter Piet Emonds (de man van Ans, de kleindochter van de smid) al vijftig jaar bij de vereniging betrokken. Toon van de Wetering is er actief. Maar Prins Carnaval is pas 22 jaar. Jong en oud verdragen elkaar prima. Van den Munckhof herkent dat. *‘Het respect naar elkaar toe is hier heel erg groot. Dat is iets wat ook echt doorgegeven wordt.’*

12.4 Vrijwilligerswerk kent vele gezichten

Zoals we hebben kunnen zien, heeft Elsendorp veel vrijwilligers. Een zeer actieve kern van sleutelspelers zorgt voor de continuïteit van de grote processen; de vrijwilligers met de “dubbele petten” zorgen voor onderlinge verbinding. Naast deze groep vrijwilligers is, volgens eigen schattingen van het dorp, meer dan de helft van de dorpelingen op een manier betrokken bij het dorp. Die vrijwilligers hebben vele gezichten. Ietje Zéguers, lid van het stichtingsbestuur van De Dompelaar bijvoorbeeld, runt als vrijwilliger de buurtsuperTroefmarkt. De warme maaltijd voor zo’n twintig ouderen in woonzorgcomplex D’n Elsenhof wordt “gedragen” door vrijwilligers. Een aantal is aanwezig tijdens de maaltijd en schept het eten voor de ouderen op. Andere vrijwilligers komen na de maaltijd binnen en zorgen dat de afwas wordt gedaan. In de ogen van Frank van den Munckhof is dat niet meer dan logisch. *‘Je wordt opgenomen in die gemeenschap, maar je hebt er ook iets voor over.’*

⁴² Paul M.M. Klep, Gezinssolidariteit en rotten kids. Schaarste, seks en het vierde gebod op het platteland in Nederland in de twintigste eeuw. Afscheidsrede 21 november 2011.

⁴³ Paul M.M. Klep, Gezinssolidariteit en rotten kids. Schaarste, seks en het vierde gebod op het platteland in Nederland in de twintigste eeuw. Afscheidsrede 21 november 2011.

12.5 Een hechte gemeenschap, maar hoe zit het met de sociale controle?

‘Ondanks dat ik hier niet alles heb, heb ik toch alles wat ik nodig heb’, geeft Van den Munckhof aan hoe het is om in Elsendorp te wonen. En het is niet dat hij niet “buiten” Elsendorp heeft gekeken. Eind jaren negentig woonde hij ruim anderhalf jaar in Nitra in wat nu Slowakije heet. Een stad ter grootte van Eindhoven, met veel vertier. Uiteindelijk keert hij terug naar Nederland en leert hij zijn huidige vrouw Patricia kennen, die al in Nieuw Zeeland, in Rotterdam en bijvoorbeeld in Veghel heeft gewoond. Het is uiteindelijk Patricia die de doorslag geeft: *‘Waarom bouwen we hier geen huis? Het is hier gezellig, de mensen zijn gemoedelijk. Ik wil hier wel wonen.’* Ze is Elsendorp erg gaan waarderen. *‘Op al die andere plekken krijg je niet automatisch hulp van je burens en zijn er niet altijd mensen die à la minuut even op je kinderen willen passen.’*

Met andere woorden: Elsendorp is een hechte gemeenschap. Franks moeder woont er al vijftig jaar. Haar burens al 41 jaar. En om het nog mooier te maken: zijn vroegere buurjongen Marco is nu weer zijn buurman. Families blijven met andere woorden in Elsendorp wonen. En dat betekent dat er net als in ieder ander dorp ook in Elsendorp grote families zijn: de Van de Weterings en de Van Deursens. Maar onderling gedoe is er niet of nauwelijks.

Sociale controle in kleine gemeenschappen is een bekend fenomeen. Iedereen houdt iedereen in de gaten en roddel en achterklap is soms een bijna vanzelfsprekend gevolg. Uiteraard is het lastig om in Elsendorp iets echt geheim te houden. *‘Stel dat je morgen bekend maakt dat je een vriendin hebt, dan weet overmorgen het hele dorp dat’,* verwoordt Luuk Christiaans treffend. *‘Dat heeft inderdaad zijn nadelen’,* beaamt Dirk van de Wetering, *‘maar de meeste mensen vinden het fijn om hier te wonen.’*

Ook uitsluiting, als je je niet conformeert aan de mores van de betreffende gemeenschap, is een proces dat gemakkelijk in kleine gemeenschappen kan optreden. Toch lijkt dat proces in Elsendorp niet aan de hand. Frans Meulemeesters stelt dat je in Elsendorp best je eigen gang mag gaan. Wel wordt het zeer op prijs gesteld *‘als je je open opstelt, dan komt het hier altijd goed.’* Tegelijkertijd realiseert Meulemeesters zich dat je in Elsendorp wel van goeden huize moet komen om niet aan het sociale leven mee te doen. *‘Er zijn hier ook mensen komen wonen, die zich door ons als het ware overvallen voelen. En zich min of meer gedwongen voelen “iets” te doen en dat eigenlijk niet willen. Dan heb je inderdaad een probleem, dat geef ik toe.’*

Van Maasakkers beaamt de observatie van Meulemeesters. *‘Het is ook geen gesloten dorp. Als je [als vrijwilliger] een tijdje niet wil meedoen, dan is dat ook prima.’* Hij

schetst Elsendorp als een open gemeenschap. *‘Het is niet zo dat er voortdurend op je wordt gelet en dat je daarnaar moet leven. Dan is het verstikkend. Zo is Elsendorp niet.’*

12.6 Karaktereigenschappen: respect voor elkaar, niet scherp slijpen

Zeker voor een buitenstaander als ik is de zeer respectvolle manier waarop Elsendorpers met elkaar omgaan opvallend. Er wordt heel veel geïnvesteerd in draagvlak en in het respecteren van elkaars opvattingen. Gedurende mijn verblijf vond ik het opvallend dat er niet “bij meerderheid” wordt beslist, maar er zo lang wordt doorgepraat tot er voor iedereen een aanvaardbare manier van werken is gevonden. Daarbij accepteert men ook dat niet iedereen dat op dezelfde manier gaat uitvoeren.

Wederzijds begrip gaat gepaard met wederzijds respect. Een goed voorbeeld daarvan was de Verenigingsavond, waarbij ik aanwezig mocht zijn en die hier eerder is beschreven. Het al dan niet invoeren van een gezamenlijke Collecteweek stond op de agenda. Redenen om die in te voeren, zijn legio. Het is niet alleen moeilijker om voldoende collectanten te werven, sommige collectanten voelen zich ook bezwaard om mensen tijdens de “warme maaltijd” te storen.

Een grote meerderheid van de vergadering vindt invoering van een Collecteweek dan ook een goed idee. Slechts bij een of twee enkelingen leven bezwaren. Toch wordt het besluit niet met een op een Albanese verkiezingsuitslag lijkende meerderheid genomen. De vergadering besluit dat er een pilot komt, waarbij iedere vereniging vrij kan aansluiten. Als verenigingen het collecteren op de oude voet willen blijven doen, is dat geen probleem. *En wil je later toch aansluiten, ook prima. Zo niet, even goede vrienden.’* Resultaat: iedereen is in zijn waarde gelaten.

12.7 Verschil maken

Feitelijk is Elsendorp niet alleen goed in netwerken, maar misschien wel vooral goed in omdenken en inventiviteit. Zoals we in dit hoofdstuk hebben kunnen zien, zit “omdenken” een aantal mensen in het bloed. Een kans zien (zoals het bezoeken van het Ambtenarencarnaval met de Blaaskapel) en die ook benutten. En de manier waarop de Elsendorpers hebben bedacht hoe grote jubileumfeesten toch leuk kunnen zijn voor de jubilerende vereniging of organisatie, simpelweg door op het feest zelf het vervelende regelwerk uit handen te nemen. Mientje School verwoordde dat

gevoel misschien wel het meest treffend: *'Het maakt voor mij niets uit, maar het maakt wel verschil.'*

13

De mix: stap voor stap, denken, doen en lange lijnen

Elsendorp denkt goed na over de langere termijn. Dat is bijvoorbeeld te zien in het opstellen van de Dorpsvisie 2025. Of in de toekomstvisie van de commissie Zorg. Het Dorpsoverleg werkt nadrukkelijk aan de hand van een langetermijnvisie. Maar dat leidt nu juist niet tot luchtfietserij. De dorpsbestuurders maken de langetermijnvisie concreet door deze op te knippen in vier, vijf of zes projecten, of zoveel als er nodig zijn. Zoveel ook als het dorp aankan. Per project gaat een subgroep van het Dorpsoverleg aan de slag. Doelen op de lange termijn worden gekoppeld aan de realiteit van de korte termijn. Iedere subgroep werkt fijnmazig. Wat kunnen we concreet vandaag en morgen al zelf doen? En wie hebben we overmorgen nodig en welke kleine stappen leiden daarnaartoe? Het is deze mix die het dorp succesvol maakt.

Het Dorpsoverleg met zijn acht bestuurders leunt voor de projectuitvoering op zeven commissies, waarin wederom een klein, slagvaardig team met de dagelijkse uitwerking aan de slag is. Daartoe behoren de commissie 1500, de commissie Zorg, de PR-commissie en de nieuwe commissie Energie.

Zo is organisch een fraaie structuur ontstaan, die zo uit de organisatietheorie van Mintzberg of uit de revolutionaire theorie van Lenin vandaan kan komen. Elsendorp hanteert een overzichtelijk cellenmodel. De meeste bestuursorganen tellen zes tot zeven mannen en vrouwen. Als er meer werkracht nodig is, wordt een nieuwe “eigen” commissie ingesteld. Met ook weer eenzelfde aantal mensen, zoals de nieuwe commissie Duurzame energie. Deze manier van werken heeft twee grote voordelen. Netwerken vertakken zich over meerdere personen, waardoor er op veel fronten voortgang is te boeken. Als het even tegenzit, is er altijd wel een andere commissie die voortgang boekt. En clubs van zes tot zeven mensen hebben in de regel geen coördinatie nodig: zo is er weinig overhead.

Het blijft bovendien niet bij denken. Er wordt voortdurend nagegaan of er vandaag of morgen al een kleine stap in de goede richting kan worden gezet. Een goed voorbeeld daarvan is de manier waarop de nieuwe wijk tot stand komt. Door mensen erin te betrekken die iets in de uitvoering kunnen betekenen, zoals de metselaar en de timmerman, wordt het plan voor de bouw beter, waardoor haast automatisch

draagvlak voor de plannen ontstaat. Daarbij is er bovendien concrete aanleiding om als metselaar en timmerman samen de eerste twee huizen te gaan bouwen.

Een van de succesformules die dit dorp organisch heeft geformuleerd, bestaat uit een goede combi van lange lijnen (weten waar je naartoe wil) en het vermogen om die visie op te knippen in allerlei grotere en kleinere stappen die vandaag en morgen al zijn te zetten. Daardoor kan iedereen het proces goed volgen, ook die op wat meer afstand van het proces staan. Met draagvlak als concreet resultaat.

13.1 Maar hoe gaat dat dan, “denken” combineren met “doen”?

We zeiden het al: Het Dorpsoverleg werkt aan de hand van een lange termijnvisie. Op dit moment wordt gewerkt aan de toekomstvisie Elsendorp 2025. Daarvoor neemt het dorp de tijd. Zo’n document hoeft niet in een paar weken geschreven te zijn.

Het nieuwe energieproject is een goed voorbeeld van de manier waarop de Elsendorpers projecten in elkaar steken. De langetermijnvisie is inmiddels concreet. In de toekomst wil Elsendorp een substantieel deel van zijn energie zelf opwekken. Daaraan ligt een praktisch probleem ten grondslag. De energierekening van De Dompelaar is nogal aan de hoge kant en zorgt ervoor dat de stichting die De Dompelaar beheert ieder jaar een klein verlies moet melden. Op zichzelf is dat geen groot probleem. De stichting heeft voldoende eigen vermogen om deze tegenvallers op te vangen. En als dat ooit niet meer lukt, kunnen de verenigingen die “om niet” De Dompelaar gebruiken in de toekomst een eigen bijdrage storten, zodat aan het einde van het jaar de exploitatie sluit. “Probleem opgelost” zou men elders wellicht denken. In Elsendorp niet. Dan begint het denken pas echt.

In dit geval begint dit denken na het winnen van de Nederlandse Dorpsvernieuwingsprijs in 2007 met het meedoen aan de Europese titelstrijd in 2008. Elsendorp en het Italiaanse dorp Sand in Taufers zijn allebei winnaar van de titel in 2007 in eigen land. Dit leidt tot een ontmoeting bij de uitreiking van de Europese dorpsvernieuwingsprijs in 2008. En hoewel die prijs aan de neus van Elsendorp voorbijgaat, wordt er wel contact gelegd met de Europese winnaar: het bergdorp uit het Italiaanse deel van Zuid-Tirol. Beide dorpen besluiten om samen een subsidieaanvraag te doen in het kader van het Comenius Regio Programma. De dorpen willen bij elkaar in de keuken kijken en schrijven een voorstel “STEP into the future”, waarbij STEP staat voor het Sand in Taufers - Elsendorp Project. Feitelijk draait het project om één notie: *‘Niet oordelen, maar kijken waarvan we wat kunnen leren’*, vertelt Hannie Penninx.

Het Comenius Regio Programma sluit bijna naadloos aan op de uitgangspunten van de deelnemende dorpen. De school van Piet Willems is een van de drijvende krachten achter het voorstel. Ietje Zéguers een andere. Onderwijskennis uitwisselen is een van de doelstellingen, maar ook het verwerven van vaardigheden en inzicht voor de toekomst van beide dorpen staan hoog op de agenda. De bezoeken over en weer verlopen plezierig. In 2010 komt Elsendorp naar Italië en een jaar later zijn de Italianen in Elsendorp. In Italië zijn de Elsendorpers van één ding bijzonder onder de indruk, herinnert Willy Donkers. *‘Dat Italiaanse dorp had geïnvesteerd in het opwekken van energie door waterkracht. Dat hadden de dorpelingen met elkaar gedaan, met de burgemeester als de drijvende kracht. De projectopbrengsten zijn in een fonds gestopt, waarmee het dorp allerhande verbeteringen - vooral voor toeristen - heeft doorgevoerd.’* Die gedachte blijft in Elsendorp hangen. Energie opwekken kan een fraaie inkomstenbron vormen.

Het zaadje is geplant: *‘Hoe kunnen we in Elsendorp iets met energie doen?’* Een paar dorpelingen gaan aan de slag. En ze weten dat ze in Elsendorp met waterkracht uiteraard niet ver komen. Maar wordt het dan zonne-energie? Windkracht? Of iets anders? Biovergisting misschien? Gelijk met het enthousiasme groeit ook het besef dat kennis “van buiten” noodzakelijk is. De Universiteit van Wageningen wordt benaderd om een haalbaarheidsonderzoek te doen naar het opwekken van energie. Dat leidt tot een rapport met aanbevelingen voor Elsendorp. Weer een stapje.

En dan is het nog geen “lange halen, snel thuis”. In het Dorpsoverleg wordt besproken hoe het thema Energie nu kan worden opgepakt. En het Dorpsoverleg weet dat dit niet zonder draagvlak kan. Hoe wel? Bijvoorbeeld door klein te beginnen: door op het dak van De Dompelaar een aantal zonnepanelen te plaatsen. Dat kan zo goed als in eigen beheer. Feitelijk kan de stichting die De Dompelaar beheert dit besluit nemen. Maar zo gaat dat niet in Elsendorp. Op de verenigingsavond wordt gepolst wat de verschillende verenigingen ervan vinden. Pas als die laten weten dat het een goed idee is, start het Dorpsoverleg met de voorbereiding.

Ook op een ander bord wordt geschaakt. Piet Willems is als schoolhoofd en beheerder van een groot deel van De Dompelaar nauw bij dit project betrokken. Hij suggereert dat er aan zonne-energie ook een duurzame kant zit. Dat past in lesprogramma’s op de basisschool. Zo ontstaat een nieuwe combinatie: een schoolproject laat klassen op de basisschool nadenken over verduurzaming van energie, waarbij de “energieopbrengst” van de zonnepanelen op het dak van De Dompelaar als praktijkvoorbeeld dient. Nu is ook een deel van de dorpsjeugd bij het project betrokken. En daarmee ook hun ouders en grootouders!

Een volgende stap is het instellen van een aparte commissie, die onder het Dorpsoverleg actief wordt. Die commissie krijgt de opdracht uit te gaan werken hoe het hele dak van De Dompelaar kan worden vol gelegd met zonnepanelen. Daar is *funding* voor nodig. Investeren in zonnepanelen is een optie. Het Dorpsoverleg beschikt over eigen vermogen. Aan de andere kant moet dan wel zeker zijn dat de opbrengst van de zonnepanelen hoog genoeg is om de investering in een relatief korte periode terug te verdienen. En Elsendorp zou Elsendorp niet zijn, als er niet ook gezocht wordt naar andere bronnen. Duurzaamheidsfondsen, subsidies en de Rabobank-gelden passeren de revue. Crowdfunding wellicht? Stel, dat alle Elsendorpers gaan inleggen, kunnen er dan niet heel snel stappen worden gemaakt? Geld investeren, om daarmee “nieuw” geld te maken. Ook dat is in de opdracht van de commissie meegegeven.

Dit energieproject is exemplarisch voor de manier waarop de Elsendorpers met elkaar aan de slag zijn. Ze nemen rustig de tijd om plannen te maken. Draagvlak van zoveel mogelijk mensen in het dorp vergaren, is daarbij een harde voorwaarde. Maar een plan is geen plan als het niet ook snel concrete elementen herbergt. Ook “geld verdienen” is geen vies woord. Investeren kan, als de investering maar wordt terugverdiend. Zodra een idee meer is dan een idee alleen, wordt een concreet project gestart. Met focus: Wat kunnen we concreet vandaag en morgen al zelf doen? Wie hebben we overmorgen nodig? En welke kleine stappen leiden daarnaartoe?

Ideeën schaalbaar maken, daarin zijn de Elsendorpers goed, beaamt oud-burgemeester Jan van Maasakkers. *‘Wat ze ook heel goed doen, is nadenken over de schaal. Ze [maken] gebruik van het de voordelen van die kleine schaal. Dat betekent dat de manier waarop je iets organiseert, anders is. Het maakt nogal uit of je duizend mensen of tienduizend mensen bij elkaar moet houden.’* Een tweede component die daarbij helpt, is het feit dat de Elsendorpers goed van elkaar weten waar “de ander” nu echt goed in is. En nog fraaier: ze durven elkaar ook om hulp te vragen. *‘Als jij nu zoveel daarvan weet, kun je me dan even met dit en dat helpen?’*

13.2 Lange lijnen ook zichtbaar in de mensen zelf

Lange lijnen durven zien, is niet alleen een eigenschap die in projecten zichtbaar is. De mensen van Elsendorp belichamen die “lange lijnen” zelf. Opvallend is dat “actief zijn in Elsendorp” betekent dat er vooral *lang* vrijwillig gewerkt wordt. Willy Donkers is een prima voorbeeld van datgene wat ik bij heel wat vrijwilligers in Elsendorp heb aangetroffen. Jarenlang actief zijn voor het dorp, in verschillende functies. Nu is hij voorzitter van het Dorpsoverleg, maar daarvoor was hij raadslid in de gemeente.

Ans Emonds belichaamt eenzelfde gevoel. Zij is al sinds het afronden van haar middelbare school actief in het dorp. Eerst bij het Genoveva-gilde, daarna bij de stichting Samenlevingsopbouw. De kiem daarvoor is gelegd bij het 25-jarig priesterjubileum van pastor Scholten. Dit leidt tot een grote hoeveelheid aan bestuursfuncties en vrijwilligerswerk.

Een aantal jaren geleden stopte Emonds met haar vrijwillige werkzaamheden. Twee jaar laten “ze” haar met rust, maar daarna werd ze toch weer het bestuurswerk ingezogen. Zo werd ze benaderd om namens de ouderen zitting te nemen in het Dorpsoverleg. Uiteraard kon ze niet weigeren.

En door deze twee “eruit te halen” doe ik al die anderen tekort. Want bijna iedereen die ik heb gesproken, is jarenlang actief voor het dorp. Een dorp dat bol staat van de vrijwillige activiteiten, waar eindigt dat?

Tot slot

Een kleine blik in de toekomst

Waarin we vooruitkijken naar het Elsendorp van morgen. In dit laatste hoofdstuk wil ik twee zaken combineren. Allereerst wil ik een kleine “vlucht naar voren” nemen en schetsten hoe de nabije toekomst van Elsendorp wellicht eruit kan zien als het dorp doorgaat op de ingeslagen weg. Tegelijkertijd wil ik in een synthetisch hoofdstuk laten zien hoe alle initiatieven en kenmerken van het dorp samen eruitzien.

14

Op weg naar coöperatief handelen?

Elsendorp lijkt af te stevenen op iets wat ook wel “do it yourself governance” kan heten. Een combinatie van vormen, die we al op veel plekken in Nederland zien ontstaan. Bijvoorbeeld rond zorg en welzijn, of rond energielcollectieven. Initiatieven die laten zien dat de overheid lang niet altijd “noodzakelijk” is. Dat wat Elsendorp uniek maakt, is de veelheid aan initiatieven die de dorpsbewoners nemen. Het is én zorg, én welzijn, én een Brede School en binnenkort ook een energielcollectief. Elsendorp plaatst zorg, wonen, onderwijs en werken nadrukkelijk in de context van de totale leefbaarheid van het dorp.

Vrijwilligers hebben twee, soms wel drie verschillende functies en maken deel uit van verschillende, kleine hechte netwerken. Dat is een van de succesformules van het dorp. Het combineren van “durven, denken en doen” is een goede tweede. Karakterkenmerken als doorzettingsvermogen, loyaliteit (“afpraak is afspraak”) vermengd met die typische zuidelijke gezelligheid, vormen een belangrijke derde factor. En uiteraard is de historische inbedding van het dorp een belangrijke variabele. Elsendorp bestaat nog geen honderd jaar, waardoor de pioniersgeest van de beginjaren wellicht nog sterker aanwezig is dan elders.

14.1 Heeft het dorp kans te overleven?

Bijna iedereen die ik in Elsendorp gesproken heb, is trots op wat het dorp tot nu toe heeft bereikt. Tegelijkertijd heerst er ook een opmerkelijk nuchtere houding. De smaakmakers in het dorp zijn zich terdege ervan bewust dat de aloude disclaimer “*tot op heden behaalde resultaten bieden geen enkele garantie voor de toekomst*” zeker opgaat voor Elsendorp. Er is en blijft nog steeds zeer veel werk aan de winkel. Realisme over de overlevingskansen van deze hechte gemeenschap overheerst. ‘*Als het je niet lukt om je bekendheid uit te dragen aan toekomstige inwoners, ga je het uiteindelijk natuurlijk verliezen*’, stelt Piet Willems. ‘*Dat is een gezamenlijke zorg.*’ Velen in het dorp beamen deze uitspraak. Op de vraag wat nu de grootste bedreiging voor Elsendorp is, volgt al snel het antwoord: ‘*Toch die aanwas. [...]*’. Tiny Janssen stelt het onomwonden vast: als er geen aanwas bijkomt, gaat Elsendorp teloor. Maar bij de pakken neerzitten doet het dorp niet. ‘*We blijven mensen nodig hebben. Maar ik zie*

het toch als een uitdaging om het dorp zo in te richten dat mensen hier graag willen komen wonen. Over de toekomstige inrichting van het dorp wordt nagedacht. Een van die “hersenspinsels” betreft het denken over een coöperatie. Op die lijn borduurt dit laatste hoofdstuk door. Wat als we Elsendorp nu eens langzaam zien veranderen in een grote coöperatie?

14.2 Elsendorp als één grote coöperatie

Een van die inwoners van het dorp, die het coöperatie-idee op zijn netvlies heeft, is Tiny Janssen. En met hem denkt ook een aantal anderen voorzichtig over zo’n toekomstbeeld na. Toon van de Wetering bijvoorbeeld opperde een coöperatieve vorm tijdens de eerder beschreven verenigingsavond. Daar ging het niet alleen over het gezamenlijk inkopen van bier, fris en chips voor de verschillende verenigingen, maar ook over het gezamenlijk voeren van één verenigingsadministratie voor alle Elsendorpse clubs. Terwijl ook de plaatsing van zonnepanelen op het dak van De Dompelaar een eerste stap op weg is naar verdere samenwerking.

Elsendorp als één coöperatie: hoe zou dat er de toekomst kunnen uitzien? Tiny Janssen legt het uit. *‘Als ik in Elsendorp wil komen wonen, leg ik per gezin een contributie in. En dan ontvang ik verschillende voordelen, bijvoorbeeld door voordelige collectieve energie, door goede en goedkope zorg. Dan wordt wonen in Elsendorp als het ware een optelsom. De grond er het goedkoopst in de regio en het levert me ook nog x, y en z op.’* Enerzijds lijkt een dergelijk visioen wellicht ver van de werkelijkheid te staan. Anderzijds is het idee van een coöperatie helemaal niet nieuw. Feitelijk kende Nederland in het verleden vele vormen van coöperatieve organisatie. Denk bijvoorbeeld aan de Gilden, die al in de Middeleeuwen gezamenlijke inkoop en productie regelden. Een systeem dat tot ver in de achttiende eeuw prima functioneerde. Of denk aan de oprichting van de voorloper van de huidige Rabobank, de Boerenleenbank, waaraan ook een coöperatie ten grondslag ligt. En al helemaal bijzonder: Elsendorp dankt zijn naam aan Pater Van den Elsen uit Gemert, een van de grondleggers van de coöperatieve gedachte in Nederland.

Aan het functioneren van een coöperatie kleven hardnekkige vooroordelen; een beeld van eenheidsworst bijvoorbeeld, waarbij iedereen over een kam wordt geschoren. Of het beeld van een actieve, enthousiaste kern. Een kern die vol goede moed van start gaat, maar door de *free riders* al snel de moed in de schoenen ziet zinken, omdat het vele collectieve werk teniet wordt gedaan door de “buitenstaanders” die wel de lusten proeven, maar niet de lasten willen dragen. Kortom, een coöperatie is een *idee fixe*, een fata morgana. Is dat ook zo? Klopt dit beeld?

Uit recent onderzoek van De Moor (2010, 2013) blijkt juist het tegendeel. Ook in het verleden verschilde de mate van activiteit binnen een coöperatie en was het ene coöperatielid actiever dan het andere. *'Commoners could thus have a variety of profiles, from active users and managers to members who hardly ever showed up at meetings, and from users whose main interest was grazing cattle on the common or performing jobs for it, to those who saw the common as a way to increase their prestige within the village by fulfilling functions on the board.'*⁴⁴ Sterker nog, ook toen maakte niet iedereen evenveel gebruik van alle voorzieningen binnen de coöperatie. *'Apart from such potential differences in terms of use, there might also have been considerable variety in the degree to which commoners needed, or had the means, to use the common's resources.'*⁴⁵ Met andere woorden, het huidige Elsendorp vertoont al enkele kenmerken van de coöperatie uit het verleden. Dan kunnen we denken aan een gemeenschappelijk bestuur (het Dorpsoverleg), dat een aantal van zijn activiteiten ondergebracht heeft in subcommissies. En aan de repertoires wonen, zorg, en straks energie, die in deze commissies worden voorbereid en uitgevoerd.

Een ander hardnekkig misverstand over het functioneren van coöperaties, is de veronderstelde noodzaak van gelijkheid. Zowel in gebruik van de gemeenschappelijke voorzieningen als in de rechten en plichten. De Moor (2010) toont aan dat een dergelijke eenvormigheid in de praktijk vaak niet voorkwam, zonder dat dit de kracht van de coöperatie wezenlijk aantastte. Of leidde tot free rider-gedrag, dat een coöperatie haast vanzelf uitholde. Ze stelt: *'Many scholars involved in this debate are defeatist and view this maximization as having eventually led to a tragedy of the commons. This 'tragedy' refers to a long-standing debate on the use of collective resources, that was started by the American biologist Garrett Hardin. In his seminal article on 'the tragedy of the commons', Hardin claimed that all individuals who were allowed access to a collective resource would react in the same way. They would think of their own benefits in the short run, not of the collective benefits in the long run.'*

In de ogen van De Moor is het tegendeel juist waar. Ook individuen die niet actief participeren, kunnen invloed uitoefenen op de coöperatie als geheel. De Moor laat dit zien aan de hand van een *case study* naar de Brugse Veldzone (Gemene en Loweiden), waar een graascoöperatie actief was. Deze coöperatie functioneerde ook nog in de

⁴⁴ Tine de Moor, Participating is more important than winning: the impact of socio-economic change on commoners' participation in eighteenth- and nineteenth-century Flanders in: *Continuity and Change* 25 (3), 2010, 405-433, p. 407. Zie ook: Laborda Peman, M. & De Moor, T. (2013). A tale of two commons. Some preliminary hypotheses on the long-term development of the commons in Western and Eastern Europe, 11th-19th centuries. *The International Journal of the Commons*, 7(1), 7-33.

⁴⁵ Tine de Moor, Participating is more important than winning: the impact of socio-economic change on commoners' participation in eighteenth- and nineteenth-century Flanders in: *Continuity and Change* 25 (3), 2010, 405-433, p. 407.

achttiende en negentiende eeuw. De Moor schetst helder dat deze coöperatie het vee van zowel leden ("with benefits") als niet-leden op de gezamenlijke weide toeliet. Leden hadden uiteraard een veel gunstiger tarief. Lange termijn trouw, vermengd met wat voordeel en korte termijn voordeel kunnen dus prima naast elkaar bestaan. Ook laat de *case study* zien dat het *managen* van de coöperatie niet noodzakelijkerwijs door gebruikers zelf hoeft te gebeuren, maar ook kan professionaliseren.⁴⁶

Samenvattend laat de studie van De Moor zien hoe een coöperatie succesvol kan zijn. Hoe leden verschillende vormen van verantwoordelijkheid op zich nemen en niet ieder lid evenveel gebruik maakt van alle rechten en voordelen van de coöperatie. En *freerider*-gedrag succesvol wordt tegengegaan door korte termijnvoordeel in een aantal gevallen op te offeren voor lange termijnsucces.

14.3 En hoe staat het dan in Elsendorp ervoor?

Terug naar Tiny Janssen. Hij schetst dat het voor Elsendorp noodzakelijk is dat er de nodige energie in wordt gestoken. Energie in de vitale onderdelen zorg, ondernemen, wonen en leefbaarheid. Op zorggebied zijn de eerste stappen succesvol gezet. De zorg is niet alleen in eigen beheer geregeld. Belangrijker is wellicht dat de continuïteit van deze zorgverlening in de vorm van het vinden van een opvolger voor huisarts Hoevenaars van wezenlijk belang was. Het behoud van de eigen huisarts in het dorp was niet voor niets een speerpunt van het Dorpsberaad. Met de komst van Joep Gonderie is dat inmiddels voor elkaar.

Ook in het aantrekken van wat grotere bedrijven is het dorp actief. Geertgen, een behandelcentrum voor mannen en vrouwen met vruchtbaarheidsproblemen, is actief bewerkt om in Elsendorp bedrijfsruimte te zoeken. En zoals we al eerder zagen: de werkgelegenheid in Elsendorp zelf is het probleem niet.

Ook op woongebied staat het nodige in de verf. Met het woningprogramma is een eerste stap gezet op weg naar groei. En de met een sisser afgelopen discussie over de mogelijke sluiting van kleine scholen, zorgt ervoor dat ook de toekomst van de multifunctionele accommodatie op de korte termijn is veilig gesteld.

Als we deze lijnen doortrekken naar de nabije toekomst, kan een volgend beeld ontstaan: een dorp, waarin 24-uurszorg onderling geregeld is, inclusief eigen huisarts,

⁴⁶ Tine de Moor, Participating is more important than winning: the impact of socio-economic change on commoners' participation in eighteenth- and nineteenth-century Flanders in: *Continuity and Change* 25 (3), 2010, 405-433, p. 407.

fysiotherapeut en met mantelzorg als basis. Waar financieel voordeel te behalen is, doordat er collectief een glasvezelnet is aangelegd. En energie goedkoper is dankzij een groot collectief zonnepanelenproject. Ook wonen is er goedkoper. Dankzij de onderlinge afspraken van zzp'ers zijn de nieuwbouwhuizen voordeliger te bouwen. Verder is er ook in sociaal-cultureel opzicht het nodige te vinden. Bijvoorbeeld door de actieve schildervereniging, de muziekvereniging en blaaskapel, en de toneelvereniging. Ook valt er genoeg te sporten: voetbal, tennis, jeu de boules en biljarten. Met regelmaat zijn eigen evenementen te bezoeken, zoals het Beach Volleybal Toernooi en diverse verenigingsfeesten. En gezien het feit dat het dorp twee cafés heeft, valt er ook nog met regelmaat samen een biertje te drinken.

Te verbeteren valt er overigens ook nog wel wat: de plaatselijke Troefmarkt is - hoewel er hard wordt gewerkt - niet ingericht op dagelijkse boodschappen. Ook een goede bakker ontbreekt. Kan dat geen "markt" zijn voor een boer die aan brancheverwante activiteiten wil doen? En voor naschoolse opvang van kinderen zou - als KPJ, jeugdhonk en soos hun activiteiten nog beter op elkaar gaan afstemmen - zelfs een volcontinu kind- en jongerenprogramma gecreëerd kunnen worden. Dan zijn ook werktijden en schoolvakanties inbegrepen, wat voor tweeverdieners aantrekkelijk is.

14.4 Verhoudingen tussen terugtrekkende overheid, haperende markt en vitale burger

Stel dat deze ontwikkelingen in Elsendorp doorzetten en het dorp daadwerkelijk vooral uit "do it yourself governance" bestaat, hoe verhoudt die zich dan tot de overheid? Elsendorp als representant van de doe-democratie in optima forma. Maar, of maatschappelijk initiatief nu alleen maar "gouden bergen" oplevert, daarover is niet iedereen het eens. De doe-democratie wordt ook wel '*onwaarschijnlijk, onrealistisch en (democratisch) onwenselijk*' genoemd (Specht, 2012).⁴⁷ Waarbij de eerste twee bezwaren vooral inspelen op het veronderstelde menselijke tekort in verminderde betrokkenheid bij de samenleving en gebrek aan kennis. Dat het met menselijk tekort nog wel eens kan meevallen, valt op te maken uit verschillende rapporten en studies. (Bijvoorbeeld: Dahl, 2000, WRR, 2012; ROB, 2012; Van de Wijdeven, 2012; Specht, 2012). Dat is ook niet gek. Nederland kent een lange traditie van maatschappelijke betrokkenheid, vrijwilligerswerk en inspraak (bijvoorbeeld: Verhoeven, 2009; De Moor, 2010; Baetens 2011, Specht, 2012).

⁴⁷ Maurice Specht, De Pragmatiek van Burgerparticipatie (Amsterdam, 2012). Zijn dissertatie wordt overigens ook aangehaald in: de Doe-democratie, Kabinetsnota ter stimulering van een vitale samenleving, (Den Haag, 2013).

Voor al het derde bezwaar raakt een gevoelige snaar. Hoe zorgen we dat maatschappelijk initiatief “overeind” blijft inzake representativiteit, legitimiteit en transparantie? Ook daar gloort licht aan het einde van de tunnel. De Kabinetsnota: de Doe-democratie ‘signaleert echter dat *“grote groepen burgers zich vaak herkennen in de resultaten, ongeacht het feit dat niet iedereen is geraadpleegd”*. Dat leidt tot *“output-legitimatie”*.’⁴⁸ Een praktijk die, zoals De Moor (2010, 2012) in haar gilden en commons-onderzoek constateert, al eeuwenlang opgeld doet.

Tegelijkertijd zien we echter in de praktijk dat “de” overheid met enige ambiguïteit reageert als het over *self governance* gaat: *‘De overheid zou zich geholpen moeten voelen met burgers die samenwerken, het heft in eigen hand nemen of sociale controle uitoefenen. Maar in plaats daarvan negeert de overheid de capaciteit van dergelijke initiatieven of werkt ze die zelfs tegen. Veel van die burgerinitiatieven zijn heel vraaggestuurd en lokaal. Dat heeft als risico dat de overheid ze of niet ziet of niet wil erkennen als nuttige alternatieven voor publieke diensten. De overheid heeft dan al gauw de neiging om lokale initiatieven te homogeniseren en te centraliseren volgens een vooraf bepaald stramien. En juist dat doet afbreuk aan de kracht van zo’n initiatief, dat immers heel dicht bij de specifieke, lokale noden staat’*(De Moor, 2012).⁴⁹

Die ambiguïteit staat echter op gespannen voet met de werkelijkheid van vandaag, waarin “de” overheid nadenkt over haar eigen prioriteiten. “Terugtrekken” is daarbij de leidraad (RMO 2013, ROB, 2012). Hoe dat terugtrekken er precies uitziet, is minder helder. Visioenen uit het buitenland, zoals *Big Society* prikkelen, zijn *“intussen besmet geraakt, omdat het werd opgevat als afschuiven van bezuinigingslast op de samenleving.”*⁵⁰ In Nederland lijkt de overheid vooral te willen inzetten op responsiviteit en een ontvankelijke houding van de verschillende overheidslagen op maatschappelijk initiatief. Dat het tegelijkertijd “met minder moet” is ook een feit. *‘Het eerlijke verhaal gebiedt te erkennen dat geldtekort voor de overheid een belangrijke aanleiding is om activiteiten los te laten en ruimte te scheppen voor maatschappelijk initiatief. Dat is op zichzelf al moeilijk genoeg.’*⁵¹

⁴⁸ De Doe-democratie, Kabinetsnota ter stimulering van een vitale samenleving, (Den Haag, 2013). Uitgave van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK), p. 20.

⁴⁹ In: ‘De terugkeer van de burger’, interview met Micha de Winter en Tine de Moor. In: Illuster, juni 2012, pp. 12 – 15, p. 13.

⁵⁰ De Doe-democratie, Kabinetsnota ter stimulering van een vitale samenleving, (Den Haag, 2013). Uitgave van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK), p. 18.

⁵¹ De Doe-democratie, Kabinetsnota ter stimulering van een vitale samenleving, (Den Haag, 2013). Uitgave van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK), p. 18.

14.5 Niet alleen budgetten nemen af...

Financiering vanuit de overheid wordt lastiger: meer doen met minder geld is het adagium. Dit streven kan echter haaks staan op het krachtdadig laten uitgroeien van ontlukende burgerinitiatieven tot volwassen “wijkondernemingen”, coöperaties of maatschappelijke ondernemingen. Schraalhans is keukenmeester. *‘(Nog) slechts één op de acht gemeenten stelt met enige regelmaat vrij beschikbare middelen ter beschikking als startkapitaal (“seed money”) waarop burgers en organisaties kunnen voortbouwen.’*⁵² Op het financiële vlak dienen de Engelse *Public* en *Development Trusts* tot voorbeeld. Evenals de mogelijke nog te ontwikkelen Nederlandse equivalenten van de *Right to Bid* en de *Right to Challenge*.

Als we weer teruggaan naar Elsendorp, valt op dat beide laatste varianten (*Bid* en *Challenge*) in het dorp node worden gemist. In het Zorg op Maatproject zou het dorp bijvoorbeeld best verdergaande stappen willen zetten, als het dorp ook vrijelijk over het betreffende budget zou mogen beschikken. Terwijl ook de afwezigheid van *seed money* wordt gevoeld. Het streven van het dorp om op grotere schaal duurzame energie op te wekken op het dak van De Dompelaar wordt gefnuikt door de hoogte van de aanvankelijke investering, die nodig is om de zonnepanelen aan te schaffen.

Maar zelfs zonder geld is er nog een rol voor de overheid weggelegd. Bijvoorbeeld door het aanpassen van stelsels van regels, zoals de fiscale regels en aanbestedingsvoorwaarden. Het vasthouden aan regels en regelgeving komt niet alleen voort *‘uit een gulzig bestuur (Trommel, 2009), maar ook uit een “opwaartse druk” van de samenleving’* (RMO 2013). Waarbij burgers vooral inzetten op het veiligstellen van reeds verworven rechten en regelingen en op hun eigen wijze bijdragen aan de verstatelijking van zorg en sociale zekerheid. *‘Het sociale vangnet van de verzorgingsstaat is geworden tot een “gelijkheidsfuik”’,* constateert de RMO (2013) niet voor niets.

14.6 Tot slot

Stel nou dat de overheid inderdaad een goede verhouding vindt tot maatschappelijk initiatief. Dat daarbij wensen en eisen van gewone burgers de opmaat vormen naar nieuw beleid. Dat de lokale overheid absolute regelgelijkheid en uniformiteitsdenken kan loslaten. Dat inwoners van Nederland op hun beurt kunnen begrijpen dat het niet op iedere plek in Nederland hetzelfde “gaat”, wat feitelijk al zo is. Dat bestaande

⁵² De Doe-democratie, Kabinetsnota ter stimulering van een vitale samenleving, (Den Haag, 2013). Uitgave van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK), p. 31.

netwerken van mensen en initiatieven de leidraad zijn in overheidshandelen. Dat burgers zelf verantwoordelijkheid nemen om die netwerken “op zijn Elsendorps” ook continuïteit en stabiliteit te verschaffen. Dit Nederland kan zoveel beter.

Bijlagen

Over de methodologie, de gebruikte literatuur: een kleine, lichte verantwoording

Waarin ik kort inga op mijn werkwijze en even kort verantwoording afleg voor de keuzes die ik heb gemaakt, de literatuur die ik heb gelezen en de manier van onderzoek.

A Korte methodologische verantwoording

In dit onderzoek ligt het zwaartepunt - en daarmee de plausibiliteit van dit boek - op de schriftelijke representatie van mijn gebruikte bronnen. En die “bronnen” zijn vooral de inwoners van Elsendorp, met wie ik eind februari 2013 een week lang van gedachten mocht wisselen. In die week “veldwerk” ligt de kern van dit boek besloten. Maar daarover dadelijk meer.

Ik ben niet geheel onvoorbereid naar Elsendorp vertrokken. Bij aanvang van deze studie heb ik - in bescheiden mate - literatuur gebruikt om mijn vragen rond burgerschap, zelforganisatie en participatie scherper te krijgen (verdieping), zodat mijn eigenlijke onderzoekswerk naar de “casus Elsendorp” gericht zou worden ingebed.

Daarnaast heb ik enkele nota's over de handelende burger en diens verhouding tot de overheid in Nederland bestudeerd, zodat ik ook op bestuurlijk vlak kaders kon schetsen alvorens aan het echte onderzoek te beginnen. Deze bronnen heb ik gebruikt om tot selectie en afbakening van dit onderzoek te komen.

In dit onderzoek heb ik vijf typen bronnen gebruikt. Ik noem ze kort even:

- Open interviews (zestien stuks, in semigestructureerde, half open setting)
- Literatuurreview (wetenschappelijke bronnen)
- Overige schriftelijke en elektronische bronnen (zoals PowerPoints, nota's en beleidsplannen)
- Vergaderingen en bijeenkomsten (aan de hand van participerende observatie)
- Filmisch en fotografisch materiaal (YouTube, nieuwsuitzendingen, oude foto's van Elsendorp)

Ten eerste heb ik zestien semigestructureerde (open) interviews afgenomen met een aantal van de *hoofdpersonen* van dit onderzoek: vertegenwoordigers van die betrokken Elsendorpers, die ik gedurende de week in Elsendorp heb mogen leren kennen. Daarnaast heb ik al wandelend door het dorp gebruik gemaakt van *Walking interviews* (Jones et al 2008) en *Go-Alongs* (Kusenbach 2003).

De nadruk van mijn veldonderzoek heeft gelegen op het woordelijk annoteren van ieder gesprek. Ieder interview is daartoe digitaal opgenomen. Het materiaal uit deze interviews is vervolgens per actor uitgewerkt en vervolgens gecategoriseerd naar thema (Easterby-Smith, Thorpe & Lowe, 2004, 85-95).

Op basis van deze interviews heb ik aanvullende literatuur gezocht. Dat is mijn tweede “type bron”. Over participatie, de verhouding burger-overheid, maar ook over bijvoorbeeld de netwerksamenleving of ontwikkelingen in de zorg. Dat neemt niet weg dat dit onderzoek vooral het verhaal van de Elsendorpers zelf wil schetsen.

Daarnaast heb ik schriftelijke en elektronische bronnen als nota’s, beleidsplannen en PowerPointpresentaties die betrekking op Elsendorp hebben, gebruikt en geanalyseerd. Twee boeken verdienen hierbij een speciale vermelding. Allereerst “De Knipselkrant 1926 – 2001. Elsendorp, mooi dat het er is!” waarin talloze nieuwsfeiten en knipsels over Elsendorp zijn gebundeld. En het jubileumboek van Elsendorp, waarin de geschiedenis van Elsendorp is opgetekend. Beide bronnen heb ik gebruikt om een beter beeld en begrip te krijgen van Elsendorp door de jaren heen.

Ik was in de gelegenheid om twee vergaderingen (met het college van Burgemeester en Wethouders en een Dorpsoverleg/verenigingsavond) bij te mogen wonen. Op beide vergaderingen heb ik gebruik gemaakt van *participerende observatie* (Easterby-Smith, Thorpe & Lowe, 2004, 110). Eenzelfde methodiek heb ik toegepast tijdens mijn bezoeken aan de Troefmarkt en het bijwonen van het “warme middagmaal” in D’n Elsenhof, waar ik samen met een aantal ouderen uit het dorp gegeten heb en verhalen over het “vroeger” en het “nu” van het dorp mocht horen.

Tot slot (mijn vijfde type bron) heb ik filmisch materiaal (vooral bestaande uit YouTube-fragmenten) met enkele inwoners van het dorp en een documentaire van Brandpunt (KRO) geanalyseerd om een beeld te krijgen van de percepties van dit “longitudinaal project in uitvoering” om een dorp in leven te houden. Daarbij heb ik ook dankbaar de vele foto’s gebruikt, die in de eerdergenoemde Knipselkrant en Jubileumboek zijn te vinden.

Op deze manier heb ik vooral gewerkt aan de hand van een *hermeneutic circle* (Alvesson & Skoldberg, 2004, 66) waarbij een doorlopend proces van subinterpretatie, dialoog, tekst en patroon van interpretatie tot stand komt. Daarbij heb ik bijvoorbeeld ook mijn respondenten gevraagd kritisch naar de concepttekst van dit boek te kijken.

De begrenzing van dit onderzoek: welk verhaal vertel ik eigenlijk niet?

Daar waar ik in eerste aanleg ook de gemeente Gemert-Bakel aan het woord wilde laten, heb ik er in tweede instantie bewust voor gekozen om dit verhaal louter en alleen “van onderop” te vertellen. Die keuze heeft me ertoe gebracht om van de huidige bestuurders en gemeenteambtenaren uiteindelijk niemand te interviewen.

Dat maakt dit boek krachtiger. Zo gezien is dit onderzoek geschreven vanuit het perspectief van de Elsendorpers: wat komen zij tegen als ze hun plannen maken? En hoe verhouden dergelijke initiatieven zich tot formele besluitvormingsprocessen? Tegelijkertijd ontbreekt daardoor het perspectief van de handelende overheid, hetgeen wellicht een volgend onderzoek waard is.

B Literatuurlijst

- Alvesson, M. en Skoldberg, K., (2004), *Reflexive Methodology*, New Vistas for Qualitative Research, (London, Thousand Oaks, New Delhi).
- Baetens, T., (2011), *Van Wijken Weten. In het ondiepe springen: over oude buurten in de netwerksamenleving*, (Tilburg, dissertatie)
- Boomkens, R., (2006) *De nieuwe wanorde. Globalisering en het einde van de maakbare samenleving* (Amsterdam)
- Carpiano, R.M., (2009), *Come take a walk with me: "The Go-Along" interview as a novel method for studying the implications for health and well-being* in: *Health & Place* 15 (2009) 263 - 272.
- Castells, M. (1998) *The Information Age: economy, society and culture. Vol 3: End of Millenium*. (Oxford: Blackwell).
- Dahl, R. (2000) *A democratic paradox?*, *Political Science Quarterly*, 115 (1): 35-40.
- De Hart, J. (2005), *Landelijk verenigd. Grote ledenorganisaties over ontwikkelingen op het maatschappelijk middenveld*, (Den Haag).
- De Moor, T. *Participating is more important than winning: the impact of socio-economic change on commoners participation in eighteenth- and nineteenth-century Flanders* in: "Continuity and Change 25" (3), 2010, 405-433.
- Dijk van, J.A.G.M. (1991) *De netwerkmaatschappij : sociale aspecten van nieuwe media*. (Houten: Bohn Stafleu Van Loghum).
- Duyvendak, J.W., Engbersen, G., Teeuwen, M. en Verhoeven, I., (red) (2007), *Macht en verantwoordelijkheid. Essays voor Kees Schuyt*, (Amsterdam).
- Duyvendak, J.W., (2002) "Sociale Infrastructuur" in: Loes Verplanke, Godfried Engbersen, Jan Willem Duyvendak, Evelien Tonkens en Katja van Vliet (red), *Open Deuren, sleutelwoorden van lokaal sociaal beleid*.
- Easterby-Smith, M., Thorpe, R. and Lowe, A. (2004), *Management Research, an introduction* (London, Thousand Oaks, New Delhi).
- Elchardus, M. et al (2002) *De symbolische samenleving: een exploratie van de nieuwe sociale en culturele ruimtes*. (Tielt: Lannoo).

Engbersen, G. (2002), "Burgerschap" in: Loes Verplanke, Radboud Engbersen, Jan Willem Duyvendak, Evelien Tonkens, Katja van Vliet, Open Deuren, Sleutelwoorden van lokaal sociaal beleid.

Evans, J and Jones, Ph. (2011), *The walking interview: Methodology, mobility and place*, in: Applied Geography 31 (2011) 849 - 858.

Goffman, Erving, (1959), *The presentation of Self in everyday life* (New York. London, Toronto, Sidney, Auckland).

Groot, G., de (2001). *Fabricage van verschillen: Mannenwerk, vrouwenwerk in de Nederlandse industrie (1850-1940)*. (Amsterdam: Aksant).

Hazeu, C. A., M. Jager-Vreugdenhil, N. G. J. Boonstra and P. Winsemius (2006). *Buurtinitiatieven en buurtbeleid in Nederland anno 2004: analyse van een veldonderzoek van 28 casussen*, (Amsterdam University Press).

Hood, C. (1991), "A new public management for all seasons?", *Public Administration*, Vol. 69 No.1, pp.3-19.

Huijs, S. (red.) (2013), *Publieke Pioniers*, (Den Haag).

Hurenkamp, M., Tonkens, I. & Duyvendak, J.W., (2005), *Wat burgers bezielt, Een onderzoek naar burgerinitiatieven*, (Amsterdam).

Kaaij, Meindert van der, (2012), *Een eenzaam staatsman: Dirk de Geer (1870-1960)*, (Leiden).

Klep, Paul M.M. (2011), *Gezinssolidariteit en rotten kids. Schaarste, seks en het vierde gebod op het platteland in Nederland in de twintigste eeuw*. (Afscheidsrede 21 november 2011).

Koopman, E.R. (2002), *Wezenlijk Nederlands belang en economische migratie: Nationaal toelatingsbeleid ten aanzien van buitenlandse werknemers en zelfstandigen*. (Amsterdam: UvA).

Laan, G. van der (2007), *Professionaliteit en ambachtelijkheid. Sociale Interventie 2007 Jaargang 16, nr. 2*.

Laborda Peman, M. & De Moor, T. (2013). *A tale of two commons. Some preliminary hypotheses on the long-term development of the commons in Western and Eastern Europe, 11th-19th centuries*. *The International Journal of the Commons*, 7(1), 7-33.

- Lijphart, A. (2008), *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*. (Leiden)
- Linders, L. (2009), *De betekenis van nabijheid. Een onderzoek naar informele zorg in een volksbuurt*, (Tilburg, dissertatie).
- Parsons, Donald O., *"On the Economics of Intergenerational Control"*, *Population and Development Review* vol. 10,1 (1984) 41-42.
- Schnabel, P. (1999), *Individualisering in wisselend perspectief*, (USBO, Utrecht).
- Specht, M. (2012), *De Pragmatiek van Burgerparticipatie* (Amsterdam).
- Thissen, P.H.M. (1993) *Heideontginning en modernisering, in het bijzonder in drie Brabantse Peelgemeenten 1850-1940* (Dissertatie Nijmegen; Utrecht: Uitgeverij Matrijs).
- Tonkens, (2006), *De bal bij de burger: Burgerschap en publieke moraal in een pluriforme, dynamische samenleving* (oratie, Amsterdam).
- Tops, P.W., P.F.G. Depla, P.J.C. Manders (1996) (red.), *Verhalen over coproductie; de praktijk van politieke en bestuurlijke vernieuwing in Noordbrabantse gemeenten*, Tilburg)
- Van den Brink, G. (2007), *Moderniteit als opgave. Een antwoord aan relativisme en conservatisme* (Amsterdam).
- Valkestein, M., (2002), *Brede School*, in: Loes Verplanke, Radboud Engbersen, Jan Willem Duyvendak, Evelien Tonkens, Katja van Vliet, *Open Deuren, Sleutelwoorden van lokaal sociaal beleid*.
- Van Weelderen, G. and A. Kerkstra (1998). *Functie en positie van de wijkverpleegkundige beroepsgroep: feiten, knelpunten en wensen*.
- Verhoeven, I. (2009) *Burgers tegen Beleid. Een analyse van dynamiek in politieke betrokkenheid*, (Amsterdam, Aksant).
- Verhoeven, I. "Veranderend politiek burgerschap en democratie", pp. 55-78, in E.R. Engelen en M. Sie Dhian Ho (red.), *De staat van de democratie. Democratie voorbij de staat*, (Amsterdam, 2004) Amsterdam University Press.
- Vermij, R., (2001), *"Gedwongen tempo. De lopende band in Nederland tot de Tweede Wereldoorlog"* in: NEHA Jaarboek (Amsterdam).

Wijdeven, T.M.F. van de (2012). Doe democratie: Over actief burgerschap in stadswijken. (Delft: Eburon).

Wijdeven, T. van der en Hendriks, F. (2010) Burgerschap in de doedemocratie, (Den Haag, Nicis Institute).

Rapporten en nota's

Grenzen aan kleine scholen. Sterk en pluriform onderwijs in tijden van krimp. (Den Haag, 2013).

De Doe-democratie, Kabinetsnota ter stimulering van een vitale samenleving, (Den Haag, 2013). Uitgave van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK).

Noije, L. Van, J.J. Jonker, V. Veldheer en C. Vrooman, Verschuivende verantwoordelijkheden. In: V. Veldheer, J.J. Jonker, L. Van Noije (red.) (2012), *Schuivende verantwoordelijkheden, een beroep op de burger; minder verzorgingsstaat, meer eigen verantwoordelijkheid?* Sociaal Cultureel Rapport 2012, pp. 303 – 320, (Den Haag, SCP).

ROB, Loslaten in vertrouwen, (Den Haag, 2012).

WRR, Vertrouwen in burgers (Den Haag, 2012).

RMO (Den Haag, 2013).

Oenen, S. van, J. van der Zwaard en M. Huisman m.m.v. G. Rotmans (1999) Starten met de brede school. (Utrecht, NIZW).

Timmer, Paes, Penninx-Donkers, (2010), Elsendorp: small village, great people. Procesevaluatie zorg door en voor het dorp Elsendorp 2009, Provinciale Raad voor de Volksgezondheid en maatschappelijke zorg in Noord-Brabant (Den Bosch).

L.J.J. Wijkhuijs en R.P.W. Jennissen, Arbeidsmigratie naar Nederland. De invloed van gender en gezin, (WODC, Den Haag, 2010).

Media

“De terugkeer van de burger”, interview met Micha de Winter en Tine de Moor. In: Illuster, juni 2012, pp. 12 - 15.

CBS cijfers: <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?DM=SLNL&PA=37556&D1=0-3,9-42&D2=1,26,51,76,101,109-113&VW=T>.

Wikipedia, lemma “Avro”. Zie: <http://nl.wikipedia.org/wiki/AVRO> .

Wikipedia, lemma “Samuel Cornelis van Musschenbroek”, zie: http://nl.wikipedia.org/wiki/Samuel_Cornelis_van_Musschenbroek.

G.J. Borger in BMGN-Low Countries Historical Review, 1995 te vinden op: <http://www.religionandgender.org/index.php/bmgn/article/viewFile/4155/4209>.

Paul van Gulick, Veearts in de Peel, (geen jaartal, uitgegeven in eigen beheer).

Video-interview van Paul van Gulick met Jeu Haegens, gehouden in augustus 2000. Te vinden op: http://www.elsendorp-online.nl/images/film/Jeu_Haegens.wmv.

Video-interview van Paul van Gulick met Marinus Janssen (overleden op 9 mei 2002), gehouden in augustus 2000. Te vinden op: <http://www.elsendorp-online.nl/images/film/Marinus.wmv>.